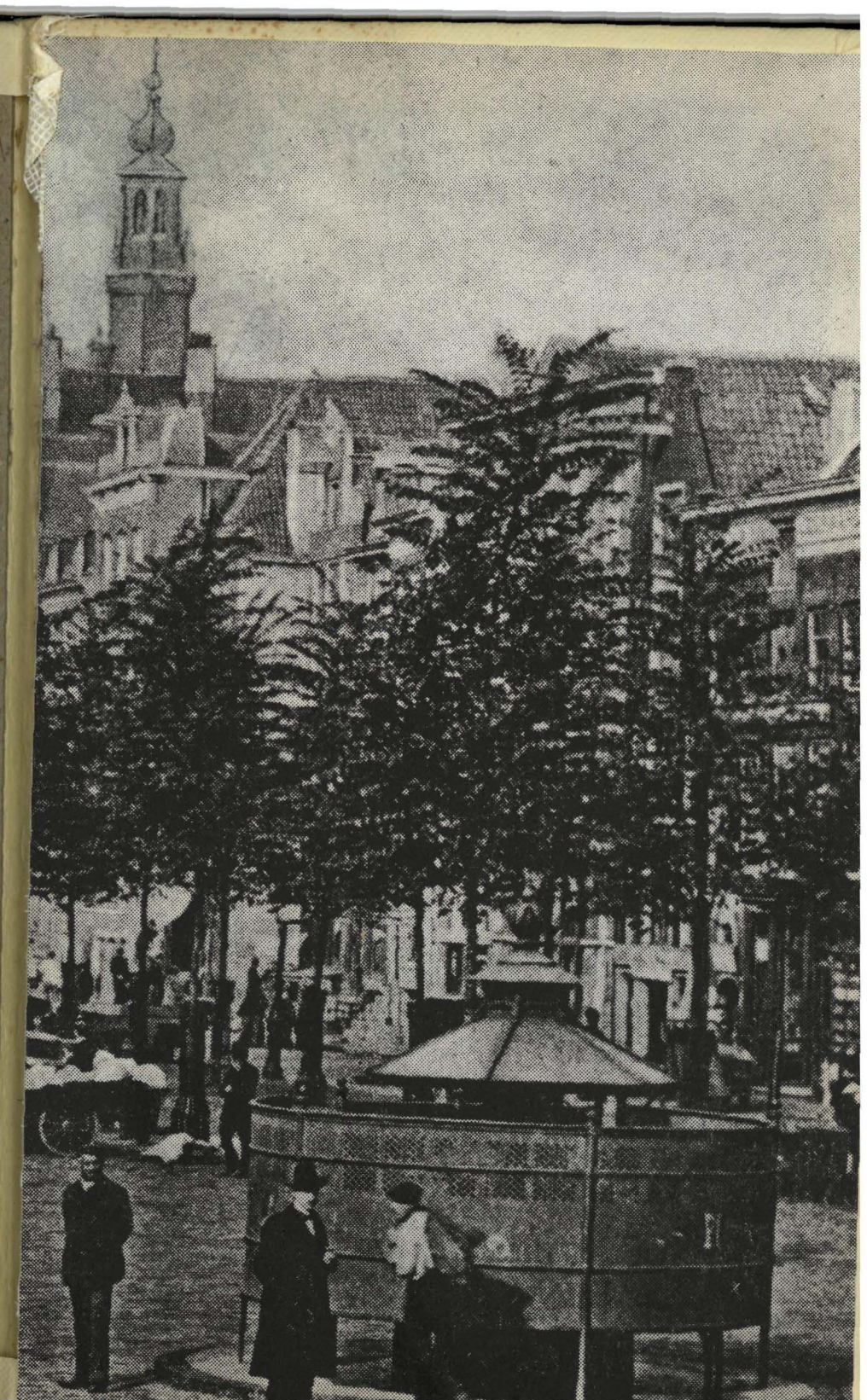
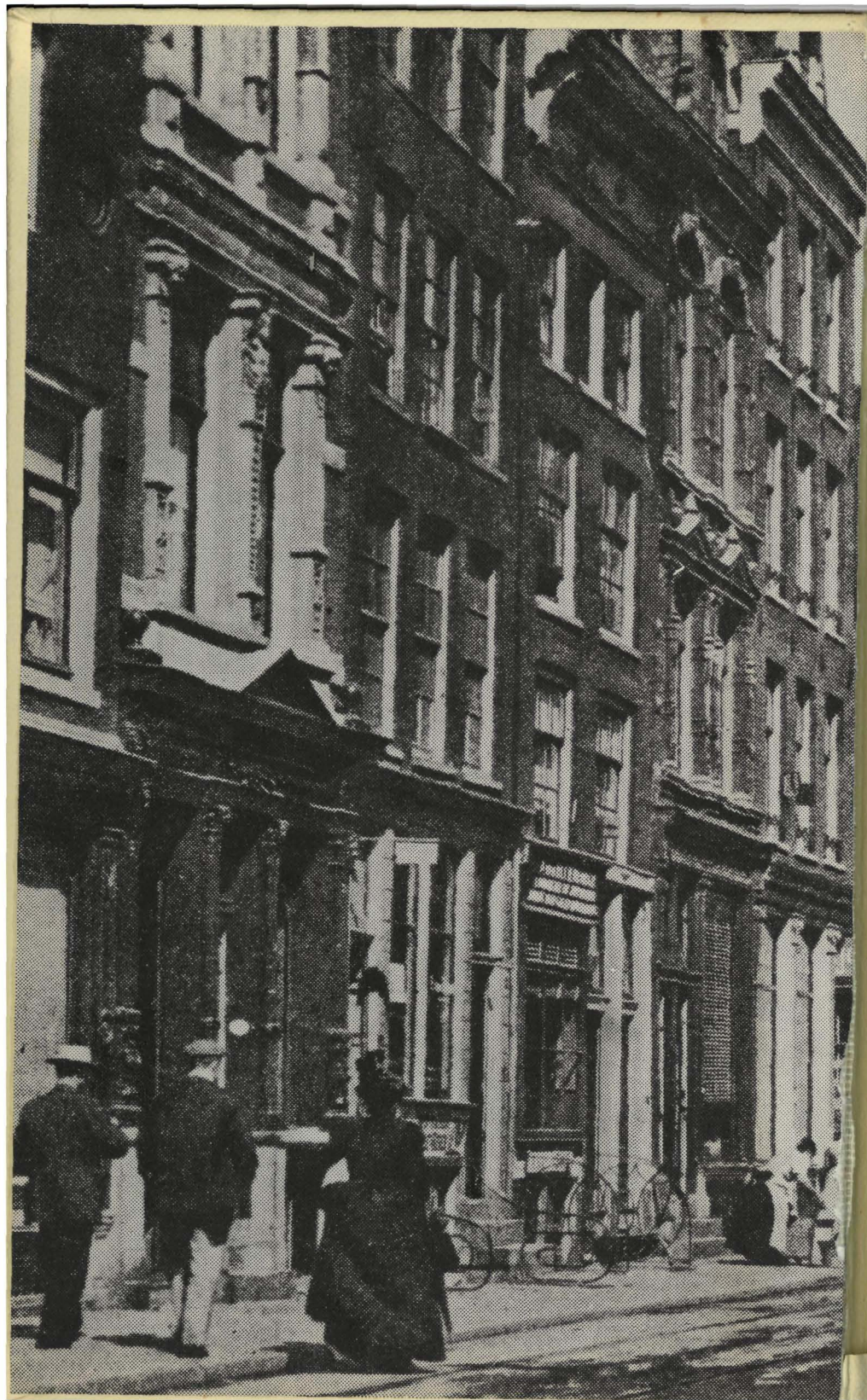

ER GROEIT GRAS IN DE
WEESPERSTRAAT

Meyer Sluys | *Er groeit gras in de Weesperstraat*

PAROOL

ER GROEIT GRAS IN DE WEESPERSTRAAT

MEYER SLUYSER

ER GROEIT
GRAS
IN DE
WEESPER-
STRAAT

N.V. HET PAROOL - AMSTERDAM

Copyright N.V. Het Parool

Illustraties: W. Bijmoer
Foto's: uit verzameling K. Spook

Voor Selma

GRIJPEN NAAR HET ONGRIJPBARE

De paar mensen uit de oude buurt, die het Grote Verdriet mochten overleven, zouden stikken van hartzeer als ze niet meer konden spreken over de dagen van vroeger.

In de puinhopen van de straatjes en steegjes vonden ze na 1945 hun herinneringen. Nu moeten die ruïnes verdwijnen. Eerst vielen slechts wat huizen uit het gelid. Opeens zoekt de herinnering vergeefs naar hele straten.

Uitverkoop in de Jodenhoek. Alles moet weg, de hele buurt!

Die paar mensen dachten, dat alles hun reeds was ontnomen. Nu de slopers die bouwvallen ruimen, voelen de achtergeblevenen ook dat als diefstal.

Op een dag merken ze, dat er van hun herinneringen niets over is dan een geraamte. Ze gaan zoeken naar brokstukken van hun verschrompeld geheugen. Het skelet moet weer vlees om de botten krijgen. Ze vinden, zonder orde of regel, restanten van hun leven.

Op een ochtend ontwaken ze met een fragment van een vergeten liedje in hun hoofd. Een andere keer hebben ze gedroomd van een oude buurtgenoot. Of van een film in een bioscoop, die niet meer bestaat. Of ze herinneren zich plotseling worde-

lijk een gesprek thuis, toen iedereen er nog was. Niets kunnen zij, kinderen van het weten, moeilijker aanvaarden dan het onherroepelijke.

Schrijven is een katharsis. Schrijven, zonder doel of opzet. Zonder systeem gedachten neerkrabbelen, invallen noteren. In dromen bestaat het leven uit stukken en brokken. Het is: mijmerend met een potlood vage figuurtjes doedelen.

Wie geen ogen heeft, zegt: die figuurtjes zijn zinloos, onsamenhangend, ze missen compositie.

Wie kan lezen en dus begrijpen, herkent misschien de krabbels als de weerslag van eigen onuitgesproken gedachten. Pogingen om het ongrijpbare te grijpen...

Ziet de dagen . . .

SAARTJE VOS: MEN NEME...

In de Weesperstraat werden, lang geleden, twee meisjes geboren: Saartje en Roosje Vos. Twee gewone jiddisje meisjes, maar ze deden een worp naar de onsterfelijkheid, omdat ze alle twee een overvloed van moederlijke gevoelens bezaten, die ze kwijt moesten, hoe dan ook, want kinderen hadden ze niet.

Roosje trok zich de zorg aan voor de armen der aarde. Het gelukte haar berucht te worden van Roodeschool tot Kadzand, overal waar naaisters voor een bloedloon aan een trapmachine geketend zaten. Maar háár naam wordt tegenwoordig nog slechts nu en dan uitgesproken door de weinigen van haar tijdgenoten, die over zijn. Saartje daarentegen verwierf immortaliteit, want zij leefde haar behoefte aan moederschap uit in het weelderigste kookboek dat ooit, beduimeld en vol vette vlekken, boven op de plank in een Joodse keuken ter consultatie heeft gelegen. Haar naam is vereeuwigd in één zegswijze en honderden recepten.

Ik heb eens gelezen, dat de Joodse kookkunst de 'public relations' is van het Judaïsme. Dan moet Saartje in Nederland de eerste public relations officer geweest zijn. Officer, dat is in elk geval het goede woord. Te oordelen naar haar toon en woordkeus heeft onder haar ongetwijfeld bolle boezem het hart van een sergeant-majoor gebonsd. Haar recepten klinken als commando's: men neme...

In die twee woorden leeft Saartje voort. Maar toen ik dezer dagen de derde druk van haar kookboek (1904) in handen kreeg, wachtte mij een wrede ontgoocheling. In mijn geheugen begon elk recept met: men neme... Niets van waar. Ze gebruikt deze uitdrukking wel graag,

maar ze haatte ook in haar taal de eentonigheid. Soms zegt ze: men neemt. Of nog duidelijker: neem...

Toch werden die twee woordjes een gevleugelde uitdrukking: men neemt. Later gebruikten de mensen die woorden niet meer. Ze zeiden alleen: Saartje Vos. De naam was voldoende. Hij betekende, dat er genomen werd. Soms mét, meestal zónder toestemming.

De kinderen dopen hun natgelikte vinger in de suikerpot. Komt moeder op dat ongelegen ogenblik de keuken in.

'Saartje Vos...'

De kinderen voelen de bestraffende toon.

Met die naam als vermaning of pointe worden vele mopjes spontaan verzonnen. Staat eens een mannetje voor de rechter. Hij heeft van Hymie Cozijn, de poelier, een kip geganneft. Vraagt zijn Edelachtbare:

'Oi, waarom bent u het pad der misdaad opgegaan?'

Zegt het mannetje:

'Saartje Vos. Men neemt een kip...'

Zijn verdediging is beslist een understatement. Eén kip; Saartje is met zo weinig niet tevreden. Ze schrijft in de tijd, dat de mensen die 't kunnen betalen, Jood of Christen, veel eten.

Aspergesoep: voor acht personen neemt men twee kippen en een gehakte kalfspoot. Bouillon (alleen voor zieken): Voor drie koppen bouillon neemt men een half pond mager rundvlees, een half pond mager kalfsvlees en een halve kalfspoot. Bouillon (alleen voor gezonden): men neemt voor iedere kop twee ons mager rundvlees, voor acht koppen een kalfspoot erbij.

Ze gaf haar bevelen in de jaren, toen zulke recepten echt niets bijzonders waren. Want het leven was nog ongecompliceerd en de menselijke maag was van ijzer. Ik bezit een Joods kookboek uit die tijd; bij die recepten vergeleken is Saartje een bedelares.

Daarin staat: vierentwintig eieren voor één boterkoek; zulke recepten bezorgden alleen juweliers een verontschuldiging voor hun hartvervetting; voor die verwende rijkaards was Saartje te gewoon.

Denk nou niet, dat alleen de schatrijke mensen volgens Saartje probeerden te koken. Ja, in de dure Sarphatistraat, dáár las de keukenmeid hardop voor: Boterkoek, neem een pond boter, een pond suiker, vier ons meel, twaalf eieren...

Maar een huishouding voeren, zoals Saartje Vos welgevallig was, dát behoort tot de ambities van alle onbedorven huismoe-
ders in de buurt, jong of oud, lang of kort, rood of zwart, arm
of rijk, vroom of klokvrij.

Bij ons thuis... als er in het diamantvak een vleugje van ople-
ving schijnt te ritselen, wordt in het keukentje van mijn moe-
der weelderig gekookt à la Saartje. Nou ja niet té weelderig
natuurlijk. Laat ik zeggen: voordat moeder aan de slag gaat,
raadpleegt ze eerst de alwetende.

Zegt ze:

‘Twaalf eieren voor vier personen, en wij zijn met ons zessen.
Dat wordt achttien eieren, noe... dikke Sorie, de rechte soort.
Met zes gaat het ook.’

Meestal worden het dan drie eieren.

Maar, wat waar is, is waar, moeder kookt volgens Saartje Vos.
Dat is ónze trots en haar geiwe.

Joden koken anders dan andere mensen, dát weet iedereen. Het
is geen kwestie van suiker in plaats van zout, of van ossevlees
met uitjes in plaats van varkenslap met trichientjes. Het is véél
eenvoudiger.

Al duizenden jaren lang is voor ons soort mensen eten niet het
volstoppen van de holte in de buik, die maag heet. Door gods-

dienst en overlevering is eten een geestelijke bezigheid. De maaltijd is altijd een feestelijke gebeurtenis. Wanneer u nu denkt, dat de Joden van hun buik een afgod hebben gemaakt, bewijst u alleen maar, dat u het fijne nog steeds niet hebt gesnapt. Ze mogen immers geen andere goden aanbidden. Nee, als Joden eten, vereren ze, al kauwende en slikkende, hun eigen God, de Enige en Eeuwige.

Als u dat blasfemisch in de oren mocht klinken, kunt ge het nalezen in Leviticus:... verontreinigt uzelf niet door allerlei ge-dierte, dat op de grond krioelt... weest heilig, want Ik ben heilig... En in Exodus:... Gij zult mij heilige mensen zijn; vlees van dieren, die in het veld verscheurd zijn, zult gij niet eten. Gij zult het voor de honden werpen... De lichamelijke functie van het voedsel tot zich nemen is een soort gebed; en de tafel is het altaar.

Duizenden jaren hebben de Joden geleefd volgens een uitgebreide gebruiksaanwijzing voor de maaltijden. Een culinaire grammatica. Voor de niet-ingewijden zijn de voorschriften van het kashroet een doolhof, waarin ze onherroepelijk verdwalen. Voor de kenners van wet en voorschrift zijn ze bijna doodeenvoudig. Je moet natuurlijk wel een paar grondregels kennen. De rest is dan een kwestie van nadenken. Op de grondregels en hun toepassing hebben wijze mannen, duizenden jaren lang, hun vernuft vlijmscherp geslepen. Zo zijn de rituele voorschriften ontstaan, die echter geen doel zijn (stel je voor...) maar middel om te gehoorzamen aan het gebod. Heilig zult ge zijn, opdat alle mensen zich naar uw voorbeeld zullen heiligen en de voorzegging der verlossing vervuld kan worden.

Joden zijn nooit echte proselietenkwekers geweest. Als een man van een ander volk tot het volk van Mozes wil toetreden

maken ze het hem moeilijk door de pijnlijkste aller ceremoniën. Een vrouw moet eerst de geleerdheid van een rabbijn verwerven, voordat ze in 't vervolg zwijgend op de galerij van de synagoge mag plaats nemen. *Als* de Joden convertieten kweken, dán laten ze de bekeringsarbeid over aan jiddisje mamma's. Haar keuken is de zendingspost. Heel wat Jannen, Klazen, Kezen en Pieten zijn door het keukentje van hun latere schoonmoeder met de Hanna's, de Deborahs, de Sara's en de Rebecca's naar het stadhuis gegaan. Alleen omdat de gedachte aan die gemengde huwelijken menig orthodox man een gruwel is, behoeft de waarheid nog niet onwaar te zijn.

Precies nagewogen op een goede keukenweegschaal is het dus niet een kookboek, dat Saartje Vos heeft geschreven, maar een handleiding tot een karakteristiek soort godsdienstoefening. Het eischuim moet luchtig worden geklopt, maar het boek zelf is loodzwaar van ernst.

In een echt alterwetsj ritueel kookboek wordt dan ook niets vergeten, niets vluchtig behandeld, niets overgeslagen, niets als een kleinigheid beschouwd. Als in de Schepping alles zijn goddelijke plaats heeft, dan is het kleinste pannetje in de keuken belangrijk, ja zelfs het onmogelijkste pitje van een petroleumstel. Zo'n kookboek bemoeit zich dan ook niet alleen met eten, maar letterlijk met alles. Zelfs met de petroleum. Ach, die petroliestellen...

Geuren kunnen associaties oproepen, klanken wekken vergeten herinneringen tot leven. Voor mij was de toevallige ontmoeting met een ouderwets petroliestel tussen de rommel van een voddeman op het Waterlooplein voldoende om me, roetsj, meteen terug te brengen naar het keukentje in de Rapenburgerstraat.

We hebben thuis twee vierpitsstellen. Ze staan op het keukentafeltje en iedereen in de weg. De keuken is smal. Helemaal achteraan is het stilletje. Het is een plee met een deksel, want we hebben een moderne woning; aan de overkant van de straat staan heel ouderwets nog de emmers op het portaal met een krant erover. De deur van de plee sluit afdoende en verder staat het raampje in die kast altijd wagenwijd open, zodoende...

Aan de overkant van het keukentafeltje is een aanrecht. Dat moet de officiële naam zijn, maar wij zeggen altijd: de rekbank. Er zijn kastjes onder met stevige deuren, waarop je zit en heen en weer rijdt, terwijl je je brood opeet.

Het doorloopje tussen keukentafeltje en aanrecht is eigenlijk te nauw voor een mens, die haast heeft. Die veel te kleine keuken is de oorzaak van een tamelijk rustige, maar ononderbroken en openlijke oorlog tussen moeder en grootmoeder. Grootmoeder woont bij ons in. Ze is niet bemoeizuchtig, maar ze vindt dat ze alles moet regelen, vooral de dingen, die haar beslist niets aangaan. Als vader kwaad is, zegt hij:

‘Zij woont niet in bij ons, wij wonen in bij haar.’

Over de schikking van tafeltjes, potjes en pannetjes hebben moeder en grootmoeder altijd onenigheid; dat is normaal tussen mensen, die gék op elkander zijn. De petroleumstelletjes evenwel zijn in staat de intiemste boezemvrienden tot doods-vijanden voor het leven te maken. Hoe gaat dat in een huishouding met drie kinderen? Het komt natuurlijk wel eens voor, dat iemand haast heeft om snel in die kast achter in de keuken tijdelijk te verdwijnen. Hij rent door de keuken. Dan staan de petroliestellen te bibberen als sorteermachines. Daar moet ruzie van komen. Eigenlijk is dus niet het stelletje, maar het stilletje de werkelijke oorzaak van de kibbelarijtjes.

Goed beschouwd zijn die stellen volkomen overbodig. Moeder heeft gas. In de mobilisatie hebben ze zelfs elektra aangelegd. Maar hoezeer ze ook met elkander hacketakken, moeder en grootmoeder zweren bij petroleum. Je kunt er lekkerder op koken. Het is veel goedkoper dan gas. Oliestellen zijn zo gezellig. Dat is allemaal waar, daarover zijn ze het roerend met elkander eens. Ze krijgen echter subiet woorden, als ze het over de olie zelf hebben. De uitspraak al is een probleem.

Zegt grootmoeder in haar privé-Nederlands:

‘Krijg me even de kan met pieterolie. De stellen gaan uit.’

Zegt moeder, die met haar tijd meegaat:

‘Het is niet pieterolie, maar petroleum.’ (Ze spreekt het uit als rijmend op kleum.)

Bemoeit vader zich ermee:

‘Het is geen pieterolie en geen petroleum, maar petro-lée-um.’

Eigenlijk is pieterolie de passende benaming. De acht pitten pieteren meer dan ze branden. Dat hoort bij het karakter van een oliestel. Als je de katoenen sokken te hoog opdraait, walmt eerst de pan en daarna al het vaatwerk roetzwart. In een vol-dragen ritueel kookboek is duidelijk te lezen: Gij zult de pitten laag houden.

Daarom juist kun je op pieterolie eigenlijk niet koken. Sudden, ja dát wel. Uren en uren staan in de hele buurt pannetjes en potjes op de stellen geuren te verspreiden, boven elkander, kleine torentjes van Babel. Omdat iedereen een goede neus heeft, weet iedereen wat iedereen eet.

Maar als de torentjes op het tafeltje bij ons thuis tot de hemel reiken, wordt de nauwe keuken levensgevaarlijk. De zoldering is van hout. De vloer geeft mee als je er maar even te zwaar op loopt.

Dan roept de buurvrouw van beneden dwars door balk en bint: 'Juffrouw, u hebt vandaag weer een aardig zware tred.'

Door haar merkwaardig accent klinkt deze cri-de-cœur als een dubbelzinnigheid. Vader grinnikt. Grootmoeder is verontwaardigd.

Als moeder kwaad is, krijgen de oliestellen van alles de schuld. Grootmoeder is een mens van snel handelen. Zij doet eerst iets, en dan pas gaat ze erover nadenken. Moeder denkt eerst na, en dan doet ze het niet. Zendt de buurvrouw weer eens haar noodkreten omhoog. Staan de oliestellen te rillen en te beven.

Zegt grootmoeder, onverhoeds en beslist:

'Ik ga de stellen ergens anders zetten.'

Opeens loopt onze hele woning over van angstig geroep. In het kostbare leven is niets vermeteler dan het verhuizen van oliestellen, die nog brandende zijn. Bovendien, als je grootmoeder haar gang laat gaan, versjouwst ze stel plus toren van Babel in één keer. Ze doet niets met zoveel energie dan met gevaar spelen en daardoor anderen de stuipen op het lijf jagen. Hoeveel malen heeft moeder zoiets niet al meegemaakt, en elke keer wordt ze opnieuw beïsged, bang en boos. Ze bezweert grootmoeder niet zo mesjogge te doen. Grootmoeder blijft halsstarrig. Nu herhaalt moeder die eed, met als borg de gezondheid van alle gezinsleden, stuk voor stuk met name genoemd en met plechtige ernst uitgesproken.

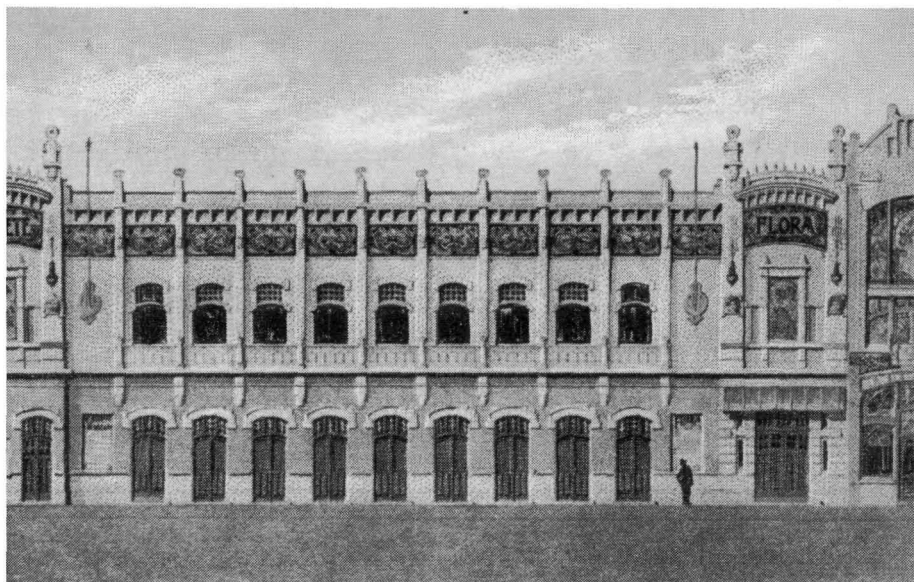
Zegt grootmoeder:

'Ja, als je met geweld begint... goed, dan doe ik 't niet. Maar in de weg staan ze, die zenuwe-stellen.'

Soms moeten de petroliestellen inderdaad de keuken uit. Dat is, wanneer een heilige feestdag voor de deur staat. Een jom-tof zie je in de keuken altijd een dag eerder dan op de

De Jodenbreestraat een jaar of veertig geleden

Boven: Het oude Flora in de Amstelstraat

Onder: Fruitstal bij het oude politieposthuis op de Nieuwmarkt

kalender. Moeder en grootmoeder moeten in het nauwe doorloopje alles beredderen. De kinderen lopen af en aan; ze ruiken, dat er iets te snoepen valt. Een papiertje van het gehakt, waar nog lelletjes vlees aan kleven. Of het restant van beslag in de grote kom. Zegt moeder:

‘Die kinderen van mij... ze hebben gewoon een hondeneus.’ Grootmoeder herhaalt voor de zoveelste keer met grote stelligheid, dat de pieteroliestellen haar de dood aandoen. Godbehoed-en-beware, dat een van de gezegende kinderen zo’n brandend ding ondersteboven loopt, gezond zullen ze blijven, maar een mens is als ouder toch niet verantwoord, wanneer hij een zo duidelijk levensgevaar voor zijn nakomelingen ongemoeid laat voortbestaan. Die woorden geven de doorslag. De stellen emigreren naar de voorkamer, waar ze op de grond onder het half opgeschoven raam ongevaarlijk verder pieteren. Vóór die verhuizing worden de pitjes echter secuur heel laag gedraaid, nog lager dan gewoonlijk. Ook dat is een handeling die in een goed religieus kookboek wordt verordeneerd. Pas daarna worden ze uitgeblazen. Een petroliestel bezit namelijk een sterke persoonlijkheid, en elk stel is anders. Een degelijke huisvrouw kent haar stellen, zoals haar bloedeigen man en de gezegende kinderen haar vertrouwd zijn. Als de pitjes door onbevoegde en dus onbekwame handen zo laag worden gedraaid, dat ze vanzelf uitgaan, stinkt het hele huis nog uren later naar de walm. Men kent de slordige huisvrouw aan haar walm. En alsof dat nog niet erg genoeg is, de lucht kan op het kostelijke eten slaan. Houdt uw pitjes dus niet te laag. Maar pas op! Wanneer ze te hoog branden, voordat je ze uitblaast, zie je een roetwolk opstijgen naar hogere dreven. De oliepitzen zijn zo wispelturig als huismoeders in hun moeilijke dagen.

Elke dag, voordat ze mogen gaan pieteren, moeten de pitten worden bijgeschuurd. Zolang er jiddisje mamma's bestaan, worden ze geteisterd door een klemmende vraag: wat is beter voor het schuren, een kurk of een oude lucifersdoos? Moeder pleit al jaren hartstochtelijk voor een kurk. Grootmoeder is veel langer reeds een strijdvaardig lid van de lucifersdoosjespartij. Maar verenigd zijn ze in een gemeenschappelijke angst voor walm, petroleumwalm, pieteroliwalm.

Walm is de doodsvijand van alle huismoeders in de buurt. Waarschijnlijk heeft geen harer ooit scheikunde gestudeerd, maar ze weten door overlevering, door adviezen van buurvrouwen, en vooral door instinct, dat rook gaten vreet in emaille. Wanneer je er wetenschappelijk over gaat nadenken, begrijp je het niet, maar het is niettemin de waarheid: laat een emaille pan lang in een keuken staan, waar petroliestellen walmen, en de buitenkant krijgt een parg. Gooi die pan dan maar gerust weg, geen blikslager, die nog genezing kan brengen.

En ze moeten emaille pannen in de keukentjes hebben, jawel, ze moeten! Ze gaan gebukt onder een religieuze voorkeur voor emaille. Verglás, zoals ze emaille noemen, hoort bij de spijswetten en de voorschriften, waarmee ze het Opperwezen eren. Niet, dat Mozes in de woestijn heeft geweten wat emaille is. Dit soort tsores liet hij over aan de dochter van Jithro of aan de vrouw uit Abessinië. Maar volgens de zeshonderdzoveel ge- en verboden moet in een ordentelijk huishouden melk- en vleesspijs streng verre van elkander worden gehouden. Er staat niet voor niets tot driemaal toe in de heilige boeken geschreven, dat een bokje niet gekookt mag worden in de melk zijner moeder. Al eten ze nooit bok, de mamma's in de buurt bezitten vaatwerk voor milchding, de melkspijs, en voor flaasjding, de vlees-

spijze, en ook nog een stel voor de spijzen, die melk noch vlees zijn. Melk is melk en vlees is vlees en nooit zullen die twee el-
kander ontmoeten, nooit! Dat zijn dus twee halve stellen vaat-
werk, en nog iets er tussen in, want twee is niet genoeg en drie
is niet te veel. Ze bezitten (goed bewaard op zolder) nog een
ander stel vaatwerk, ook alweer verdeeld in de ene helft milch-
ding en de andere flaa(s)ding, en pannen voor de neutrale spijzen
Dat gesjir wordt echter alleenlijk in de paastijd gebruikt.

*Het lijkt voor de buitenstaander een tikje moeilijk, maar als je de
historie kent, is het doodsimpel. Toen de Joden destijds de vrijheid
verkozen boven de slavernij van Farao, was er geen tijd het brood te
laten rijzen. Ze aten in de haast en de ellende ongedesemd brood. Ter
herinnering aan de Uittocht, ter ere van Goā, die als een vurige zuil
voor hen uitging, en die de honden deed zwijgen, zodat de knechten
van Farao niet werden gewekt, ter meerdere glorie van de Algoede,
die de wateren deed splijten en de vijanden van Israēl smadelijk deed
verdrinken... dáárom moest tegen de paastijd elk Joods huis geheel
worden gezuiverd van het laatste kruimeltje materie, dat ooit met
gezuurde stof in aanraking zou kunnen zijn geweest. Want alleen
in een ongezuurde atmosfeer kon de vrome de vreugde ervaren van
zijn verre voorvaderen, die werden uitgeleid uit het huis der dienst-
baarheid.*

Kasten, bussen, busjes, potjes, pannetjes... alles moest worden gerei-
nigd van het gezuurde. De dag voor het glorieuze feest van Pasen
aanbrak, stonden de jongetjes bij de vuurtjes op de pleintjes in de
buurt. De politie van het bureau Meyerplein kende ook Exodus XII,
althans deze smeulende consequentie ervan. Vandaag veroorloofde
Tenach elke jongen een fikkie te stoken en er huidkeels bij te staan
roepen:

'Gomeits te battele... gomeits te battele... wie heeft er nog gomeits.'

Tegen betaling van centjes en halfjes was zo'n jongen bereid de restantjes brood en ander afval aan de vlammen prijs te geven. Die dag heette: Gomeitsbatteldag.

Maar als alles dat ooit in de nabijheid van een gewoon stuk brood kan hebben gelegen weggeveegd en verbrand is, dan nóg nemen de jiddisje mamma's geen enkel risico. Zo secuur kan de reiniging van het huis niet zijn geweest, zeker is zeker en beter wat extra werk dan een onbewuste overtreding van Gods geboden. Het schone vaatwerk, dat het gehele jaar door is gebruikt, verhuist dus naar zolder; en een week lang komt het paasgerei naar beneden. Allicht, ook dát is onderverdeeld in spul voor de melk en ander spul voor de vleesspijzen en voor de spijsen van de middengroepen.

Het klinkt erg poëtisch, al die scheidingen en onderscheidingen, en de symboliek is ook erg mooi, maar je zult als huismoeder met het probleem zitten: hoe houd ik al die potjes en pannetjes uit elkander? Gelukkig echter is bijtijds in het Scheppingsplan de uitvinding van het emaille opgenomen. Emaille in verschillende tinten. De vogel kent men aan zijn veren, de pannetjes aan hun kleuren.

Bij ons thuis gaan alle pannetjes, die een jaar lang met vlees te maken hadden, in een rode laag emaille gekleed. Melkkostgerei draagt groen.

Het paasgerei echter is herkenbaar aan een laag emaille van feestelijk wit. Vleeskost gewoon wit en de pannetjes voor de melkspijzen wit met een geel bloemetje. Vergissing is uitgesloten. Overtreding van deze colour-bar wordt trouwens onmiddellijk bemerkt. En zwaar gestraft met berispingen van profetische kracht.

Elk hapje eten in de paastijd bezit zijn eigen geur en smaak.

Karakteristieke voor die ene week in het jaar. Dat heeft natuurlijk niets te maken met de verschillende kleuren emaille. Wie bij het koken alles moet vermijden, wat naar gerezen meel neigt, komt echter tot ongewone combinaties.

Gewoon snoepgoed gaat nog. Dat heeft meestal een ongecompliceerde samenstelling. Kaneelstokken, kaneelpitten, kokosmakroontjes, paasballetjes van doorzichtige witte suiker, haverstroopballetjes, amandelen, rozijntjes, noten... dat is het traditionele snoepgoed. (Als ik nu een haverstroopballetje snoep, zie ik altijd wit emaille!) Veel ingewikkelder zijn de paasmaaltijden. Meervoud. Want het paasfeest duurt een hele week. Het middelpunt van een eerlijke paasmaaltijd ligt nooit in het midden, maar altijd aan het eind. Het is een bijna heilig gerecht: Gremselich.

De vorm van het woord doet vermoeden, dat het via Oost-Europa naar de lauwe Westerstranden is geëmigreerd. De uitspraak? De g wordt uitgesproken als een zachte k en de laatste lettergreep als liezj. Gremselich kon men elke dag van het jaar eten, maar alleen in de paastijd smaakte het zoals het behoort. Het recept is oeroud. Gremselich is door Eva uitgevonden om Adam te laten vergeten, dat hij door háár schuld uit het paradijs is gejaagd.

Hoe kwam zo'n schotel met gremselich tot stand? Hoe commandeerde Saartje Vos haar vazallen?

Luister. Zet uw verbeeldingskracht aan het werk.

U stapt uit het heden, een jaar of veertig terug in de tijd.

Klaar?

Op de kalender staat 1920.

U bent nerveus in een klein keukentje. Nerveus ja, want in de huiskamer zitten de gezegende kinderen gespannen te luisteren naar elk gerucht. Vandaag wordt gremselich gebakken.

Waarschuwing aan alle posten: lekkers verwacht uit de keuken. Ze zitten uw neshama af te wachten.

Voordat u begint, belegt u de keukenvloer met een dikke laag kranten, u moet straks matzes brokkelen, weliswaar in een schone doek, maar een rómme! dat zoiets geeft! Vervolgens trekt u de schoenen van uw voeten, de grond in de keuken moge dan niet heilig zijn, schoenen lopen zo in; op matzekruimels kun je beter met kousen staan.

Nu zijn alle voorbereidingen voor Saartje Vos getroffen. Men neemt...

Nou, wat kan een mens in de paastijd ánders nemen dan matzes? Het brood der ellende wordt hemelse manna in de handen van een Joodse moeder.

Op het aanrecht staan de broeders en zusters des geloofs: matzes, suiker (veel), eieren (nog meer), minstens een grote kop vol rundvet, dat heel voorzichtig is afgeschept van een pan soep, waarin een stuk osseborst, vele ponden zwaar, urenlang heeft staan trekken; citroenschil, kaneel, een snuifje zout, krenten, rozijnen, amandelen (vooral amandelen) en als u een perverse smaak cultiveert, ook nog sukade en natte gember. Laat gerust uw speelse fantasie haar gang gaan. Iedereen make gremselich naar eigen smaak. De leeuw kent men aan zijn klauwen, de huisvrouw aan haar gremselich.

Elk kookboek is overbodig, want de weg wijst zich nu vanzelf. Matzes verkruiemelen. Eieren er doorheen kloppen. Soepvet, suiker, amandelen en de rest erbij klatsjen. Verder zijn drie dingen belangrijk:

ten eerste: roeren;

ten tweede: roeren; •

ten derde: roeren.

Het beslag is pas perfect wanneer het juiste evenwicht is verkregen tussen vochtig soepvet en droge matzestof.

Zo, bent u klaar met roeren? Kneed het beslag tot de gremselich-vormpjes, die het best in overeenstemming zijn met uw persoonlijkheid. De een prefereert ruwe langwerpige croquetachtige plasticjes. Ik persoonlijk vind een gremselich in de vorm van een voldragen viskoekje het lekkerst.

Wanneer u deze zeer artistieke boetseerarbeid volbracht hebt en de kunstvoorwerpen liggen als kluiten schokbeton op een bord, was dan uw handen niet. Mijdt voorlopig water en zeep. Roep de gezegende kinderen in de keuken. Ze hebben uren lang op dit ene ogenblik gewacht. Verdeel uw vingers eerlijk onder het grut, uw vette, van matze, krenten en natte gember verrukkelijke, vingers. Naar strikte billijkheid. Duim en pink samen gelden voor één hele vinger. Mocht de verdeling zó uitkomen, dat u één of meer vingers over hebt, houd die dan voor u zelf; geniet van uw eigen vingers, we zijn allemaal eens jong geweest. Pas als er werkelijk niets meer te likken valt, mag u uw handen gaan wassen met veel water en zeep.

Even voordat wordt gegeten, gaat bij sommige mensen de gremselich in heet frituurvet. Ik persoonlijk echter geef de voorkeur aan gremselich, langzaam gesudderd in rundvet, en als ik het echt voor het zeggen heb, in vet, dat thuis gesmolten is van kransvet, wanneer de moderne slager tenminste nog weet wat kransvet is. Dan weer suiker er over en als u ten slotte aan tafel zit, begrijpt u eindelijk iets van het mopje, waarin een mannetje gremselich eet, zijn vingers affikt en met diepe filosofie verzucht:

‘En voor zó’n geloof willen ze zich laten dopen.’

Naarmate u meer gremselich tot u neemt, zult u ervaren, dat

ze evenals edele wijn, de beste eigenschappen in een mens tevoorschijn haalt. U raakt snel en zeker in een toestand van euforie, die zich, na zoveel overvloed merkwaardig genoeg, uit in de onweerstaanbare behoefte om uw mond open te doen, zelfs om te praten. U bespeurt de neiging u met al uw vijanden te verzoenen. U zou tot hen willen zeggen: 'Eet mee van mijn gremselich en voortaan zal er vriendschap zijn tussen ons.' Maar u zou wel moeilijk uit uw stoel overeind kunnen komen om uw vijanden te begroeten. Praten? Ja! Opstaan? Voor geen miljoen!

Gremselich eten prikkelt tot het doen van verhalen. Het zijn altoos dezelfde oeroude geschiedenissen, die ze doen oprakelen. Als bij ons thuis weer eens een grote schaal met gremselich volstrekt leeggegeten is, komen eerst de bovenste knoopjes van de broek en daarna de tongen los. Elk jaar hoor ik van mijn vader hetzelfde verhaal; het verveelt me nooit.

'Er was een arme man, die tegen Paas bij een rijk man in de keuken kwam. Hij zag hoe ze daar gremselich aan het klaarmaken waren. Kwam die arme man thuis en zei tegen zijn vrouw: 'Moet jij ook doen.' Gingen ze narekenen wat een schotel goede gremselich kost.

Veel geld, veel te veel geld voor die arme sjnorrer. Zei de man: 'Weet je wat, we laten de eieren weg.' Zei de vrouw:

'Ik heb geen vette soep. Weet je wat, we laten het soepvet weg.' Zei de man: 'En de krenten, de rozijnen, de gember, de sukade, de suiker... dat kost allemaal handenvol geld. Dat kunnen we óók weglaten.'

Ze brokkelden dus de matzes en toen aten ze de brokken op. Zei de man: 'Begrijp jij nou wat rijke mensen aan gremselich lekker vinden.'

Honderd miljoen maal heeft vader dit verhaal thuis verteld.

Wij allemaal om een witgedekte tafel.

‘...begrijp jij nou wat rijke mensen aan gremselich lekker vinden?’

Vader keek de kring rond. Vreugde lag als zonneschijn over zijn gezicht verspreid. Dan bracht grootmoeder ons aller gevoelens onder woorden:

‘Ik zeg maar zo: een rijk man is niet mesjogge...’

Honderd miljoen maal heb ik dat gehoord. Het zou me een lief ding waard zijn als ik het nog eenmaal kon horen aan die witgedekte paastafel...

B.

ZIET, DE DAGEN KOMEN EENS

De huizen in de buurt vielen met twee, drie tegelijk onder het geweld van de slopers. Maar op het Meyerplein bleven de omhulsels van de synagogen staan. De Portugese sjoel was van binnen gespaard gebleven. Er gingen geruchten, dat de gemeente de karkassen van de andere sjoelen wel zou kopen.

Dertig jaar had ik als verslaggever door Amsterdam gezworven. Dan krijg je vanzelf het verwaande gevoel, dat ze je van de stad niets meer kunnen vertellen. Je kent elke kerk en elke kroeg, elke steen en elke stoep. Maar nooit had ik kunnen bevroeden, dat ik nog eens de necrologie van de synagogen op het Meyerplein zou moeten schrijven. En toen rinkelde de telefoon; dat was oktober 1954.

In de telefoon zegt een stem, dat de gemeente de ruïnes van de synagogen aan het Jonas Daniël Meyerplein heeft gekocht; er zullen nu wel gauw werklui komen om de kavaljes op te knappen, tenminste, dat is de bedoeling van de koop. Er gaat een fotograaf heen en wil jij mee komen om er een stukje over te schrijven, zogezegd: een praatje bij een plaatje. Ik antwoord, dat ik wel zo vriendelijk wil wezen en ik heb meteen spijt van die belofte, maar ik weet niet waarom.

Op een regenachtige dag lopen de fotograaf, de man van de gemeente en ik door de ruïnes, en 's avonds zit ik thuis en ergens in mijn achterhoofd hoor ik de gedachte: een stukje schrijven, dáárover, dat lukt je nooit!

Onzin! Waarom kan ik dit geval niet koud en zakelijk behan-

delen? De synagogen aan het Meyerplein zijn niet de enige kerkgebouwen, die in de oorlog zijn verwoest. Als je het nuchter bekijkt: wat is een kerkgebouw wanneer het heeft opgehouden een kerk te zijn? Een gebouw, meer niet.

Ergens in Londen, in de wijk van Holborn, weet ik een heel oud Engels kerkje te liggen. Je komt er door een slurfachtig gangetje, dat met een holletje van een poortje tussen de grote zakengebouwen uit komt. Van het kerkje hebben ze, jaren geleden, een kroegje gemaakt. Je zit in de oude kerkbanken te péren en boven op de preekstoel pronkt een groot bruinverweerd wijnavat. 'Amontillado' staat er op geschilderd. De port smaakt er verrukkelijk en geen sterveling is zo sentimenteel om te huilen, wanneer hij denkt aan de bestemming van het gebouw, vroeger. Wanneer je de geschiedenis van Amsterdam een beetje kent, kun je heel wat gebouwen opnoemen, die vroeger godshuizen waren. En wat zijn ze nu? De Kleine Comedie bijvoorbeeld. Of een garage in de binnenstad; of een tentoonstellingsruimte. Wees niet sentimenteel; eertijds hokten de mensen bij elkaar in de buurten, die tegenwoordig het centrum van de stad zijn, maar daar zij nu de kantoren gevestigd, *zakenpanden* noemt men dat; de mensen zelf zijn naar de buitenste rand verhuisd, dus het is nogal logisch, dat er kerkgebouwen komen leeg te staan. Zou je al die gebouwen op de monumentenlijst willen zetten? Monumentenzorg? Veel van die monumenten zullen iedereen een zorg zijn.

Zie je wel, ik had nooit moeten beloven, dat ik dat stukje zal schrijven. Trouwens, de foto's zullen waarlijk wel genoeg te zien geven. Toen de fotograaf in de kerkruimten van het Meyerplein kwam, mompelde hij voortdurend: 'Grote genade, dat is verschrikkelijk... dat is verschrikkelijk.'

Maar omdat elke Jood nu eenmaal geboren is met de onuitroeibare neiging tot zelfanalyse, schroeit weken lang ergens diep in me de vraag: waarom eigenlijk kún je er niet over schrijven?

Het antwoord voel ik, maar ik weet me onmachtig het onder woorden te brengen. Destijds heb ik eenzelfde gevoel van onmacht gekend, toen ik in Polen reisde en beleefde gidsen vroegen of ik geen zin had om Sobibor te zien. De gaskamers waren nog volkomen intact en ook de barakken waar die duizenden Joden bij elkaar hokten, voordat ze vermoord werden. De regering houdt die gaskampen opzettelijk in stand als een vermanend teken voor het nageslacht. Nee, zei ik en ik had het gevoel in trance te verkeren, nee!

De gidsen begrepen mijn weigering niet en, zeer menselijk, wilden ze weten waarom ik zo vreemd deed. Ik heb het hun niet kunnen uitleggen, maar ik weet dat precies dezelfde gevoelens me nu verhinderen over de synagogen in Amsterdam te schrijven.

De aanloop tot een artikel, dat nooit een enigszins voldragen stukje-voor-de-krant zal kunnen worden, laat ik op mijn bureau liggen en als de stem aan de telefoon me af en toe komt vragen waar mijn verhaaltje blijft, geef ik een ontwijkend antwoord: 'Jawel, het komt dezer dagen. Ik heb het zo beestachtig druk, een mens komt nooit tot een beetje concentratie. Maar maak je niet zenuwachtig; zodra ik even tijd heb, schrijf ik het stukje voor je.'

Onderwijl hoop ik, dat mijn belofte gaandeweg in het vergetboek zal raken.

Op een avond zit ik in de trein van Amsterdam naar het Gooi.

'Is this train going to Hilversum?' vraagt een jonge vent.

We raken in gesprek. Hij is Amerikaan. Hij moet naar de radiostad, want daar zal hij vanavond eten met iemand van de omroep en dan gaat hij een piano-recital horen van moderne Franse muziek. Hij is zelf ook pianist. Pas een grote tournée door West-Duitsland gemaakt. Somehow heeft hij zich daar niet op zijn gemak gevoeld; de mensen waren vriendelijk genoeg, daar niet van.

'But, you know, I got sort of a funny feeling.'

Ik vraag hem zijn naam. Hij noemt die en voegt eraan toe, dat hij een Jood is. Die mededeling was overbodig. En dan begint hij opeens te spreken over de verwoeste synagogen in Duitsland.

'I am not a religious Jew, you know.'

Maar elke keer als hij langs zo'n geruïneerd gebouw ging, vroeg hij zijn Duitse metgezellen:

'Dat is toch niet door de geallieerde bommen verwoest?'

'Nee,' antwoordden die dan, 'dat hebben wij zelf gedaan en we schamen ons er voor.'

Opeens weet ik (de menselijke geest maakt zulke vreemde gedachtensprongen) waarom ik het stukje over de bouwvallen aan het Meyerplein niet kán schrijven, zoals ik het zou willen. Meer dan tweehonderd jaren waren de synagogen op de hoek van de Amstelstraat gevestigd. Toen kwamen de bierdrinkers van Wodan. Ze roofden alle kostbaarheden. Maar de gebouwen lieten zij intact. De verwoesting hebben we zelf aangericht, wij zelf, *wij*, dat zijn de Nederlanders. Die braken de vloeren er uit en de deuren. Die haalden het marmer weg en het edele hout van het Aäron Hakodesj. Wat hebben ze ermee gedaan? Het hout stookten ze in nooddachteltjes; en wat niet branden kon, ruilden ze voor voedsel en voor wat kleding.

Het politiebureau is geen driehonderd meter van de synagogen aan de overkant van het plein, en waarlijk, de Amsterdamse politie, zeker die in de Joodse buurten, heeft zich tijdens de grote razzia's uitstekend gehouden, evenals zovele Amsterdammers in burger.

De Duitsers zeggen, dat ze zich schamen voor de vernieling van de synagogen in hun eigen land. Voor de Nederlanders is er de verontschuldiging, dat tegen de barre kou van de hongervinter het dunne vernisje beschaving niet bestand kon zijn. Het excuus houdt steek, maar de schaamte blijft.

Ergens in die oude bouwvallen ligt een onmogelijk grote stapel verformfaaide boeken in de regen en de wind te vergaan. Een exemplaar heb ik mogen meenemen. 'Menorah 5701' staat op de buitenkant en op het schutblad is een papiertje geplakt met de naam van de vroegere eigenares:

H. Polak-Polak A 130, Wildervank

Het boek opent met een vertaling van D. Koker van Amos 9 : 7-15:

'Ziet, dagen komen eens,' spreekt Adonaj,
'dat achter hem, die maait, de ploeger gaat,
'dat naast wie druiven treedt de zaaier staat
'en dat de bergen druipen van de wijn
'en dat van most de heuvels overvloeien.
'Dan vestig ik opnieuw Mijns Volks bestel,
'Dan bouwt het de verwoeste steden op
'en zal daar wonen en zijn wijngaard planten.

'Dan zal het kunnen drinken van die wijn
'en legt het tuinen aan en eet hun vruchten.
'Ik zal hen planten in hun eigen grond,
'zij worden nimmer uit de grond gerukt,
'die Ik hun geef,' spreekt Adonaj, uw God.'

'Menorah 5701' staat op het boek, Menorah is de zevenarmige
luchter, die ontstoken wordt op het heldenfeest der Makka-
beeën en 5701 is het jaar in de Joodse jaartelling, dat voor een
deel samenviel met rampjaar 1940.

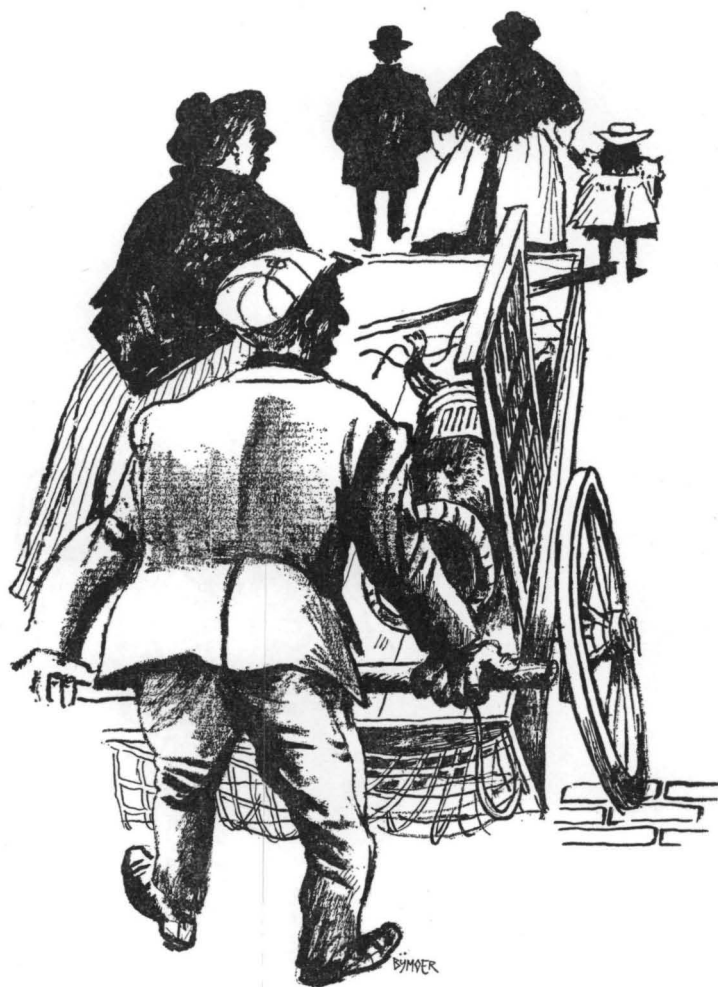
Markengracht. Achter het witte bouwsel links de Rode Leeuwengang, waar, in de vorige eeuw, de latere Amerikaanse vakverenigingsleider Samuel Gompers werd geboren

Uil! Uil! ge doet me onrecht
 Ja Poes dat Muisje is mij toegezegd
 Och ge moet het zelf maar weten
 Het misgunde brood wordt 't meest gegeten
 (winkel in de oude Valkenburgerstraat) J. Boesnach

Al die Amsterdamse mensen...

'IS 'T DAN TEGENWOORDIG EEN TIJD OM MUZIEK TE MAKEN?'

Onlangs kwam ik een kreupel orgeltje tegen in een van die buitenbuurten van Amsterdam, waar de veranda's, een-, twee- en twaalfhoog steeds gepavoiseerd zijn met schone luiers. Het was een pierementje, waarvan het speelwerk door een benzinemotortje werd aangedreven. Het stond vastgesjord op een laadbak en een paara sjokte ervoor, zonder lusten. Zo'n benzinemotortje heeft geen gevoel; zo'n ding doet maar. Het chef d'œuvre was een draaiorgelbewerking van de treurmars uit de 'Eroica', het rouwbetoon was aan de luidruchtige kant. Het ritme van de melodie werd geklutst met korte stootgeluidjes van de open knalpot, en daar tussen door probeerden zwoele zwiktonen amechtig aan het woord te komen. Je hoorde het gekerm van de verkrachte melodieën en de gorgelgeluidjes als de basfluiten hun keel spoelden... en voor zoiets moest nou ene Beethoven geboren worden.. Tussen dat orgeltje en mij was het afkeer op het eerste gezicht, want van mijn jeugd af ben ik altijd tot over mijn oren verliefd geweest op de echte onversneden Mokumse pierementen. Ik weet: ik heb vele medeminnaars, maar zo zuiver is mijn liefde, dat ik de jaloezie diep onder me heb gelaten.

Even goed als geuren of foto's kunnen geluiden een beeld van lang geleden uit de diepe zee van het geheugen naar boven woelen...

Er dwaalt een vreemd geklede man door de buurt. In zijn arm koestert hij een holle blikken bus; daaruit bengelt een touwtje, dat hij op een mysterieus bevel met pek zwart moet houden.

De man beweegt daarom zijn ene hand langs dat gespannen koordje op en neer. Hij verwekt op die manier een jankend, maar geen onaangenaam geluid. Op zijn rug pronkt hij met een standaard met bellen eraan. Hij zingt een liedje, dat door touwtjes-gejank en bellen-gerinkel niet onwelluidend wordt geaccompagneerd.

‘Rommelpotterije...

‘Rommelpotterije...

‘Ik ging laatst met mijn vrouw uit rije...

‘Rommelpotterije...

Zijn trouwe metgezel is Hardloper-van-Luie-Kees; dat is althans de naam waaronder deze alom bekend is, bij de Burgerlijke Stand zal hij wel anders zijn ingeschreven. Luie Kees heeft zich in een traditioneel narrenpak gestoken. Het is rood met gouddraad op de naden; in zijn korte broek zitten gele géren. Hij draagt witte kousen en blauwe pantoffels. Hij moge dan hardloper heten, maar echt hardlopen doet hij niet. Hij staat alleen maar nooit stil. Hij doet alsof hij altijd op een drafje loopt en toch verplaatst hij zich nooit vlugger dan zijn vriend met de rommelpot. Hij staat rustig op zijn snelbewegende voeten. Als de man met de rommelpot zijn melancholieke deuntje jengelt, int Hardloper-van-Luie-Kees de centjes der dankbaarheid. Hardlopend. Dat wil zeggen, steeds van het ene been op het andere springend; hij huppelt niet eerder weg, of hij moet zijn koper gebeurd hebben.

De rommelpot en de hardloper zijn echte Amsterdamse muzikmakers, maar zij bewegen zich op de laagste sport. Niet zo ver boven hen staan de violisten. Hún snarenspeel is te ijl om de goedgeefse huismoeders uit de keukentjes naar de straatdeur

te lokken. De jiddels met de fiddels spelen hier en daar in een plantsoentje. Paganini-piechems.

Maar er is een mannetje en *hij* staat beslist een treetje hoger. Hij is trompettist. Althans, hij loopt altijd met een glimmende schuiftrompet onder de arm; en zijn overhemd is van boven open, een duidelijk teken van artistieke aanleg. Ook hij haalt centjes op, centjes voor de muziek, centjes voor *zijn* muziek. Niemand echter heeft zijn toeter ooit een noot horen voortbrengen.

De trompet is er, alles is er, en de trompettist is er ook en hij vraagt aan de deur om geld... maar *muziek*? *Nee!* Toch haalt hij trouw overal de contributie op. De mensen weten niet beter: hij is het mannetje, dat elke week een cent komt halen, een cent voor de muziek. Dat ze nog nooit een toon uit zijn instrument hebben horen komen, beseffen ze al lang niet meer. Totdat het mannetje op een dag ergens aanklopt:

‘Mag ik wat voor de muziek, juffrouw.’

Zuinige juffrouw Simmetje kijkt hem verwonderd aan.

Zegt ze:

‘Maar ik heb helemaal geen muziek gehoord.’

Zegt dat mannetje met oneindige droefheid in zijn stem:

‘Is ’t dan tegenwoordig een tijd om muziek te maken?’

Het wordt een gevleugeld woord.

Weer een treetje hoger staan de orgeldraaiers, die met een klein zwengel-orgeltje op avontuur gaan. Hun hele broodwinning is niet meer dan een hoge, vierkante kist op wielen. Sommigen spelen van heuse orgelboeken met ponsgaten, maar de meesten zijn aan het boeken-stadium nog niet toe. Die maken muziek door middel van enorm grote ijzeren matzes, waarin gaatjes zijn geprikt en waaruit pennetjes omhoog

steken. Die ijzeren platen worden in het orgeltje gelegd; als het baasje aan het zwengeltje draait, klinkt in hoge spinet-toontjes, ping-ping-ping 'O mijn lieve zwartkop' en ping-ping-ping 'Grootmoedertje'. Het zijn eigenlijk rijdende ouwerwetse speeldozen, die kleine orgeltjes.

De mensen luisteren er een beetje geamuseerd naar. Och, wat wil je, als er geen vis is, is haring ook vis.

Om die kleine orgeltjes staan altijd hopen kinderen. Ze verdringen elkander. Iedereen wil vooraan staan. Kijken! Boven in de kist, aan de kant waar het mannetje zwengelt, zijn vensters; en tegelijk met de blikken matze brengt de artiest ook een rol met gekleurde platen in beweging. Die verschijnen stuk voor stuk achter het glas. De kinderen willen die platen zien. Het zijn zonder uitzondering afbeeldingen van veldslagen en die bloedige gebeurtenissen hebben allemaal plaats gevonden in Duitsland. De slag bij Jena, de slag bij Leipzig, de slag bij dit en de slag bij dat... en de Fransen krijgen altoos op hun zielement. Onder die platen staan de toelichtende bijschriften; in het Duits:

'In dem Schlacht von Königgratz

Da donnerten die Kanonen...'

Vele treetjes hoger, op de bovenste sport van de Mokumse muzikale ladder, staan de grote orgels, de echte. Ze hebben een hoge kuif van gouden krullen en de poppen schijnen kleine instrumenten te bespelen, een kapelmeester slaat de maat en sommige orkestleden dansen, omdat ze zitten op een spil, die van onderen hun lichaam binnendringt en er bij de schedel pas weer uitkomt; daardoor lijkt het alsof die muzikanten zich om hun eigen twee verschrikkelijk lange wijsvingers wentelen. Het is een komiek schouwspel.

De echte grote orgels spelen allemaal uit boeken, die de speelman voorzichtig inlegt. Als je bij het draaiwiel staat, kun je zien hoe pennetjes en knopjes die boeken aftasten, om de zoveel tijd slaat het orgel zelf een blad om, en onderwijl tiereliert de muziek maar door; ze vult de hele wereld.

Rondom het orgel wordt altijd gedanst. Grote mensen omarmen elkander, mannen en vrouwen; soms draaien buurvrouwen een rondje samen. Het is een lieflijk schouwspel. Als de kinderen gaan walsen, maken de grote mensen ruim baan. Dan spoelt vertedering in een trage golf door de straat. Mensen waarschuwen elkaar:

‘Je moet gaan kijken, de kinderen dansen.’

De ukkies van vier jaar en jonger draaien nog een beetje onbeholpen, maar hun oudere broertjes en zusjes hebben muziek in de benen. Hun wieg stond wel aan de lauwe Westerstranden, maar hun vaderland is waar de zon ontwaakt. Ze hebben soepele lichaampjes geërfd, en een gevoel voor melodie en maat. Als de kinderen dansen, dromen hun oogjes weg, heel ver weg, en zonder dat ze het zelf weten dromen de ouderen mee... ze neuriën en gaan meedeinen... Ken je de Veneta niet... anders sterf ik van verdriet.... tatatata... tatatatata...

Als de meisjes in hun gesteven schortjes en met de wiebelende vlechtjes met elkander dansen, blijft iedereen belangstellend staan kijken. Maar als een jongetje en een meisje elkander hebben omvat en ze walsen samen de kring rond, smelten alle moeders van tedere genegenheid.

‘Wat passen ze goed bij elkaar, uw Izakkie en mijn Mietje...’

‘Zal je zien, dat wordt vast een schiddesch...’

Een schiddesch is een echtverbintenis, althans een legitieme en

geregelde verhouding, die tot een huwelijk zal leiden. Het kan zijn, dat huwelijken in de hemel worden gesloten, maar ze moeten toch eerst op aarde deugdelijk worden voorbereid. Wie kunnen dat beter doen dan de moeders? En wanneer voelen ze die roeping het sterkst? Als het orgel speelt en lichte kindervoetjes rondgaan op de maat.

Maar fijner dan dansen is het, wanneer een kind een plaatsje kan veroveren op het wiel van het orgel. Zo'n kolossaal orgelgevaarte schommelt in soepele veren, want de bestrating bestaat uit kattedopkeien en een instrument is gauw beschadigd. Als het orgel stilstaat en de orgelman in zijn open overhemd met opgestroopte mouwen van de schouder af het wiel wendt, wiegelt en wiebelt het gevaarte onder de kracht van zijn biceps. En omdat zo'n orgelbaas een levend mens is met gevoel voor maat, schommelt het hele orgel, het deint zachtjes maar duidelijk zichtbaar op de golven der melodie; zichtbare muziek. Op zo'n wiel-veer-schommel kunnen hoogstens drie kinderen naast elkander zitten. Er wordt om een plaatsje gevochten, letterlijk. De orgelbaas moet voortdurend bemiddelen.

'Nee, jij hebt al een beurt gehad. Laat nou es een ander zitten.' Het kind, dat een plaatsje heeft weten te veroveren, kan zich niet voorstellen, dat er ooit in zijn leven een puurder muzikaal genot mogelijk zal zijn. Het zit met de rug tegen de klankkast aan, die slechts door een lap linnen is bedekt. Het volle geweld van orgeltonen spoelt over het kind heen. Het wordt in die vloed van muziek opgenomen. Muziek en ritme wikkelen het in een zachte donzen tedere sluier. En dan is er tegelijkertijd de zinnelijke lichamelijke gewaarwording van gewiegd te worden op de maat van diezelfde muziek. Op het wiel zitten is verrukkelijker dan dansen, omdat het de tegenstelling tussen passi-

viteit en activiteit opheft. Het is wegzwijmelen uit de wereld. Alles vergeten wat naar en vervelend kan zijn. Zweven boven de huizen. Dromen van dingen zonder naam...

De kinderen uit de buurt, die ringelrei om de orgels dansten, groeiden op, ze trouwden, paarden en baarden en werden naar Auschwitz gesleept met hun eigen kinderen, en de buurt stierf van smart; en omdat bijna niemand meer door de straten durfde lopen, werd het plaveisel puisterig en brokkelig, en toen zakten de huizen van eenzaamheid en verdriet in elkaar, en de slopers kwamen, ze kruiden het puin weg en ze rukten de funderingen uit de grond, zoals een tandarts een ziek wortelgestel root.

Maar de draaiorgels zijn in het feestelijke leven gebleven. Hun trillertjes en lage bastonen klinken nog mooier dan voorheen.

De paar Amsterdamse draaiorgels die over zijn, hebben net als de mensen de onrust te pakken, die na de jongste, maar waarschijnlijk niet de laatste wereldoorlog, op ons is gesprongen. Ze laten zich voortjagen van de ene gezichtseinder naar de andere horizon, de mensen... én de orgels! De 'Arabier' ging sight-seeing helemaal naar Amerika en ze denken er over een ander pierement naar Australië te laten emigreren, och ja, waarom niet? De orgelmuziek reist nog veel drukker en veel verder dan de orgels zelf; de muziek beweegt zich per grammofoonplaat voort, ze rolt over alle zeeën en alle landen, ze kruipt als een slang op haar buik en ze dringt de huizen binnen. De wereld is gewikkeld in muziek. Die aarde van ons tolt haar absurd eenzaam avontuur door de vijandelijke, ijzingwekkend-verlaten wereldruimte. Het gejjengel van grammofoonplaten stijgt op uit alle hollen van onze kosmische Edammer. Het

Amsterdamse draaiorgel klinkt op alle plekken van onze weg door het planetenstelsel.

Ik heb niet zo heel lang geleden een glaasje caña gedronken in Paraná, een verlaten nest met vergeefse allures van een stad, tweeduizend kilometer de Rio Plata op, het binnenland van Argentinië in. De zon bulderde uit een hemel, zo meedogenloos blauw als het staal van een geschutturen. Van het ajourdak van de patio hingen de druiven in een cascade van weelderige trossen omlaag, zwaar en wellustig als vrouwenborsten, en het hele huis was gevuld met de klanken van een Mokums draaiorgel, want de pick-up-beschaving is reeds tot deze contreien doorgedrongen. De naald speelde 'Aan de Amsterdamse grachten' en Wim Sonneveld zong er de woorden bij. De melodie had mijn Argentijnse vriend en zijn talrijk gezin in korte tijd stevig in de lurven genomen. 'Jawel, señor, we spelen deze plaat vele, vele malen per dag, we kennen de woorden uit het hoofd al hebben we geen notie wat ze betekenen.' En Wim zong, a capella, begeleid door een Argentijns koor:

'Al die Amsterdamse mensen

'Al die lichtjes 's avonds laat op het plein

'Niemand kan zich beter wensen

'Dan een Amsterdammer te zijn...'

Omdat ik wat te veel aan de caña had genipt, raakte ik in een bespiegelende roes. Kijk, kijk, dacht ik met moeite en welbehagen, de grammofoonplaat betekent eigenlijk, dat de mens een greep doet naar de onsterfelijkheid, want wat is het meest karakteristieke van Wim Sonneveld? Dat hij een hoedje draagt? Dat hij eet en drinkt en alle functies vervult, die stofwisseling en spijsvertering noodzakelijk maken? Welnee, de Wim Sonneveld, die de wereld kent, is een stem, een Stem,

die liedjes zingt. Als de chemische samenstelling, die bij de Burgerlijke Stand als Sonneveld, Willem, staat ingeschreven, allang niet meer functioneert (zoals van begin af aan de bedoe-ling moet zijn geweest), dan zal de Stem en Het Liedje na-klinken, zolang althans de moeder-matrijs zuinig wordt be-waard en er persmachines blijven bestaan om nieuwe afdruk-ken te maken. Een grammofoonplaat is een geconditioneerde onsterfelijkheid. Beperkte eeuwigheid.

Door de caña maakten mijn gedachten een gekke paardesprong uit Paraná naar Nederland terug... Ary van Nierop heeft eens een keer tegen me gezegd: 'Ik zou tien jaar van mijn leven willen geven, om één dag rond te kunnen wandelen in het Londen van Shakespeare...' Ik denk, dat hij één jaar zou willen opofferen om de geluiden van die tijd te kunnen horen, de stem van dokter Samuel Johnson en van Bozzy en van heel die luidruchtige bent. Jammer, (dacht ik, zwaar van caña en weemoed) jammer, dat ze indertijd de geluiden van de oude buurt tussen Waag en Weesperplein niet hebben vereeuwigd. De geluiden van al die Amsterdamse mensen. Onze herinnering zou nu een steviger leuning hebben om zich er vast te grijpen. Nú hebben we alleen maar onze losse gedachten, die door de stadige beweging in de diepe zee van ons geheugen naar de oppervlakte rijzen, éven zichtbaar zijn en dan weer verdwijnen... Niemand kan zich beter wensen dan een Amsterdammer te zijn.

De nacht in de buurt is zo roerloos, dat de klok van de toren in de Zandstraat nog bij het Weesperveld te horen is. De mensen, die vroeg op pad moeten, maken weinig gerucht. De ijzeren wielbanden van hun handkarren knarsen even over de hobbe-lige keien en wanneer ze voorbij zijn, hoor je ze spoedig hele-

maal niet meer... nou gaat de groenteman van de overkant langs het huis, die moet vroeg naar de markt in de Marnixstraat... die krakende wagen is de visboer, op weg naar de Afslag aan de Geldersekade... nou nadert de bakker met vers brood... dan is het weer lange tijd stil, er zijn wel mensen langs de weg, maar wie vroeg naar zijn baas moet, is er de vorige avond ook meestal laat vandaan gekomen; die loopt zwijgend en nors van de slaap door de donkere stad.

Tegen zeven uur begint de voddengkraabber of morgenster aan zijn vaste ronde. Hij mag niet te laat komen. De vuilnisman van de gemeente begint om acht uur; hem moet de morgenster vóór zijn. De vuilnisbakken staan al overal op de blauwe kant van het trottoir. De Amsterdamse vuilnisbak is aangepast aan de lengte en geringe breedte van de blauwe stoep. Zo'n bak heeft het model van een onregelmatig vierkant, hoog en lang, maar niet breder dan een centimeter of dertig. Er ligt een deksel op, met een schuin-getimmerde greep; en de naam van de eigenaar is met koperen spijkers in het hout getimmerd. Omdat die vuilnisbakken zo weinig inhoud hebben, doen de propere huisvrouwjes de grote stukken afval in een wrakke emmer. De morgenster sjouwt met een gonjezak op de rug, van bak tot bak. Hij kijkt nauwelijks, hij wroet slechts even. Hij heeft een instinct ontwikkeld voor afval, waarmee nog een paar centjes rewogem is te maken. Een oude lap. Een paar afgedragen schoenen. Met trefzekere handen graait hij zijn negotie uit de vuilnisbakken bij elkaar. Een zak vol rommel brengt op het Waterlooplein gauw een paar stuivers op; voor hem net genoeg om een dag langer de hongerdood van de deur te houden.

Etensresten, schillen en afval van groenten bergen de mensen

niet in de vuilnisbak. Dat is: voer voor de koeien van Woudenberg. De schillenmeisjes komen één keer per dag langs de deuren. Zakken vol glibberige rommel brengen ze 's avonds naar de stal in de Joden Houttuinen. Daar staan twaalf koeien op een rijtje, staart boven de goot, kop boven de bergen afval. Ze worden bijgevoerd met hooi van de grote zolder. In de buurt zijn melkwinkels ('melk, boter, kaas en eieren') en er zijn melkslijters, die hun wijk doen:

'Mellooooooooo... mellooooooooo...'

De jiddisje mamma's sturen hun kinderen in de vroegte meestal met een kan of pan naar Woudenberg. Bij de melkwinkel is de prijs een half centje hoger en bij de slijter scheelt het zelfs een hele cent op een kan. Melk wordt meestal los gekocht. De slijter verkoopt wel melk in flessen, maar wie zoiets in huis neemt, heeft teveel geld of teveel geiwe. De flessen hebben een smalle hals, ze zijn gesloten met een wippersluiting, de afsluitdop is van porselein met een rood rubberringetje, dat de kinderen graag willen hebben, omdat je er op school zo goed mee kunt uitvlakken.

Als de vuilnisman verschijnt, kondigt de knecht, als een heraut, zijn komst al van verre aan met luid geknetter van de zware handratel. De baas zelf heeft geen ratel. Hij loopt langs de huizen en commandeert het paard.

'Vórt knol...'

'Hó knol...'

Paard en vuilniskar houden altoos het midden van de straat. Als de baas een plasje moet, doet hij dat heel gewoon onder dekking tegen de zijkant van zijn eigen vuilniskar.

De baldadige kwajongens uit de buurt loeren op die kans:

'Vórt knol...'

Maar het paard erkent gewoonlijk geen andere stem dan die van zijn eigen baas. Het beest laat zich niet dikwijls oetsen.

Plasje of geen plasje, veel lichtgeloviger dan het paard zijn de katten uit de buurt. Tegen een uur of elf's morgens verschijnt een kar in de straat.

'Verse... wááááár... verse wááááróóó...'

Verse waar, dat is long en milt in stukken gesneden en brokken gedroogd paardehart. Kattevoer! Hondevoer!

Als de roep van de verse-waar-heid door de straat galmt, springt een miljoen katten uit alle deuren te voorschijn. De kinderen kunnen de stem van de verse-waar-man nauwkeurig imiteren. De katten laten zich bedotten, tien, twintig keer op één dag. Narrisj-kát!

In de oude buurt verlenen vele mensen huisvesting aan een poes. Toch heet het, dat Joden een traditionele voorkeur aan de dag leggen voor honden; toen hun voorouders het land van Farao 's nachts heimelijk verlieten, hebben de honden niet geblaft en daar zijn ze die beesten nog altijd zeer dankbaar voor. De poezen in de buurt genieten van gedwongen inwoning. De oude buurt wordt weggedragen door de muizen; en langs de vervallen walmuren van de oude grachten krioelen de ratten. De jiddisje mamma 'neemt dus een kat'.

In elke woning is de kattedak een onmisbaar meubel. Soms is het een oude ijzeren platte teil; of het is een houten bak. Het meest essentiële van de kattedak is niet de kat, maar de turf-molm. De lucht van de vuile bak houdt de muizen weg.

Eenmaal per dag duwt dove Kootje zijn kar met molm door de buurt. Als hij zijn koopwaar gillend aanprijst, zijn het niet de katten, die voor de dag komen. Die vraatzuchtige beesten hebben maling aan turf-molm; zij dromen twaalf uur per et-

maal van verse waar en de andere twaalf uur van iets anders. De jiddisje mamma's zijn kraak- en kraakzindelijk. Ze verschonen de kattenbakken minstens één keer per dag; er moeten zelfs vrouwtjes bestaan, die tweemaal per dag de kat een schone bak aandoen. Allemaal komen ze haastig naar buiten gedribbeld als Dove Kootje zijn komst aankondigt. Hij drijft een bloeiende nering. Men zegt, dat hij in zijn vrije tijd een huisjesmelker is. Zeggen de vrouwtjes:

'Kootje haalt goud uit kattenvuil. 't Is een mirakel.'

Het grootste mirakel van Dove Kootje is echter zijn borstkas-techniek. Hij gilt een hele volzin uit, maar hij verdeelt zijn adem zó, dat negen lettergrepen klinken alsof het er maar drie zijn. Kwestie van willekeurige maat en van longen.

'Twee centen een bakkie-de-mollee...'

De straten gaan zich nu langzamerhand vullen met drukbewegende mensen. De karren met negotie schuiven traag tussen de mensen door. De venters roepen hun kreten. Door elkaar! De schrille hoge klanken van Dove Kootje en de luide zingende galm van de voddeman.

'Wie hééééft er nog oude nikkelen théé- of koffiepotten...'

'Scharóóóó... scha-á-á-á-r-o.'

Op vrijdag komt Moos de Zuurman door de buurt.

Hij heeft zijn wagen volgeladen met pekelaugurken en met augurken uit de wijnazijn, met uitjes nieuw en uitjes oud zuur, met gezouten lemoenen, met olijven zonder tal en mét pit. Hij prijst echter slechts één van zijn artikelen aan:

'Kaaaaaróóóóóóóóóó... kaaróóóóóóóóóó... waje-waje-waai-karóóóóóóóóóó... tje.'

Karootje is een Rapenburgerstraatse verbastering van het Duitse 'Kraut' of 'Kräutchen', kool, gezegd: rode kool. Die kool gaat in de azijn en als ze goed van de zurigheid doortrokken is, snijdt Moos de Zuurman er grote hompen van: karootje, waje-waje.

Niet alleen klank en woordkeus moeten de vrouwtjes en de zorgzame huisvadertjes uit de buurt tot kopen verleiden: er bestaat een moeilijke techniek om met een originele beeldspraak de klanten over de drempel van hun laatste aarzelingen te tillen.

Semmue, die een kar vol groene komkommers te koop aanbiedt, noemt de naam van de vrucht in het geheel niet. Hij roept slechts: 'Ze benne als de heipalen... ze benne als de heipalen.'

Voor de mensen in de buurt is zo'n zin afdoende. Ze benne als de heipalen, daarmee kunnen nooit sperzieboontjes bedoeld zijn. Maupie de haringman en Mietje, zijn vrouw, bedienen samen een drukke nering. Mietje snijdt de koppen er af en trekt de grom er uit; Maupie neemt dan de haring over voor de finishing touch. En terwijl hun vlugge handen honderden visjes per dag prepareren, voeren ze zonder onderbreking een kort monotoon declamatorium op:

Maupie: 'Zij maakt ze klaar...'

Mietje: 'En hij maakt ze schoon...'

Maupie: 'Zij maakt ze klaar...'

Mietje: 'En hij maakt ze schoon...'

(ad infinitum).

Peperemuntje daarentegen, die met een kraam snoepgoed op de markt staat en af en toe met een kar vol lekkernij door de buurt trekt, zingt aria's uit bekende opera's; het libretto be-

denkt hij impromptu. De regels rijmen nooit en om de maat te doen kloppen, moet hij soms midden in een woord afbreken, maar de buurt bemint zijn mooie stem, die uit 'Paljas' zingt:

'Twee centen mijn nogablok...

'Daar kan je op zuigen...

'En dan nog een reep sjukkela...

'En alles voor drie spie...'

Feilie loopt door de straat. Op haar schouders drukt een zwaar juk, aan weerskanten hangen emmers. In de ene emmer zitten hommen van verse haring, in de andere kuitjes.

'Hommetjes en kuitjes... hommetjes en kuitjes...'

Een enkele keer, wanneer Rosh Hashana in zicht komt, heeft Feilie een primeur. Schelviskuitjes. Kleine broekjes, die je moet koken en dan in de boter nabraden. Alleen voor liefhebbers. In de buurt wonen uitsluitend kenners. Als ze gebakken kuitjes smikkelen, eten ze er hun vingers bij op. Maar ze zijn wel altijd op koopjes uit.

Dus roept Feilie:

'Ik heb wolwere kuit, nog een brekkie.'

Ze heeft nog een beetje goedkope kuit. Een beetje, jawel, een hele emmer vol; maar goedkoop? Wat zal je daaraan liegen!

De kleine ezelwagentjes van Beerthuis, de putjesschepper, werken zich door het gedrang. De ezelrijver heeft haast. Hij waarschuwt met een mysterieuze bezweringsformule de voetgangers voor het gevaar, dat ze door zijn ezeltje zullen worden overreden.

'Uitkijken... heet water.'

Tegen de avond komt de late handel op straat. Mannen dragen een jukje met piramide-achtige stapeltjes ronde vruchten:

'Mooie mispelen... een cent een maatje...'

Mispelen worden vooral gegeten door mensen, die van het platteland naar de buurt zijn gekomen, de medinestampers. De autochtone bewoner van de buurt *lust* geen mispelen, al kon hij er een miljoen mee verdienen. De Amsterdamse golewacher zegt:

‘Mispelen? Oewaa... kak met steentjes.’

Op de hoek van de straat brandt 's avonds een geheimzinnig vuur. Een duistere kobold beweegt er zich omheen. Hij werpt kolen op de vlammen, en ronde vruchten op het rooster. Kastanjes, gepofte kastanjes, die naar rook en zacht kalfsvlees smaken.

‘Kersjtenge... mooie kersjtenge...’

De geluiden van de buurt zijn zo menigvuldig als de ontelbare kooplui, die, kruk tegen de buik, hun karren door de straten duwen. Nergens is het gerucht van commercie en ondernemingslust luidruchtiger dan op de markten, op de Nieuwmarkt, op het Amstelveld, de Hoek op zondagmorgen en het Waterlooplein.

In oktober 1958 kreeg ik van mevrouw M. E. Huisman-Luderus in Zandvoort een postpakketje toegestuurd.

‘Hierbij doe ik u een boekje toekomen, hopende dat u er misschien nog bekende namen in vindt. Het is van wijlen mijn vader, die in die dagen marktmeester was van Waterlooplein en Amstelveld... Ik ben thans in de zeventig en wil niet, dat dit boekje, na mijn overlijden vernietigd zou worden, het is een zo dierbare herinnering aan de gezellige buurt, waar ik ben grootgebracht en schoolgegaan.’

Het boekje is een soort poëzie-album van goeden huize; in fraaie lederen band en goud op snede; er zit een slot op. In plaats van ‘rozen verwelken, bloemen vergaan, maar onze

vriendschap blijft eeuwig bestaan' en belendende rijmelarije bevat het album namen, niets dan namen, alfabetisch gerangschikte namen; namen van mensen, die met krulletters hulde willen betuigen:

'Aangeboden
Bij het Souvenir
Ter herinnering
Aan het 25 jarig jubilea
van den WelEd. Geb. Heer
P. J. Luderus.
Door de hierin vermelde marktkramers
van het
Waterlooplein en Amstelveld
Amsterdam, 15 November
1907."

Bekijk van deze eerste bladzijde, met schrijffouten en verbeteringen en de krulletters en de hoofdletters en de tierelantijnen bij het getal 1907... en zeg het nu eens oprecht: heeft u nog veel lange verhalen nodig om met mij te weten: met alle ontbering, die toen in de gezinnen van 'de hierin vermelde marktkramers' commensaal was, is dat voor hen een rustige tijd geweest, zonder machinelawaai in huis en op straat en als hoogste cultuuruiting voor al die Amsterdamse mensen éénmaal per jaar met z'n allen naar de Zaan, waar de wicken van de molens lustig gaan.

Namen, het album bevat er ongeveer 140. Voorop gaat plechtig en deftig de Commissie, die zichzelf aankondigt als 'de Heeren'. Daar staat één naam bij, die onsterfelijk is geworden: M. Linnewiel. Professor Kokadorus.

Meyer Linnewiel woonde vooraan op de Joden Breestraat, zo

dicht mogelijk bij de synagoge, want hij was een zeer vroom man. Zijn broer was rabbijn in Londen. Hij vertelde, dat zijn familie van Luneville in Frankrijk kwam, Luneville werd Linnewiel, dát schijnt wel te kloppen, maar dat deden álle redevoeringen van Professor Kokadorus; écht was in elk geval, dat hij slechts naar een paar bretels hoefde te *kijken* en dan verkocht hij er een gros van. Hij werkte stand voor de koningin en leefde dus niet boven maar naar zijn stand, toen hij zich Hofleverancier liet noemen. Een eindje verder in het album vind ik de namen: E. Boekman en M. Boekman – dat waren boekverkopers, evenals A. Mittelmeyer – ik weet het zeker, want aan hún stalletjes heb ik 't begin van gebrekkig lezen geleerd, niet later in de eerste klas bij juffrouw Van Zijl, die ik de gilzenuwen bezorgde, omdat ze me de leesfouten niet kon afleren; ik zei met onverwoestbaar fanatisme 'soldatten' als er stond 'soldaten', want niemand op het Waterlooplein had tijd gevonden me uit te leggen, dat in de vreemde taal, die Nederlands heet, een open lettergreep een open mond noodzakelijk maakt. Die Boekmannetjes hadden een zoon, Eli of Emanuel... Mani, zei ik later, toen ik hem als volwassene heb leren kennen. Mani was in zijn jonge jaren typograaf; hij werd raadslid, wethouder van Amsterdam, doctor aan de Amsterdamse Universiteit. Een groot man, met een melancholische natuur, die, God weet, wellicht heel diep in zijn ziel altijd heeft beseft, dat hij eens vrijwillig het leven zou teruggeven, dat hem was geschonken, om zó de geestelijke marteling van deportatie en dood door verstikking te ontgaan. Ik heb hem en zijn lieve Jans 't laatst gesproken in de ochtend van die verdoemde veertiende mei.

Jans en Manus waren beiden zeer rustig, gelukkig bijna.

‘Henny zit in Amerika, onze dochter zit veilig, de rest is bijzaak.’

Henny trouwde na 1945 in New York met dr. J. Engers, die bij de UNO werkt... en in het album uit 1907 vind ik onder de E. de naam van een marktkoopman L. Engers, Boekman en Engers, toen al vlak bij elkaar, drieëndertig jaar vóór het Grote Ongeluk.

Namen, die nú opnieuw een bekende klank hebben in het Amsterdamse leven van handel en industrie – drie dragers van de naam Plotske, en kijk eens, L. Presburg, die naast ons in de Rapenburgerstraat woonde: hij verkocht toen ijs. Later ‘ging hij in de schoenen’.

Namen, ach, die vaak bizarre namen! Duizenden grapjes zou je er op kunnen verzinnen, als de dragers ervan maar niet zo’n barre dood waren gestorven. Nu zijn zulke mopjes de fratsen van een nar op een kerkhof...

Als ik de tijd neem om het scherm achter mijn ogen voldoende blank te laten worden, kan mijn geheugen de gezichten van al die Amsterdamse mensen stuk voor stuk op het witte vlak projecteren. Gaandeweg herinner ik me uitdrukkingen en woorden, die deze mensen hebben gesproken en daarna ga ik de klank van hun stemmen horen, de zing-zang, waarmee ze hun koopwaar aanbevalen, of de neerbuigende rust, waarmee ze mij te woord stonden, een joggie van vijf jaar, dat aan hún stal probeerde te leren lezen... soldatten, soldatten, soldatten... Die hele wereld van toen komt tastbaar en levend voor me staan. ‘Mijn personen komen uit herinneringstuinen, die in bloei blijven.’ *

* Siegfried van Praag, „Jeruzalem van het Westen”

TANTE PESSIE - MET - DE - PRIJS - D'R BIJ

Toen ome Zelik met zijn één en negentigste verjaardag werd gefeliciteerd, zei hij: 'Nou sta ik eigenlijk niet meer op de kienblaadjes.'

De kaarten, waarop de cijfers van het kienspel vermeld zijn, geven namelijk geen hoger getal dan negentig aan. Daarom heet nummertje 90 in de code van de ware kienspelers: de oude man.*

Als Ome Zelik deze woorden had gesproken zette hij zijn Rotterdammerpetje een tikje steviger op zijn kale hoofd. Zei hij:

'Maar al sta ik dan eigenlijk niet meer op de kienblaadjes, toch roepen ze me op altijd als ze bij nummertje 47 zijn.'

Sinds eeuwen heet nummertje 47 in de code van het kienspel: Zelik ufs 'nfeerd. Zelik auf seinem Pferde. Zelik op zijn paard. Nu is die Zelik van nummertje 47 beslist nooit ome Zelik geweest. Zelik ufs'n feerd is gewoonweg een klanknabootsing

* Op blz. 50 van 'Voordat ik het vergeet' (blz. 33 van de 'Meyer Sluyser Omnibus') heb ik vrij uitvoerig over het edele kienspel geschreven. In mijn jeugd heette het: kienen, lotto of halma. Tegenwoordig noemen ze het: bingo. Ongeveer de helft van de negentig nummers in dit spel hadden een min of meer officiële bijnaam. Met de namen uit die, niet zo geheime, code werden de getallen afgelezen. Zeer veel lezers hebben mij gevraagd of ik een zo compleet mogelijke lijst van deze code-namen zou kunnen publiceren. Om de lezers, bij wie de herinnering aan het kienspel kennelijk identiek is met de herinneringen aan de genoegelijkste avonden in de familiekring, van dienst te zijn, heb ik de lijst van code-namen op blz. 209 van dit boek doen afdrukken.

van 'zeven en veert', zijnde de gemakkelijke afkorting van zeven en veertig.

Maar o wee, wanneer iemand deze tegenwerping hardop dorst uitspreken in het bijzijn van ome Zelik.

'Zal ik U nou eens gauw vertellen waar Zelikufs' nfeerd vandaan komt? Dat raadt U in geen duizend jaar. Van mij! Jawel zeker van mij! En van niemand anders! Het was dan vroeger jaren zo gelegen, dat je vooraan in de Houttuin een grote loods had, en in die loods was de zaak van Bremer de kolen- en hokkenbaas. Nou, die kolenbaas had een paard en kar, en dat paard was een spierwitte schimmel. Op de een of andere manier vond ik dat altijd een mesjogge gezicht. Die zwarte kerels met hun gonje zakken, zwart van het kolengruis, over hun hoofd en nek, en die smerige kar en daarvoor dat paard, wit als melk en elke dag stond dat prachtige beest van top tot teen geschuurd in het lamoen, spierwit. Op een nacht, heb ik, Zelik, dat witte paard met zeep uit die vuile stal gehaald. Waarom? Daarom! Gewoon zonder reden. Alles hoeft toch geen reden te hebben. Ik kon dat zwart en dat wit niet langer voor mijn ogen zien. Ik dacht, laat Bremer nou maar een zwart paard kopen, dat staat beter voor die rotte kolenkar van hem. Maar toen ik die beheime eenmaal uit de stal op straat had, dacht ik:

O je Zelik, je hebt je daar wat aangehaald. Waar moet je met een paard naar toe?

Ik woonde destijds op Uilenburg in een onderhuis, dus als ik die knol bij me thuis had willen laten logeren had ik in elk geval geen last met de trappen gehad, maar ik was klein behuisd, voelt u wel, wat je noemt erg klein behuisd. Denk ik: zal ik zo'n beest in mijn slaapkamer stoppen, oj dat stinkt toch, en nou zal u misschien zeggen: daar moet zo'n beest dan maar aan

wennen, maar nee, ik liep met dat paard hartje winter midden in de nacht door de sneeuw in de Houttuin en dacht: 'Zelikkie, Zelikkie waar ga je naar toe?'

Opeens wist ik het. In die jaren had je op Marken aan de kant van de Markengracht een zootje van die gangetjes, vroeger hadden er overal mensen gewoond maar in een van die gangetjes woonde toen al niemand meer, ik geloof dat het de Blekersgang was of de Kaarsiesgang, dat weet ik niet precies meer. In elk geval, ik denk: 'weet je wat: het paard moet naar die gang.' Maar die gang was verschrikkelijk smal. Hoe ik dat mesjoggene beest er door heen heb gekregen weet ik zelf niet, ik moest voor het paard uit lopen, want de kanten van zijn buik raakten aan weerszijde de muren, nou vraag ik je. Affijn, eindelijk stond die beheime aan het eind van het gangetje, ik heb 'm vastgebonden, ben tussen zijn poten doorgekropen en toen naar huis. Nou de volgende ochtend stond de hele buurt op stelten. Het paard van Bremer, de schimmel van de kolenbaas, dat kostelijke beest was geganneft. De dienders overal speuren naar het paard en naar de gannef. Mensen in de Houttuin vertelden, dat ze midden in de nacht wel een paard hadden horen lopen, en mensen op Marken vertelden hetzelfde. Iedereen had het paard gehoord, kunstje, zo'n beest loopt niet op zijn tenen maar niemand had het gezien. Affijn, de dienders speuren in de sneeuw verder en wat ontdekken ze? Nou dat raadt u nooit! Ik zal het u maar gauw vertellen, op de muren van dat gangetje vonden ze witte haren. Witte paardeharen! Dat beest had last van haar-uitval, gijn. De dienders zijn gewoon de haren achterna gelopen en zo kwamen ze eindelijk bij dat paard. De dader hebben ze nooit kunnen pakken. Iedereen in de buurt wist natuurlijk gauw genoeg dat ik het gedaan had. Maar nie-

mand heeft 't verraden. De een vertelde het wel aan de ander, in het diepste geheim natuurlijk.

Hoe vindt u dat geintje van die Zelik? Boven op het witte paard van Bremer heeft hij gezeten en zo is hij midden in de nacht door de sneeuw gereden.

Nou, zoiets noem ik nou: jiddisje overdrijving.

Ik Zelik boven op een wit paard? Boven op! Gewoon Mousje Sinterklaas! Voor mij was het een kwajongensstreek meer niet; denkt u dat ik dan mijn leven boven op een paard ga wagen? Maar zo is de naam 'Zelik op zijn paard' ontstaan. En als de mensen dus kien spelen en ze roepen nummertje 47 op, 'Zelik ufs'nfeerd... Zelik ufs'nfeerd', dan bedoelen ze mij, Zelik, en al ben ik dan over de negentig, zo komt het dat ik toch lekker op de kienblaadjes sta, cehaggeles.'

Van beroep was Ome Zelik 'Haambrenger'. Daarom zwierf hij altijd rondom de visstallen van de Houtkopersdwarsstraat, die iedereen de Vissteeg noemde. Als de vis geschubd, gegromd, in moten gesneden en oude kranten was gepakt, gilde de visvrouw:

'Haambrenger'.

Haambrenger betekent: heimbringer, thuisbrenger. Een vrachtje vis naar huis brengen kostte een halve stuiver; het vierduitstuk moest bij vooruitbetaling worden overhandigd. Van deze ambachtlieden moet de uitdrukking stammen: geld bij de vis. Ome Zelik was reeds ambachtelijk haambrenger toen hij nog geen dertien jaar was, en hij bleef het, ook toen hij niet meer op de kienblaadjes stond. Hij kende iedereen in de buurt. Van alle mensen wist hij de chronique scandaleuse. Alle verzin-sels, alle fabels uit de buurt had hij op een geheimzinnige ma-

nier in zich opgezogen en in zijn lichaamcellen opgeborggen. De roddeltjes, die hém waren voorbijgegaan, waren niet de moeite waard om er 'stop eens even' tegen te roepen. Als hij zijn neus tussen duim en wijsvinger nam, en de hoeken van zijn mond optrok, zag je in de donkere clownsogen het verhaal groeien. Eerst aarzelend, daarna in een regelmatig vloeiende stroom, kwamen de woorden. Ik herinner me, dat één vrouw in zijn verhalen vrij vaak voorkwam. Hij noemde haar: de Machteneste, hetgeen zoveel wil zeggen als: de schoonmoeder van één van mijn kinderen. Hoe lang was het geleden, dat die Machteneste had geleefd?

'Maar Meyertje, ze leeft nóg.'

We liepen samen door een slurfje van een gangetje van de Valkenburgerstraat. Daar zat een oud vrouwtje, rokken over een testje met dove kolen. Ze was klein van gestalte, maar ze was een reuzin van allure. Haar beroep was: waarzegster. Ze voorspelde goed en kwaad al naar gelang haar kanten mutsje stond. Voor haar voorspellingen liet ze zich dik betalen; aan klanten had ze geen gebrek. Ze imponeerde haar niet-Joodse cliënteles met een toverspreuk, die alleen verstaanbaar was voor de ingewijden, en dát waren alle bewoners van de buurt.

'Aggel de voes in de geersj

'Sets de pots in de nouwe

'Van dijn mezomme

'Wer mijn pots bromme.'

Hetgeen letterlijk vertaald, betekent: Als je gort met ossepoet wil eten moet je de pan in de oven zetten (of op de kachel). Van jouw geld zal mijn pot brommen.

Toen we van die waarzegster terugkwamen, vroeg ik:

'Heeft de Machteneste u wel eens iets voorspeld?'

‘Waarachtig-een-schot. Ze heeft me voorspeld, dat ik schat- en schatrijk zou worden. En dat is bijna uitgekomen ook; alleen door mijn eigen stomme schuld heeft de waarzegster ongelijk gekregen.’

Vertelde ome Zelik het boeiende verhaal van: Tante Pessie-met-de-prijs-d’rbij.

Misschien denkt u, dat ik sjkorum, maar waarachten-een-schot (verbastering van: waarachtig als God), in mijn jonge jaren ben ik twee jerusjes misgelopen van bij elkaar, laat eens kijken, een half miljoen gulden, nou ja, een half miljoen gulden is misschien een tikje overdreven, maar laat ik dan voor alle securiteit maar de helft nemen, of nee laat ik het voor uw plezier zo laag mogelijk taxeren, twee erfenissen van bij elkaar een ton, dat is honderdduizend guldens, en die ben ik misgelopen, ik Zelik en waarom is al dat geld aan mijn neus voorbijgegaan, dat wou ik u nu juist gaan vertellen.

Ik had twee tantes, gesjiewese van mensen daar niet van en nooit een kwaad woord, alleen, ze gunden elkaar het licht in de ogen niet. Niet, dat ze wat je noemt geslagen vijanden waren, niks hoor, ze gingen gewoon met elkaar om, maar als ik u vertel, dat die twee niet met elkander overweg konden, dan bedoel ik, dat tante Pessie jaloers was op tante Breinie en dat tante Breinie gewoon niet kon slapen van de kinnesinne op tante Pessie. Waar proberen vrouwen elkaar het eerste de ogen mee uit te steken? Met hun mannen! Maar tante Pessie en tante Breinie waren allebei getrouwd met een golewacher van een man, dus wat dat betreft stonden ze kiet. Waar proberen mensen elkaar dan verder mee te troeven? Nou? Met geld natuurlijk. Maar alle twee de tantes waren wat je noemt

betoeach, dus wat bleef er anders voor de tantes over om elkander het gejus te versjteren, nou? Doodgewoon pochen en elkander overtroeven met hun rijkdom.

Nou vraagt u misschien hoe zijn die tantes aan zoveel geld gekomen, och zal ik u eens wat leren? Mezomme is alleen maar een kwestie van karakter, want wie voor een stuivertje geboren is wordt nooit een kwartje en verder zal ik u een moischeltje vertellen. Toen wij Joden om het Gouden Kalf hadden gedanst, is rebbe Mousje (Mozes) zo kwaad geworden dat hij de Stenen Tafelen in zijn drift heeft stuk gegooid, dat kunt u allemaal in de Seifer Thora (De Heilige Thora) lezen, maar wat er niet beschreven staat is, dat de Joden toen voor straf de stukken van die stenen tafels hebben moeten bewaren; die hebben wij meegesleept de hele wereld door, maar die stukken zijn eerst natuurlijk onder de Joden verdeeld, de rijke mensen kregen de stukken waarop staat: 'Gij zult...' en de arme parychim kregen de stukken, waarop staat: 'Niet...', begrijpt u? Goed dan, tante Pessie en tante Breinie hadden allebei een groot stuk gekregen, waarop met gouden letters stond: 'Gij zult...' En ze waren jaloers op elkaar, maar dat heb ik al verteld.

Kocht tante Pessie een nieuwe lamp voor de voorkamer, dan moest tante Breinie zich twee nieuwe lampen aanschaffen, een voor de voor- en een voor de achterkamer; liet tante Breinie haar stoelen bekleden met pluche, dan was tante Pessie niet eerder tevreden of haar crapauds moesten met velours overtrokken zijn. Toen er geen lampen meer gekocht, geen meubelen meer gestoffeerd, geen tapijten meer konden worden uitgelegd, vond tante Breinie iets heel nieuws uit. Wat? Ze ging naar het buitenland!

In die jaren gingen de mensen nog niet met vakantie; vakantie, dat is iets van de nieuwerwetse tijd, maar als de mensen vroeger een dag vrij hadden, *gingen ze de stad uit*, dat is heel wat anders, en waar gingen ze dan naar toe? Naar Haarlem en Zandvoort; naar Arnhem en Nijmegen; naar Alkmaar en Bergen; of naar Den Haag en Scheveningen; ze gingen altijd naar twee plaatsen tegelijk. Maar niet tante Breinie, *zij* ging met haar Sjaje een reisje langs de Rijn maken. De hele wereld heeft ze toen ansichtkaarten van de Rijn gestuurd en tante Pessie kreeg een bijzonder mooie, eentje met perlemoer op de bergen en op die kaart stond geschreven: 'Lieve Pes, Sjaje en ik staan hier op een berg, zo'n hoge berg kan je je gewoon niet voorstellen, wat is een mens toch klein, gewoon een hoop paardevuil, je nicht Breinie.' Nou, tante Pessie sprong uit elkaar van de kif en dat werd nog erger toen tante Breinie van de Rijn terugkwam en weken later nog altijd en overal liep te neuriën:

 'Ja zo'n reisje langs de Rijn, Rijn, Rijn
 Is zo heerlijk en zo fijn, fijn, fijn
 Met een bootje van plezier, zier, zier
 Glaasje bier, bier, bier
 Glaasje bier, bier, bier...

Het was eigenijk geen neuriën en ook geen zingen, maar het was treiteren en de hele misjpoge begreep, dat tante Pessie iets terug moest doen, maar wat kón ze doen? Waar niemand aan had gedacht, dat deed ze. Met haar man Sakkie ging ze naar Parijs en veertien dagen lang kreeg de hele wereld de schandelijkste ansichtkaarten van haar, met blote kalletjes er op en af en toe ook een stadsgezicht en aan tante Breinie stuurde ze een brief met Franse woorden er in, die ik niet heb onthouden, alleen weet ik nog, dat er stond:

In Parijs is het zo druk, dat de ene sjewal (cheval = paard) gewoon met zijn neus tegen de staart van de andere beheime (behemoth = vee) loopt.

En toen ze terug was heeft ze ons de oren verdoofd met verhalen van een jiddisje familie uit de Rue de Picjée en ze gooide met Franse woordjes, die ze van die mensen had geleerd. Nou en wat moest tante Breinie *toen* doen? Ik zal 't u gauw vertellen. In die tijd kwamen de grote buffetten in de mode en tante Breinie liet haar voorkamer uitruimen en daar zette ze een eikenhouten buffet neer met krullen en gedraaide poten en glimmende sloten en beelden, die de etagère droegen, de hele straat kwam naar dat prachtige stuk kijken; en veertien dagen later liet tante Pessie haar voorkamer óók leegmaken en er reed een grote verhuiswagen de straat in en wat bracht die? Oók een buffet, niet groter dan dat van tante Breinie, maar wél helemaal in gepolitoerd mahoniehout en ze moest de werkster een dag extra in de week van Kattenburg laten komen alleen om dat kostelijke meubel in de was te zetten en uit te wrijven. Wat deed tante Breinie toen? Ze ging kristal kopen, een vaas en nog een vaas en een pièce de milieu en een kristallen bak voor kleine visitekaartjes en nog eentje voor grote visitekaartjes en zilveren lijstjes voor de portretten en porseleinen poppetjes en voor het toezien was het spul te groot, maar tante Pessie ging óók kristal kopen, vazen en bakken en zilveren lijstjes en toen zei de misjpoke:

‘Ze zijn weer kiet.’

Maar tante Pessie deed ook nog iets anders en wat ik u nou ga vertellen zult u misschien niet willen geloven, maar ik zal geen gezond uur meer hebben als er één woord leugen bij is. Raad eens wat ze ging doen, of nee, probeert u het maar niet, het *is*

Zandstraat met vol uitzicht op Zuidertoren

Boven: In de 'Vissteeg' (de Houtkopersdwarsstraat)

Onder: De oude Botermarkt (nu Rembrandtplein)
Rembrandt keert Schiller (nog) de rug toe

niet te raden. Tante Pessie liet kaartjes maken en daar schreef ze de prijzen op van de vazen en de bakken en de zilveren lijstjes. *Nou, en die kaartjes legde ze op haar mahoniehouten buffet.* Het was net een uitstalkast, iedereen kon zien, dat de ene kristallen vaas dertig gulden en die andere, een beetje groter, twee en dertig vijftig had gekost. Van die dag af kreeg ze de bijnaam:

‘Tante Pessie-met-de-prijs-d’rbij’.

De hele wereld zat natuurlijk in spanning, wat zou tante Breinie doen, maar die deed niks, of eigenlijk deed ze wel iets, maar dat iets deed ze op een zeer eigenaardige manier. Tante Breinie kreeg een knoop in haar darm! Nou was een knoop in de darm in die jaren een levensgevaarlijke krenk waar de meeste mensen dood aan gingen, maar nou kan je meteen zien wat voor bemazzels rijke mensen soms zijn, want toen tante Breinie in het gasthuis lag, ontdekte de professor, dat een knoop in de darm niet bestaat, maar dat het is wat ze tegenwoordig blinde darm noemen en zij was een van de eersten, die aan de blinde darm werd geopereerd, nou dan hoeft ik je ook niet te vertellen hoe ze daar over gesproken heeft toen ze eenmaal te goeiem weer thuis was. Zoals andere rijke mensen opscheppen met hun juwelen, zo pochte zij op de blinde darm, die ze bij haar hadden weggenomen en ze hadden haar wegge maakt met een dop op haar neus zodat ze van de operatie niks had gevoeld en alleen aan haar Sjaje had ze verklapt wat ze ’t eerste had gezegd toen ze uit de verdoving bij kwam en de operatiezuster had haar verteld, dat ze vóór haar een man hadden geopereerd en toen die bijkwam was het eerste wat hij zei: ‘Sarie schuif op met je dikke togus.’

Tante Pessie-met-de-prijs-d’rbij sprong uit elkaar van de kinnesinne (afgunst), want al heb je nog zoveel geld, waar kun

je zo maar een blinde darm-operatie kopen? Nergens. Iedereen dacht dus, dat ze de oorlog tegen tante Breinie had verloren, maar toen gebeurde er iets heel geheimzinnigs met tante Pessie-met-de-prijs-d'rbij. Drie weken lang kwam ze de straat niet op, ze zat thuis en wilde van niemand visite ontvangen. En toen die drie weken om waren, kwam ze triomfantelijk voor de dag... nou raad eens, waar ze mee voor de dag kwam? *Met een vals gebit!* Dat was in die jaren ook een grote zeldzaamheid en je begrijpt hoe de misjpoge opkeek, toen ze op een avond plotseling haar boven- en ondergebit uit haar mond nam en aan iedereen liet zien. Als een lopend vuurtje ging het door de buurt:

'Tante Pessie-met-de-prijs-d'rbij heeft zich een valse baksjmajem laten maken. Bij tandarts Klinger op het Frederiksplein. Kost wel duizend gulden. Niet te geloven, niet te geloven.'

Nou zult u vragen wat ik, Zelik met die dingen te maken had en hoe ik de twee erfenissen ben kwijt geraakt, want dat wou ik u immers vertellen. Luister dan goed.

In de tijd, waarvan ik nou vertel, zal ik een jaar of twaalf zijn geweest en ik was wat je noemt: niet mesjogge. Ze zeiden wel eens: 'Als goochempie dood is, wordt Zelikkie goochem' en dat was in die jaren een compliment voor een jongen, die nog Bar Mitzwah moest worden. Goed, op een avond zit de hele misjpoge bij ons thuis op visite en tante Pessie-met-de-prijs-d'rbij is er ook en je kunt voelen, dat ze over haar vals gebit wil gaan spreken, maar niemand geeft haar kans, want iedereen brengt steeds het gesprek op iets anders. Het is even stil en toen zeg ik zo:

'Tante, laat nog eens even uw gebit zien. Hé, haal eens even uw tanden uit uw mond.'

Nou zij niet lui natuurlijk en de hele verdere avond heeft de visite moeten aanhoren hoe tandarts Klinger eerst al haar kiezen en tanden heeft getrokken, pijnloos maar ze hoefde er niet voor te worden weggemaakt, en hoe hij toen de maat heeft genomen, want ze kon een gebit van de confectie krijgen of een gebit naar maat. Toen ze eindelijk wegging, stopte ze me stiekem een dubbeltje in de hand. Van die avond af zorgde ik altijd in de buurt te zijn als tante Breinie of tante Pessie-met-de-prijs-d'rbij ergens op bezoek waren. Om tante Breinie een plezier te doen, vroeg ik of ze wilde vertellen van haar operatie en dan kreeg ik van haar een dubbeltje, en de andere tante gaf me geld als ik haar vals gebit ter sprake bracht. Alleen als ze *allebei* op visite waren, was het wat moeilijker, want ik moest ze immers allebei als klant houden en ze waren nu eenmaal elkanders concurrenten. Geen van de twee tantes had kinderen, dus in de familie werd al gauw gezegd:

‘Nou die Zelik is ook een bemazzel, let op wat ik jullie voorstel, als tante Breinie of tante Pessie-met-de-prijs-d'rbij God behoed-en-bewaar nog eens een oog komen dicht te doen, krijgt hij hun geld... van alle twee.’

En door al die dingen kreeg ik te veel chutzpah. Ik werd brutaal en op een avond toen ik het gesprek weer op het gebit had gebracht, kreeg ik geen dubbeltje en ik werd zo kwaad, dat ik besloot me te wreken. Nou, de gelegenheid daarvoor kwam al gauw.

Op een avond zitten de twee tantes bij mijn moeder thuis op visite en ik zeg zo: ‘Tante Pessie, laat u nog eens uw gebit zien.’ Voor de schijn stribbelde ze tegen.

‘Ach malle jongen, dat heb ik je toch al zo dikwijls laten zien.’ Dan moest ik weer zeggen, dat ik ’t toch wilde zien; zo was het

spelletje nu eenmaal. Maar in plaats daarvan zei ik:

‘Nou, dan laat u ’t maar niet zien. Ook ’n zorg. Ik vind aan dat gebit niks aan. Nee, maar dan moet u de blinde darm van tante Breinie zien. *Ze heeft me laten zien waar ze geopereerd is, prachtig mooi is dat.*’

Het gevolg was voor mij volkomen onverwacht. Van mijn moeder kreeg ik een patsj, die ik nou nog voel en het is toch al jaren geleden, tante Breinie begon te gillen en gooide zich toen in de zenuwen van schaamte en tante Pessie-met-de-prijsd’rbij liep de deur uit en is twee jaar kwaad met ons geweest... en zo ben ik nou die twee erfenissen van bij elkaar een miljoen misgelopen, o heb ik straks gezegd: bij elkaar honderd duizend gulden, nou dat is anders ook een heel bedrag, voor een erfenis moet u maar rekenen.

ER MOESTEN GEEN OUDE MENSEN GEBOREN WORDEN

Toevallig belandde ik onlangs in een hotelzaaltje, waar weekdieren in smoking zich aan een modesjoo vergrepen. Plotseling moest ik aan de nasjkelder van Mousje Poepie denken. Hoe komt Haman op het paasfeest? Wát is de overeenkomst tussen een snoeptafel en een modesjoo? U raadt: op allebei zie je lekkers uitgestald. Mis!

Zo simpel zit het raadseltje deze keer niet in elkaar en ik zal u gauw gaan uitleggen waarom niet.

Die modesjoo was een historische gebeurtenis, zoiets als: zestienhonderd: slag bij Nieuwpoort. Voor het eerst tijdens de loodzware tocht van de mensheid naar een hoger leven werd een nieuwe kleur geopenbaard. Een nieuwe modekleur.

Het was iets roze-achtigs. Erg vals van toon, dát wel, maar nieuw? Nieuw? Laat me niet lachen. Het was heel gewoon de kleur van de kroningsbroodjes op de snoeptafel van Mousje Poepie. Er zaten alleen geen amandeltjes in, dát was het enige verschil. Maar verder was het dezelfde roze-oranje-hemmetje-raak-m'n-buik-niet-kleur.

De mens denkt, dat hij een modesjoo bezoekt, maar in werkelijkheid staat hij, hesje in een kort broekje, voor de snoeptafel van Mousje Poepie; een half centje brandt een gaatje in zijn hand; volwassen is hij, en tegelijkertijd is hij zes jaar oud. Hij weet niet goed, tot welke werkelijkheid hij behoort en die onzekerheid brengt hem in verwarring. Bovendien wordt met astronomische snelheid een film op zijn volwassen hersens geprojecteerd; het leven en bedrijf van Mousje Poepie.

Maar de akten van de film liggen kris-kras door elkaar.

Ik zie Mousje opeens zeer duidelijk voor me. Er was toen een doos veterdroppen op de grond gevallen en alle zwarte slierten zaten in de war, honderden dropdraden. De kat van Mousje kwam erop af; het zotte beest was niet bij de drop vandaan te jagen.

Zei Mousje:

'Dat heeft de kat overgehouden van m'n Eeffie, die van me weg-gelopen is. Als de huisvrouw een smeerpoes is, is de kat een nasjerin. Affijn, wég is wég... al dertig jaar of is 't al vijftig jaar? En God weet waar ze gebleven is.'

Eerst moet ik nu de achtergrond van Mousjes kelderleven schetsen. Want het was in een kelder, vlakbij het Meyerplein, dat hij de eenzaamheid des levens bevocht...

Uit een schemerige grijze achtergrond springt het beeld van een wit aardewerk bordje naar voren met bruine negerballen.

Zegt Mousje:

'Niet aankomen, jongetje, aankomen is vies, als men vies is, krijgt men niks. Waar men aangekomen is moet men betalen.' Hij cultiveert een maniakale voorkeur voor het woordje 'men'. In elke zin krijgt dit woord extra klemtoon. Het is het enige woord dat hij opzettelijk keurig uitspreekt. Je voelt: *men* vindt zich erg deftig.

Ik kijk naar het kroesje met de wit-gesuikerde hete bliksems. 'Wat kosten deze?'

'Daarvoor betaalt men vier voor een cent. Men krijgt twee voor een half centje. Maar men moet ze niet allemaal tegelijk in de mond nemen, want de hete bliksem brandt iemand verschrikkelijk op de tong en dat kan op iemands hart slaan.'

De suikergoed-brillen in hun jasje van gele fondantkleur staren

me aan met hun blinde ogen van blauw gelatine. Daar liggen de toverballen, knikkers van suiker; in zo'n bolletje zoetigheid zijn wonderen besloten.

'Die grote kosten twee voor een cent en van de kleintjes krijgt men twee voor een half centje. De grote veranderen zeven keer van kleur, de kleintjes maar twee keer. Men moet er op zuigen.'

De vlaggestokken rood-wit-blauw staan rechtop in een glazen stopfles zonder stop. Het zijn miniatuur-barbierspalen, in vloeipapier gewikkeld; kleverige stroperigheid biggelt in dikke tranen langs het papier. Zwart en glanzend zijn de veterdruppelen. Die eet je met losse handen, de einden bengelen uit je mond als spoelwormen, die het onderscheid tussen boven en onder zijn kwijtgeraakt. De gebrande okkies met hun ene oogje in het glanzend bruine vellevliesje zijn bikkelharte duiveboontjes, die als een voetbal voor iemands maag blijven liggen. De mollebonen met hun wijde slobberjurken, de polkabrokken met hun gouden korsten, de kletskoppen, de gezeefde mangelen, de peperremuntballen, de nogapitten.

Maar ik zeg resoluut:

'Mousje, geef mij maar twee toetjes.'

Toetjes zijn per definitie vloeipapieren zakjes, waarin zich het aanveegsel van de suikerzolder ophoudt. Men lurkt de zoetigheid door het vloeipapier héén; het toetje wordt spoedig slap en week als een afgesabbeld kinderendotje. Toetjes zijn niet zo wee van smaak als zoethout, de mensen zeggen, dat ze verschrikkelijk ongezond zijn; zoethout daarentegen heet een medicijn tegen vele kwalen van borst, longen of darmen...

Gezond, nou ja, wat je dan gezond noemt, dát was Mousje beslist

niet. Hij maakte een indruk, die ze in de buurt klierachtig noemden. Hij laboreerde aan verval van krachten. Voor zo'n krenk is geen zoethout genoeg gewassen. Het beetje brandstof, dat zijn flakkerend leventje nodig had om voort te druilen, betaalde hij met de verdienste, die de snoeptafel inbracht. Zijn hele rewogem zal niet meer hebben bedragen dan een paar kwartjes in de week. Al kreeg men in die tijd dan zestien bakbokkingen voor een dubbeltje, een kootsen was Mousje niet, nee beslist niet.

Zijn breekbaar lichaampje is het tabernakeltje voor een verlaten zieltje. Kinderen heeft hij bij zijn Eefje nooit verwekt. Ze heeft hem zijn congé gegeven, omdat er met Mousje geen goed garen te spinnen was. De ware toedracht van de scheiding tussen Eefje en Mousje is doodsimpel. Op een avond heeft hij in een roes en driftbui de huisboel in elkander gerinkinkt. De volgende ochtend verdween zij, nagestaard door de hele buurt. Mousje zelf heeft nooit meer iets van haar gehoord. Er zijn mensen, die vertellen, dat ze haar in Antwerpen hebben zien lopen. Misschien is ze allang dood.

Niet zo heel lang na haar plotseling vertrek is bij Mousje een zeer persoonlijke verklaring van de ruzie gegroeid. Het is een ingewikkeld verhaal dat aanvankelijk niet helemaal klopt met de lezing, die hij even tevoren van hetzelfde voorval aan een ander heeft verstrekt. Hij denkt zeker, dat de hele buurt ziende blind en horende doof is. Vermoedelijk heeft hij in het begin wel geweten, dat zijn verhalen over Eefje en haar haastig afscheid verzonnen zijn. Maar gaandeweg wordt zijn visie op de ruzie voldragen. Dat verzinsel heeft hij jaar-in-jaar-uit herhaald. Leugen wordt ten slotte waarheid, zo waarlijk helpe mij God Almachtig...

Iedereen in de buurt weet echter, dat Mousje fantaseert. De

mensen herinneren zich de slechte dingen altijd beter dan de goede. Muren hebben oren. Straten hebben ogen. Zo verwerft Mousje zich de reputatie van een hardnekkige leugenaar. Alleen maar door dat ene verzinsel. Een leugenaar wordt nooit geloofd, zelfs niet als hij de waarheid spreekt. Vele bijnamen kleven aan hem. Mousje de Leugenaar, Mousje de Sjkorum-sager, Mousje Poepie.

Mousjes reputatie knaagt aan de rust van zijn eenzame zieltje. Als hij zijn mond maar opendoet – en nog voordat hij een woord heeft gesproken – roepen de mensen al:

‘t Zal wel weer een leugentje wezen.’

Een enkele keer protesteert het mannetje, maar wat geeft het? Als mensen worden tegengesproken, zijn ze er pas goed van overtuigd, dat ze gelijk hebben.

Zeggen ze:

‘Dat komt van al dat sjkorunnen. Dan wordt je door niemand meer geloofd.’

Zegt Mousje:

‘Wie met een hond naar bed gaat, staat op met vlooiën. Maar ik spreek toures-emma de waarheid. Oj, waarom zal men liegen? Met een leugen komt men wel ver, maar men komt er niet mee terug.’

Geen enkele verdediging kan hem helpen. Een dood-enkele keer verleent zijn krachteloze woede hem iets, dat op wel-sprekendheid lijkt.

Dan zeggen de mensen:

‘Mousje, de leugenaar. Die man is in staat je een kind in je buik te smoezen.’

Klaagt Mousje:

‘Ik ben helemaal alleen in de wereld. Men heeft misjpoge, maar

ik heb niks, helemaal niks.'

Zeggen de mensen:

'Hoe kan dat nou? Weer zo'n leugentje. Iedereen heeft toch wel ergens een beetje familie.'

Antwoordt Mousje:

'Als men in de *breedte* gaat rekenen, ja dán heeft men familie genoeg, broers, en zusters en neven en nichten en omes en tantes, maar voor mij bestaat er alleen maar misjpoge in de *lengte*, en die heeft men niet.'

Het is een omslachtige manier om te zeggen, dat het gemis van eigen nakomelingen hem ongevoelig maakte voor de banden met de andere familie. De mensen echter schamperen:

'Misjpoge in de breedte, misjpoge in de lengte, oj, wie heeft ooit zoiets op een viool horen spelen?'

Antwoordt Mousje:

'Weer niet goed. Men kan nou eenmaal geen goed meer doen. Als men te zoet is, eet men je op, als men te zuur is, spuw men je uit.'

Aan zijn clientele, de ukkies van drie tot zeven jaar, die trillend van snoeplust voor zijn snoeptafel staan, kan hij zijn verhalen makkelijker kwijt. Ze geloven ze grif, maar niet ónvoorwaardelijk. De kinderen stellen geen expliciete voorwaarden, maar ze rekenen er wel op, dat als ze geduldig naar Mousjes vertelsels hebben geluisterd, hij zal zeggen:

'En hier heb je een hete bliksem toe, omdat je zo'n gehóórzaam jongetje bent.'

Met een vriendje sta ik in het keldertje van Mousje. Hij heeft een nieuw soort snoepgoed uitgesteld. Beestjes en mensjes van een weke, zoete kneedbare substantie. Poppenschuim! Het is

een primeur en dus nog duur. Eén zo'n stukje gomelastieke heerlijkheid kost een halve cent. De hoge prijs heeft ons geduld doen groeien. Mijn vriendje en ik zijn bereid elk verhaal van Mousje aan te horen, al ware het zo uitvoerig als de rol van Esther; onderwijl kijken we verheerlijkt naar het bordje met poppenschuim.

Zegt Mousje:

'Toen men vijftien jaar was, heeft men voor een weddenschap twee stangen uit het hek van de Portugese sjoel met iemands blote handen uit elkander gebogen. Toen men twintig was, bukte men zich onder een paard en als men dan rechtop ging staan, ging de beheime met iemand mée de hoogte in, en geen mager paard van de schillenboer was 't, maar zo'n kneibel van de bierbrouwerij.

In die jaren woonde op de Zeedijk een gosen, die ze Gerrit de Buffel noemden, omdat hij zo sterk was. Nou, en met die eigenste buffel heeft men wat afgevochten. En dan kwamen de dienders van het posthuis op de Nieuwmarkt en weet jullie wat men dan deed? Nee? Dan gingen de Buffel en Mousje samen tegen de smerissen, begrijp jullie? Met z'n tweeën heeft men op een Sjabbesavond zeven agenten in de Geldersekafe gegooid, daar had men toen nog de Visafslag, en als de hobbeltjongens uit de schuitjes ze niet hadden gered, waren ze alle zeven peiger gegaan. In die eigenste nacht heeft men eerst Gerrit de Buffel van zijn bed gelicht, en toen zijn ze bij mij thuis gekomen en men is naar de Spinhuissteeg gebracht, en weet je, wat dat getijsem toen heeft gedaan? Men heeft ons geboeid, men heeft ons met touwen vastgebonden, men heeft ons de hele nacht op een blauwe stoep laten liggen. Dat is het ergste wat men iemand kan aandoen, want dan trekt iemands

kracht in de steen en als men dan wordt losgemaakt, is men voor de rest van zijn leven niks meer waard.'

Als Mousje zover met zijn autobiografie gekomen is, gaat hij aan zelfbeklag bijna ten gronde. Hij huilt zowaar.

In zijn keldertje biggelde vochtigheid in dikke droppels langs de wanden. Het behang was eeuwen geleden al verkleurd, daarna had het op enkele rafels na elke gemeenschap met de muur verbroken.

Zei Mousje vaak:

'Ik planjen, maar waarom doet men dat eigenlijk? De muren huilen hier al genoeg.'

Toen hij tachtig jaar geleden ter wereld kwam, noemden zijn ouders hem: Mozes, en van zijn v  n heette hij: de Machtige. Mozes de Machtige, een mooie naam.

Nooit in zijn leven was Mozes één dag uit de kille klammigheid van zijn kelder weg geweest. De bedstee, dat rijtuig met de twee deuren waar hij werd geboren, was ook het huwelijksbed geweest voor hem en Eefje. Sinds zij verdwenen was, kniesde Mousje overdag in zijn winkeltje en 's nachts in zijn vigilante over de eenzaamheid zijner uren.

Zei hij:

'Zonder vrouw leeft men als een koning, maar men sterft als een hond.'

Ieder ander zou al jaren geleden aan reumatiek of longziekte zijn bezweken, hij niet. Hij was immuun.

'Dat komt, omdat men in vroeger jaren een ijzervreter is geweest. Op een blauwe stoep heeft men iemand gelegd, geboeid en vastgebonden.'

Als die blauwe steen op de binnenplaats van het Bureau Spinhuissteeg er niet was geweest, zou Mousje op zijn honderdste jaar nog zo sterk zijn geweest als Simson. Misschien zou hij dan óók een

plaatsje hebben veroverd in de folklore van de buurt. Mozes de Machtige, die zo sterk was als een os en bijna net zo oud werd als Methusalem. Maar 't liep allemaal heel anders. Hij werd toch bij iedereen bekend. Dat kwam door die ene brief. Het verhaal, dat ik wil vertellen, begint eigenlijk pas bij die brief; al het andere was maar voorspijs.

Op een dag doet Mousje 's middags om één uur de voordeur van zijn snoepkeldertje secuur dicht. Dat wekt groot opzien in de buurt. Mousje sluit zijn nering, op klaarlichte dag, midden in de week.

Zoiets is nog nooit voorgekomen. Sluiten op vrijdagmiddag, als de Sabbath vroeg inviel, ja, en gesloten zijn op de Sabbath, ja natuurlijk, dát spreekt vanzelf. Maar midden in de week? Oj, was-is-da-mär?

Mousje sjokt door de Rapenburgerstraat, rechttoe-rechtaan op ons huis af. Hij klimt moeizaam naar tweehoog.

Haalt hij een envelop voor de dag.

'Lezen en schrijven heeft men nooit geleerd, maar de post heeft iemand vanmorgen deze brief gebracht. Kan u iemand vertellen, wat er in staat?'

Het is een brief van een notaris. Eefje, de weggelopen vrouw van Mousje, weet u wel, is in Antwerpen gestorven. Ze heeft geld nagelaten, waarover die notaris met Mousje wil spreken. Of hij dan-en-dan maar eventjes wil komen.

Zegt moeder:

'Nou ja, ... elke erfenis is nog geen jerosje. Misschien gaat het om niet meer dan om een paar guldens. Zo'n notaris kijkt niet naar het geld, die moet een brief schrijven en afgelopen.'

Zei Mousje:

'Een brief kan je lézen en een brief kan je zingen.'

Eindelijk stond hij op.

‘Nou, dan zal men maar naar die notaris gaan. Efsjar-jou wordt men een kootsen.’

Zegt grootmoeder:

‘Nebbisj, die Eeffie; is ze segewoere.’

Zegt Mousje; met de knop van de deur in zijn hand:

‘Da’s waar ook. Nebbisj, die Eeffie. Per slot van rekening is men al die jaren toch met haar getrouwd geweest.’

Zegt vader:

‘Mousje, hoe minder je met andere mensen over die brief spreekt, hoe beter is het.’

Kan *vader* makkelijk zeggen! Voor de dag óm was, weet de hele buurt het tóch. Iemand vertelt het in het diepste geheim aan iemand anders. Zwijgt het voort. Iemand fantaseert er wat bij. Het nieuws groeit en groeit. Voordat het donker valt, is de hele buurt ervan overtuigd, dat Eeffie, nebbisj, gezegend zij haar nagedachtenis, schat- en schatrijk is gestorven. Hele straten in Antwerpen kon ze haar eigendom noemen. Alles is voor Mousje. Kinderen hadden ze immers niet, al haar rijkdommen gaan naar haar man, die ze in geen jaren taal of teken heeft gegeven. Wie heeft zoiets kunnen denken?

In het begin zal Mousje tegen deze legende wel geprotesteerd hebben. Wist hij véél van rijkdommen. De notaris heeft alleen maar geschreven, dat hij bij hem op kantoor moet komen. Die hele jerosje kan best een jiddisje honderdduizend wezen, niet meer waard dan een neviege en drie knikkers. Zó zal Mousje hebben gesproken. Zullen de mensen hebben geantwoord:

‘Mousje, de Leugenaar is weer bezig. Ja, hij zal daar *niet* weten hoe groot de jerosje is. Natuurlijk weet hij allang, dat hij een kootsen is, maar hij is het sjkorummen zo gewend, dat hij heel

gewoon niet eens meer de waarheid kan spreken, al zou hij het zelf nog zo graag willen.'

Nou vraag ik u, wat moest Mousje doen?

Zegt u natuurlijk:

'De waarheid blijven zeggen, zo waarlijk helpe mij God Al-machtig.' Ja, u hebt makkelijk spreken, maar Mousje... Mousje is allang geen baas meer over zijn eigen bijnaam.

Zal hij gezegd hebben:

'Goed, als jullie het dan wil weten. *Ik heb drieduizend guldens geërfd.*'

Drieduizend leugens natuurlijk.

Maar zo'n versjwartzter nar is hij, dat hij binnen het uur zijn eigen leugen gelooft. Hij is een rijk man. Hij moet zich als een kootsen gedragen. Wat doet Rothschild op zijn verjaardag? Nou? Weet u het niet? Mousje weet het wel, hoor. Als Rothschild jarig is, trakteert hij alle kinderen uit de hele wereld. Zo rijk als Rothschild is Mousje niet. Alle kinderen uit de hele wereld trakteren? Nee, dat kan hij niet. Maar de kinderen uit de buurt wel, zijn trouwe clientèle, *die* wel.

Vertelt Mousje trouwhartig:

'Zo waar als men hier voor u staat. Men is bij de notaris geweest, een vriendelijke man met zo'n baardje, aan weerskanten een uitsteeksel van haar, zal men maar zeggen, en die heeft iemand de brief uit Antwerpen laten zien. Drieduizend gulden, handje-contantje.'

De hele buurt vindt het dus de doodgewoonste zaak van de wereld, dat Mousje voor een stel kinderen een feestje zal geven.

Ik sta met veel kinderen in het keldertje. Het is de dag van het grote feest. Het feest van Mousje. Er is heel wat te doen

De gracht achter de Joden Houttuinen

Hoek Markenplein en Joden Houttuinen

geweest over de naam. Het loopt tegen het eind van het jaar. Een of andere gochem heeft tegen Mousje gezegd:

‘Je moet een Sinnieklaasfeestje geven.’

‘Sinnieklaas, dan moet je bij Vulsma in de melksalon wezen, in de Utrechtsestraat. Dáár is Sinnieklaas. Mousje, de goeie Sint, maak iemand niet aan het lachen, men heeft een sneetje in zijn lip.’

Zegt gochempie:

‘Nou dan géén Sinnieklaas, maar wát dan wel?’

Heeft Mousje heel slim gekeken.

‘Mousje het Chanoekah-mannetje, men vindt, dat zoiets veel beter klinkt. Voor jiddisje kinderen maakt men een Chanoekah-feest. Sinnieklaas is niks voor ons.’

Het Chanoekah-feest wordt gegeven in de kelder van Mousje. Hij heeft bij Montezinos in de Vinkebuurt extra snoepgoed ingeslagen. Jujubes en bruidsuikers, tum-tum, kleine musketflikjes, katjesdropjes en kiezelsteentjes op de bordjes, nee, geen échte kiezelsteentjes natuurlijk, maar suikergoed, dat er net als grind uit ziet. Overal zijn kinderen. In het winkeltje en in het huiskamertje en in het keukentje en een paar kinderen spelen in de bedstee poppenkast tussen de halfopengeslagen deuren. Mousje loopt opgewonden heen en weer. Hij trakteert.

‘Neem nog een stukkie lekkers.’

De kinderen snoepen. Dan gaan ze spelen. Bok-bok-bok-wat-moet-deze-man-doen? Een soort pandverbeuren. En sloffie-onder. Een paar zeggen, dat ze schooltje gaan spelen, maar ze krijgen ruzie wie de meester zal zijn en Mousje moet erbij komen om sjolem te maken.

Terwijl Mousje nog druk bezig is de vrede te stichten... *is er opeens het gekraak.*

De houten zoldering van het keldertje begint te kreunen. We horen balken kraken en de planken tussen de balken zakken naar beneden uit.

De kinderen horen het gekraak en gekreun wel, maar *zij* zien geen gevaar. Alle huizen in de buurt zijn oud en vervallen. Boven de kelder van Mousje is een melkzaak. Iemand zal boven een zware melkbus hebben verzet. Dan gaat de zoldering in het keldertje met een buik staan.

Zo denken de kinderen. Maar zo denkt Mousje niet. Hij heeft van emotie. Het huis zakt in elkaar. De zoldering bezwijkt al. Zo dadelijk worden de kleintjes onder het puin bedolven, zijn klantjes, *zijn eigen gebensjte kinderen*.

Mousje hijst zijn machteloos lichaampje op een stoel. Hij gaat met zijn broodmagere armpjes omhoog, rechtop staan. De zoldering stutten. Als hij de planken aanraakt, roept hij:

‘Kinderen, gauw allemaal naar buiten. Ga meneer Cohen uit de melkwinkel roepen.’

De kinderen spatten de straat op, allemaal tegelijk. Ze roepen en schreeuwen.

Meneer Cohen komt. Hij ziet Mousje met zijn omhooggeheven armen. Een groteske Atlas-van-het-Paleis-op-de-Dam. Zegt meneer Cohen:

‘Kom maar gerust weer van je stoel af, Mousje, maar wees voorzichtig dat je niet valt.’

Van het achterplaatsje sleept hij een eindje balk aan, dat daar ligt te verrotten. Daarmee stut hij de doorzakkende zoldering. Het is een beetje zielig. Een beetje lachwekkend ook.

Zegt meneer Cohen:

‘Het gevaar is voorbij.’

Maar al is het gevaar inderdaad voorbij, door die dreigende verzakking gaat de gemeente zich met het oude kavalje van een huis bemoeien. Er komen heren van de stad ('ze hebben altijd wat') die een bordje boven de deur spijkeren:

ONBEWOONBAAR VERKLAARDE

KELDERWONING

Zijn hele leven had Mousje in het keldertje gewoond. Nou moet hij eruit.

'Woe-a-hien soll ich geihn?' Waar moet ik naar toe?

Zeggen de mensen:

'Kan je zien, alles komt toch op zijn rechte tijd.

Wat een mazzel, dat je die drieduizend guldens hebt. Kun je je ergens in een goed huis voor ouwe mensen inkopen en zonder tsores op de melech hamowes wachten, moge hij niet eerder komen dan over honderd jaar.'

Nu komt de waarheid voor de dag. Het hele kapitaal van Mousje, zijn spaarcenten én de grote erfenis én alles én nog wat bij elkaar... nog geen driehonderd gulden.

Zeggen de mensen:

'Nou, wat heb ik je gezegd? Hij is nu eenmaal een sjkorum-sager, en een leugenaar blijft hij.'

Hij gaat niet naar een duur huis voor ouwe mensen, maar naar het Oudeliengesticht in de Kerkstraat, waar het ook goed was, dáár niet van, maar een gesticht is geen huis, als u tenminste begrijpt wat ik bedoel. En daar sterft hij drie maanden later.

Gaat de mare door de buurt:

'Mousje de Leugenaar is dood. Nebbisj, Mousje Poepie...'

Zeggen de mensen:

'Nou zie je weer, een oude boom moet je nooit verplaatsen.'

Maar *ik* weet de waarheid. Niet de verandering van omgeving was de oorzaak van Mousjes dood. Broeder Moppes, die in het gesticht verpleger was in een rood-wit gestreept jasje, heeft me, later, alles van Mousjes laatste dertien weken op aarde verteld. Toen Mousje geen kinderen meer als klantjes had, bij wie hij onverwoestbaar geloof voor zijn woorden kon vinden, is hij zijn medeverpleegden gaan vertellen hoe sterk men vroeger was geweest. Enne, hoe men een paard van de bierbrouwerij had opgetild... enne, hoe men stangen van de Portugese sjoel had verbogen... enne, vooral, hoe men helemaal in zijn eentje, alleen met die twee armen, een huis overeind had gehouden, een huis dat op inzakken stond.

Mousje de Leugenaar... ach wel nee, *die* naam was niet toereikend om de spot en de geheime afgunst van de andere oudjes in het gesticht onder woorden te brengen. Ze gingen hem Shimson-de-Gibbaur noemen, Simson de Geweldenaar.

Tegen *dát* snijdende sarcasme kon Mousje niet meer op. Als Mozes de Machtige was hij geboren. Hij werd Mousje Poepie, en Mousje Poepie werd Mousje de Leugenaar en ten slotte werd hij Shimson-de-Geweldenaar.

Mozes de Machtige of Simson de Sterke, zo heel veel verschil is er eigenlijk niet tussen die namen, en toch over dat kleine verschil heeft *men* zich in dertien weken tijds doodgekniesd.

Waar hij thans ook zij, moge elk woord, dat hij spreekt onvoorwaardelijk geloof vinden, want *ánders* is voor hem de gijn er toch van af.

Nebbisj, er moesten geen oude mensen worden geboren.

SJMOEZAANTJE

Als de slopers de gevels van de Joden Breestraat tegen de vlakte hebben getrokken, zal te midden van de puinhopen één beeld gaaf over-eind blijven staan: de pop boven aan de grijze muur van de Mozes en Aäronkerk. De kerk wordt niet met de grond gelijk gemaakt, terecht niet; en de pastorie op de hoek van de Lazarussteeg evenmin. Aan die pastorie bewaar ik kostelijke herinneringen. Ik kan beter zeggen: kosterlijke herinneringen, want verder dan de stoep ben ik nooit geweest, stel je zoiets voor, maar de koster zelf kende ik heel goed. Hij was een aardige man.

De jongens uit de buurt spraken dikwijls met hem, maar alleen in de opening van de deur. Praten met die man... ja, dát kon de buurt nog wel tolereren. Maar als een van de kinderen over de drempel zou zijn gestapt, geloof maar, dat de mare door de straten en steegjes zou zijn geijld:

‘Dat jongetje van Je-weet-wel, is bij de tofelemone naar binnen gegaan om zijn arbanksosof te verkopen.’

En daarna zou de wereld vergaan. De pastorie was het voorportaal van de katholieke Mozes en Aäronkerk. Wat had een Joods jongetje dáár te maken?

Iedereen in de buurt wist echter, dat de koster beslist geen listige ijveraar was, geen doorgeschoten bekeerder of een Jood-geloof-of-ik-sla-je-dood kozak. (Het vreemde is, dat ik met geen mogelijkheid kans zie 's mans naam uit mijn geheugen naar boven te woelen.) Iedereen wist ook, dat hij altijd tegen

het einde des jaars de jongetjes aan de deur dezelfde vraag stelde.

‘Komen jullie kerstnacht in de kerk? Kindje wiegen.’

Elk jaar vroegen de vaders en moeders aan hun zoontjes: ‘En heeft hij je weer gevraagd of je het yelet wil komen sjokkelen?’
‘Ja.’

‘Je gaat toch zeker niet?’

‘Ik gaan? Hoe komt u er bij? God zal me bewaren voor zoiets.’
Maar van één van die jongetjes weet ik zeker, dat het verboden grondgebied hem met duizend verleidingen lokte.

Zei ik op een keer:

‘t Zou toch niet zo gek zijn. Eén keertje kijken. Ik wil wel eens weten hoe zoiets in zijn werk gaat?’

‘Wat?’

‘Kindje wiegen.’

Bezwoeren moeder en grootmoeder met profetische kracht:
‘Zo zal ik geen gezonde minuut meer hebben. Je gaat niet naar de tiffele. Versta je me?’

‘Waarom mag dat nou niet?’

‘Weet je wat dat betekent: kindje wiegen? Nee, dan zal ik het je even gauw vertellen. Om precies twaalf uur roept de pastoor: sta op en verdelg de Joden!’

Toen ik thuis niet meer voor de besteding van mijn vrije tijd rekening en verantwoording behoefde af te leggen, heb ik die verboden delicatessen lekker toch geproefd. De kerk rook naar mensen. Ik zag geen kindje, ik ontwaarde geen wieg, en ik moet het eerlijk boekstaven, ik vernam ook niet van de pastoor, dat ze allemaal moesten opstaan om mij te verdelgen, ausgerechnet mij!

Met deze uitweiding ben ik vooruit gelopen op het verhaal, dat

het eerst aan de beurt komt, wanneer ik, in gedachten, over de Breestraat van mijn jonge jaren kuier. Het verhaal dat ik ga vertellen heeft iets met mij uitstaande, en met de Mozes en Aäronkerk, maar vooral met de pop op de kerkmuur, de volgorde is niet willekeurig. Die pop dien ik nu eerst te beschrijven. Hij stelt, als ik het tenminste goed heb begrepen, een der aartsvaderen voor, Abram, Izak of Jakob. Maar als u het mij vraagt, geloof ik eerder, dat het Mozes is, Mozes in het marmer. Het beeld draagt namelijk een soort Goudse of Leidse kazen onder de arm. Deduceren en combineren! Die kazen kunnen moeilijk iets anders moeten verbeelden dan ongezuurde broden van Egyptische origine. Matzes. Deze Mozes is een meter of vijf hoog, naar mijn schatting; ik kan me vergissen, maar je kunt er van de straat af zo moeilijk met een duimstok bij komen.

De pop van de kerk, zo werd het beeld bij ons thuis genoemd. De reden van die naamgeving mag ik nu niet langer verzwijgen. We woonden in de Markensteeg, waar ik op de negende dag van de negende kalendermaand ben geboren, nota bene 's avonds precies om negen uur: en we woonden op nummer negen. (Het is dus heel normaal, dat het getal negen in mijn leven nooit enige rol heeft gespeeld.) Als moeder boodschappen ging doen, proppte ze mij in een kinderwandelwagentje en dat duwde ze met me over de Breestraat, langs Mozes in het marmer. En laat nu op onverklaarbare maar in elk geval hinderlijke wijze in dat zotte kinderhoofdje van mij zich de idee fixe hebben vastgebeten, dat ik, Meyertje van-Saartje-van-Moos-van-Sjmul, die pop moet hebben om er mee te spelen. De pop van de kerk.

(Voer voor psychologen: zoek hier niets traumaterigs achter. Het is waar, meisjes en niet jongens verlangen naar poppen om

er mee te spelen, maar de feminine genegenheid gaat gewoonlijk niet uit naar poppen van vijf meter lengte).

Ik weet uit mijn eigen prille herinnering dat ik, in die wandelwagen hangend, de pop hoog boven me zag uitsteken. Alleen echter van horen zeggen weet ik, dat vader, moeder en grootmoeder blaren op hun tongen hebben gekregen van de pogingen om die pop uit mijn hersentjes te dabberen. Vergeefs. Ik moet toen al een weerzinwekkende dwingkop geweest zijn, of misschien ben ik het juist dáárdor geworden. Die pop moest ik hebben, gilde ik huizenhoog. Ik moet (zo is mij later ingeprent) de bezienswaardigheid van de Breestraat geweest zijn: wat kon dat kind een kól opzetten en oj, voor wat? Voor zo'n stuk treife mesjokkaas.

(Nieuw voer voor psychologen: kind wil het onmogelijke grijpen en dan nog wel van het terrein van een ander geloof). Mijn lieve moeder was een veel verstandiger zieltjes-deskundige dan Freud, Stekel en Jung, die in die tijd trouwens zelf nog vochtig achter hun oren waren. Zij vond, zonder enige universitaire studie, de enige juiste oplossing. Met mij in haar gezelschap ging ze nooit meer over de Joden Breestraat! Liever liep ze met haar oudste een eind om. Door de Lazarussteeg en dan het plein over.

Zei ze:

'Kinderen vergeten. Over een paar weken ziet hij de pop niet eens meer.'

Voor zover een mens zo iets zelf kan weten, geloof ik, dat de praktijk haar in het gelijk heeft gesteld. Zeker ben je in zulke dingen echter nooit. Met penthatol diepen ze bij elke slootschouw een hoop prut uit je onderbroekbewustzijn op, waarvan je zelf niet eens meer weet wie het er in heeft gesmeten. Stel je voor: een pop van vijf

meter in mijn libido, waar toch al zo weinig ruimte is met alle complexen, affecten, inhibities en ander seksueel lekkers van meer dan een halve eeuw... nee, ik denk, dat mijn verdrongen marmeren Mozes af en toe zweet van benauwdheid door de vele verleidingen waar hij tegen aan moet kijken.

Ik houd het er in elk geval voor, dat herinneringen aan mijn zeer prille jeugd er de oorzaak van zijn, dat ik voor de Joden Breestraat altijd een bijzondere genegenheid heb gekoesterd. Alle straten van de oude buurt zijn op mijn hersens geprojecteerd. Voor mijn verhalen heb ik hun beeld zo goed en kwaad als het ging, ontwikkeld en gefixeerd. Maar geen straatbeeld is zo gedetailleerd als dat van de Joden Breestraat.

Pinkie af, ik kan alle huizen van de Brategas stuk voor stuk opnoemen en beschrijven. Onlangs heb ik met mijn neef Sam, die er nota bene vlakbij heeft gewoond, een proef genomen. Mijn geheugen sloeg het zijne met vele neuslengten. Nu dien ik er, der waarheid getrouw, wel schielijk bij te vertellen, dat we elke zaterdagmiddag van vader en moeder aanschouwelijk onderwijs kregen in de handel en wandel van de buurt, meer in het bijzonder van de Brategas. Mijn vader was een sjmoezaantje. Het is een beetje moeilijk van dit woord een definitie te geven. Ik kan het korter uitleggen met een lang verhaal.

De indeling van de Sabbath bij ons thuis geschiedt volgens door de jaren gevestigde tradities. De besteding van de uren van de rustdag is een strikt ritueel.

We liggen 's morgens lang in bed. Op straat is het stil. Het gewone gerucht van karren en mensen is nog niet ontwaakt. Van de burens merk je niet veel. Af en toe kraakt de houten zoldering, dan hoor je boven, drie hoog, iemand op zijn naakte voeten door de keuken schuifelen, even later ritselen de voeten

terug door het alkoof naar de voorkamer. De buurman gaat met lege blaas en darm verder slapen. Tegen half tien ontwaakt de buurt. Wij staan op. Maar we kleden ons nog niet aan. Rondlummelen, niets doen en toch een tikje bezig zijn – noemen we: rondsjaletten. Het is de gezelligste manier van uitrusten. Op straat verschijnen de vroege wandelaars, het loopt immers al tegen tien. Arbeiders in hun beste confectiepakje. In clubjes, van een man of vier hoogstens, gaan ze kuieren. Waarheen? Onveranderlijk naar de Handelskade. Boten kijken. Onderweg praten ze. Waarover? Nou, waar zouden ze anders over praten dan over de bond, de kansen van de politiek en over het risico, dat er slapte komt in het vak.

Vandaag wordt er thuis geen stof afgenomen. Grootmoeder sjeleidert met een doek langs de schoorsteen en de meubelen, daarna aait ze met de stoffer over het karpert. Al die handelingen zijn voornamelijk symbolisch bedoeld. Het is spelen met de properheid.

Magie. Op Sjabbes 'doet' men geen kamer. (Moet je in de week komen; als dan de woning aan kant wordt gedaan, lijkt het wel een vendu-huis.) Tegen een uur of elf snijdt moeder, eetje-peteetje, gekookte aardappelen van de vorige dag in plakjes, die met plantenvet worden belikt. In de zomer gaat het pannetje op het oliestel, in de winter op de platte pijp van de kachel. Naast die pan komt een pannetje met vis te staan, of met gekookte kuitjes, die bruin worden gebraden.

Tegen half een komt vader terug. Omdat hij een sjmoezaantje is, geeft hij ons een meer dan stenografisch verslag van alles wat iedereen tijdens de wandeling heeft gezegd, van de dingen, die ze hebben gezien, van de gedachten, die bij hem zijn opgekomen, en die hij heeft geuit en van de gedachten, die door gebrek

aan tijd niet meer konden worden uitgesproken. Als vader zo aan het vertellen is, neemt hij er steeds luier zijn gemak van. Hij laat zelfs zijn aardappeltjes koud worden, want hij is een reporter met grote plichtsbetrachting.

Als hij alles heeft verteld, krijgt vader plotseling haast. Hij wurgt het eten naar binnen. Tegen moeder zegt hij:

‘Kleed je gauw aan. Het is al over enen.’

Elke Sabbathmiddag, die God geeft, gaat ons hele gezin ’s middags uit kuieren. Tegen drieën. De klok staat niet stil. Het is nu al bijna half twee. Dat is me een omstand. Eerst moeten de gezegende kinderen worden aangekleed. Mijn broer Sam en ik krijgen elk ons matrozenpakje aan: van Kreymborg, met een borstzakje, waarin een fluitje, met een wit vang snoer dat naar een van de knoopsgaten leidt. Mijn zusje Gretha koketteert in een matrozenblousje en een rok met stolpplooien. Meisjes hebben bij Kreymborg geen fluitje, trouwens ook niet bij de Koninklijke Nederlandse Marine.

Alle drie de kinderen hebben eendere jasjes, die bij onze infantiele uniformpjes behoren, jasjes van blauw ratiné met koperen knopen, waarop een anker met een gestrengeld touw en er boven zweeft een kroontje. Voordat moeder de drie gezegende kinderen de drie eendere matrozenbaretten op het hoofd drukt, moet eerst ons kapsel worden voltooid. Bij de jongetjes plakt ze de voorhoofdslok met spuug vast, de glimmende haren steken met een krulletje onder de baret uit.

Mijn zusje Gretha draagt al sinds gisteravond een heel machinepark op haar hoofd. Spelden en papiertjes en touwtjes, die de haren hebben ingebonden. Nu al die fliederlaflanzen worden losgemaakt, zweven haar gouden pijpekrullen sierlijk omlaag. Die blonde krullen op het blauw van het ratiné-jasje... het is

een sprookje, dat je nooit vergeet. Op haar hoofd komt een gigantische vlinder te zitten, een enorme witte zijden strik, die de hele week tussen twee vloepapiertjes in de linnenkast heeft gelegen. Achter die vlinder zweeft Gretha's baret, die met een elastiekje om haar kinnetje aan de aarde vastzit. God beware, dat de strik niet zou glanzen, of dat de pijpkrullen een onregelmatigheid zouden vertonen, of dat het baretje niet zou zitten op de plaats, die bij de schepping van de vrouw voor baretjes is voorzien... moeders Sabbath zou definitief versjteerd zijn.

Als de kinderen zo ver klaar zijn, moeten we op een rijtje gaan staan. Inspectie.

Zegt moeder met een stem vol gejoene, een stem, die ons stuk voor stuk knuffelt:

'Twee mooie Joodjes en een beeld van een Jodinnetje, de mooiste kinderen van heel Amsterdam.'

Zegt vader:

'Gezond zullen ze blijven.'

Zegt moeder:

'Omijn-we-omijn.'

Zo gaat het elke zaterdagmiddag. En het verveelt nooit. Vader heeft zich al die tijd voor zijn doen rustig gehouden, maar als het ritueel tot dit punt is genaderd, wordt hij door een grote onrust bevangen. Moeder moet zich nog terecht maken; zo noemen we de ingewikkelde procedure, die een vrouw wel gedwongen is te volgen, wanneer zij ordentelijk voor de dag wil komen. Ze moet eerst haar korset met oogjes en haakjes grendelen; daar kan ze vader niet bij ontberen. Als dan haar rokken stevig zitten, moet hij opnieuw helpen, bij het dichtknopen van de blouse; die sluit op de rug wel met haak-

jes, maar niet met oogjes, want de naaister heeft er trensjes op gefrunnikt.

Zegt vader:

‘Die zenuwen-trenzen.’

‘Jij hebt geen geduld.’

‘Ik heb geen geduld, maar die naaister van jou heeft geen gemoug. Hoe kan men trensjes maken als God ijzeren haakjes heeft geschapen?’

Zegt moeder:

‘Het enige uurtje in de week dat ik rust heb is, als niemand me haast met aankleden.’

Moppert vader:

‘Maak toch maar een beetje voort.’

‘Waarom? Het lijkt wel of je naar de brand moet.’

Kijkt vader haar aan met de vage blik in zijn ogen, die we van hem kennen, als hij ongeremd gaat toegeven aan zijn natuur, zijn sjmoezaantjes-natuur. Wat zal er nu weer komen?

‘Ik moet niet naar de brand. Maar *jij* moet een beetje voortmaken. Naatje heeft me gevraagd of we vandaag niet zo laat willen komen.’

‘Naatje, weemeneem is Naatje?’

‘Naatje? Noeh. Naatje Eénarm.’

Naatje Eénarm is het beeld van Néerlands Eendracht op de Dam. Naatje Eendracht, die ons aan een jaartal moet herinneren. De hele stad noemt haar: Naatje Eénarm. Vader noemt haar soms: Naatje Eendarm, maar dat grapje is niet bestemd voor de menigte.

Grootmoeder heeft met stijgend, althans onverholen geduld, dit niet geheel redelijke gesprek aangehoord. *Zij* heeft hoege-naamd geen haast. Als wij gaan kuieren, blijft zij thuis. Ze wil

nooit mee. Ze heeft in haar leven al genoeg gelopen, achter de kar met fruit. Er moet iemand thuis blijven om op de kat te passen, zegt ze, maar tussen haar en de poes is niet veel liefde verspild. Op Sabbath dekt ze zich wel met haar beste bandeau. Zo gaat ze voor 't raam zitten. Vaders speelse geest irriteert haar altijd. Hij is echter opeens rustiger geworden. Naatje Eén-arm heeft hem een thema verstrekt voor een boeicnde improvisatie, waarmee hij zich van de wereld kan afsluiten.

Mijmert hij hardop:

‘Zal je denken, hoe komt Naatje er bij om zoiets juistement aan mij te vragen? Zal ik je uitleggen. Sta ik van de week bij Maupie aan de zuurwagen een pekelaugurk te eten, komt er een kalle naast me staan. Ik denk: jou ken ik, maar ik kan je niet thuis brengen. Zegt ze met zo'n hete klijs in haar stem: ‘Zuurman, mag ik een halve stuiver gekookt hart van uw hebben, voor mijn leeuwen, en een cent uitjes voor mezelf.’

Ik hoor haar aan en denk weer: die juffrouw ken ik, maar ik kan nog steeds niet op haar komen, en meteen weet ik wie ze is. Ik kijk nog eens, ja waarachtig, ze heeft maar één arm. Naatje. Niemand anders dan Naatje, die van haar voetstuk op de Dam is afgekomen om vier duiten gekookt hart te halen voor de Nederlandse Leeuw.

Ik zeg: ‘Juffrouw, kan ik u misschien helpen? U moet zo'n boel tegelijk doen, hart aanpakken voor uw leeuw, uitjes in uw mondje stoppen en smoezen, en alles met één hand. Zegt ze: ‘Nee, ik kan me best alleen redden, maar evengoed bedankt hoor. U kunt me wel een plezier doen.’ Ik zeg: ‘Met wat dan?’ Zegt ze: ‘Doe me Sjabbes een mitzwe en kom met je span niet zo laat op de Dam, liefst voor vieren, anders zijn alle mensen tegelijk bij me op visite, dan word ik mesjogge van drukte en

even later heb ik niemand meer om me heen, en dat maakt me weer doodzenuwachtig op een andere manier.' Ik zeg: 'Naatje, ik zal mijn vrouw de boodschap overbrengen.'

Halverwege dit zotte verhaal is grootmoeder naar de keuken gevlucht. Moeder glimlacht vertederd. Blijf maar kwaad op een man, die nog een groot kind is. Vader is een smoezaantje, dat weet ze. Door de week heeft hij meestal geen tijd om zijn fantasieën zo fijn uit te spinnen. Vader praat veel en hij praat graag.

Maar de stroom van zijn commentaren breekt door alle dijken, wanneer we eenmaal goed en wel op straat aan de wandel zijn. Alle mensen uit de hele buurt houden ons gezelschap. De kinderen lopen netjes naast elkaar in het eerste gelid, in het tweede wandelen de vaders en de moeders.

Die obligate zaterdagmiddagwandeling is ook door tradities gebonden. Het aantal ellen, dat de mensen zich van huis begeven. De straten, die ze volgen. De gesprekken, die ze voeren. Alle gezinnen uit de buurt wandelen elke week dezelfde jiddische bedevaart: de Nieuwe Amstelstraat in, de Blauwbrug over, verder de Oude Amstelstraat door, de Botermarkt over, de Reguliersbreestraat in, het Sophiaplein, de Dam (langs Naatje, 'even dág zeggen'), dan vooraan op de Nieuwendijk bij Davidson taartjes eten (moeder en Gretha eten niet mee, die zijn vroom op hun manier), dan de Damstraat door, de Hoogstraat en via de twee Breestraten naar huis terug.

Onderweg geeft vader een ononderbroken ooggetuigeverslag van wat we tóch wel zien. Hij voegt er de waarnemingen bij, die hij alleen doet. Hij fantaseert. Hij kent alle anekdotes en uit het leven gegrepen geschiedenissen. Alles wat hij vertelt is echt waar gebeurd, want er is een waarheid in de vierde dimensie.

Zijn voorraad verhalen is onuitputtelijk, omdat hij er steeds nieuwe bij verzint. Hij is immers een smoezaantje. Hij moet woorden kwijt. Hij hangt zijn bedenksels willekeurig op aan elke persoon, die hij ziet, of meent te zien.

Komen we bijvoorbeeld meneer Zadoks tegen. Meneer Zadoks heeft twee kinderen uit zijn eerste huwelijk, zijn tweede vrouw heeft eveneens kinderen in dit huwelijk meegebracht. En samen hebben meneer Zadoks en zijn nieuwe echtgenote ook nog kinderen. Peroe oerewoe, gaat heen en vermenigvuldigt u. Dat vertelt vader ons met zeer uitvoerige persoonlijke details. Het leven heeft voor ons geen geheimen.

En nou hebben meneer en juffrouw Zadoks slaande bonje. Hij zegt: *'Jouw kinderen hebben ruzie met mijn kinderen en onze kinderen bemoeien zich er mee.'*

Maar als we de volgende week meneer Zadoks weer tegenkomen, precies dezelfde meneer Zadoks, zijn in zeven dagen tijds alle rampspoeden in puur geluk verkeerd. Het huwelijk is altijd voortreffelijk geweest. Juffrouw Zadoks heeft pas tienduizend gulden uit de staatsloterij getrokken, ze heeft, nebbisj, een ongelukkige broer, die op één houten been door het leven moet strompelen, ongeluk gehad met de tram, moordenaars zijn die nieuwerwetse dingen, goed, die broer heeft een houten been; en zij heeft pas tienduizend gulden getrokken. Heeft ze gezegd: *'Nou ik die paar centen heb, krijg jij van mij een mooi cadeau. Een eikehouten been, maar alleen voor op Sjabbes.'* Toch mooi van zo'n mens. Trouwens, die broer is niet zo ongelukkig als de mensen denken, hij drijft een bloeiende zaak. In wat? Hij heeft een winkel in secondenwijzertjes. Alleen maar secondenwijzertjes, geen grote of kleine wijzers, alleen maar secondenwijzertjes, en zijn hele voorraad gaat in één la, daar-

door heeft hij zo weinig onkosten. Kunsjt om dan schatrijk te worden.

Zo zie je, een mens moet mazzel hebben; als je mazzel hebt, kan je midden in de zomer op de Mokerhei een schaatsenslijperij beginnen, en wat word je dan? Rijk. Maar als je geen mazzel hebt en je koopt kaarsen in, weet je wat er dan gebeurt? Dan gaat de zon nooit meer onder.

Zo wandelen we langs het feestgebouw bij de Blauwbrug. Musis Sacrum staat op de muur geschilderd. Zegt vader:

‘Ze geven hier tegenwoordig bals. Wordt gedanst. Is de zoon van een kennis van me daar ook, een gosertje van een jaar of twintig, maar hij ziet er wel jonger uit. Vraagt die snuiter aan een meisje: ‘Mag ik de volgende dans van u?’ Kijkt ze hem minachtend aan en zegt: ‘Ik dans niet met een kind.’ Zegt hij: ‘Oh pardon, ik wist niet, dat u zwanger bent.’

De Blauwbrug vormt de eerste grens met de eigenlijke stad. Over de brug ligt de buurt van vermaak, die voornamelijk leeft van de klandizie uit de Joodse buurten. Flora, het Grand Theater, de Karsenboom, de Quelle, de Miel, de Kroon. Nu stijgt vaders woordenstroom tot ver boven de normale waterhoogte. Hij vertelt ons het hele programma van Leon Boedels, zoals het om acht uur begint en eerst om kwart voor twaalf eindigt, hij neuriet alle liedjes, vertelt alle mopjes plus de commentaren van de mensen in de zaal.

‘Er is een stelletje bij, drie meisjes, die liedjes zingen... nou als je het mazzel hebt en je hebt zo’n komplotje als je dochters, hoef je niet meer te werken.’

In het ‘Grand Theater’ geven ze een nieuw stuk. Op de biljetten staat:

Het is een niet zo duidelijk woord, vader spreekt het uit als: Trope Nadel. Niemand begrijpt wat het betekent, maar hij vertelt even goed de inhoud alsof hij elke avond op de eerste rij klapstoelen zit. Zegt moeder: 'Het lijkt wel of je het gezien hebt.'

Zegt hij:

'Ik heb het ook gezien. *Aangeplakt.*'

Voor het Panopticum blijven we even staan. De toegangsprijs is hoog. Trouwens, waarom zouden we er in gaan? Vader legt het ons mooier uit dan het kan zijn. De gruwelkamer met Jack de Ripper en Frans Rosier is een stuk ongijn. Niks voor Mexicanen. Sneeuwwitje ligt onder een kaasstolp en haar borst gaat op en neer als de blaasbalg van de paardensmid op het Markensplein. Maar die politieagent op de brede trap, we kunnen hem van de straat af zien, dat is een gijn. Die is niet echt; niet te geloven! En dan staan we op de Botermarkt. Tussen de struiken van het Boterplantsoen staat een man met papieren gevouwen molentjes en luchtballonnen aan een stok. Vader zegt dat hij die man kent, hij woont in de Duvelshoek. Als hij doodgaat, wordt de jajem goedkoper. Precies op de punt van de Reguliersbreestraat staat een sierlijk ouderwets gebouwtje. Op de gevel kun je lezen:

RESTAURANT LOUIS SEIZE

Tweeënvijftig keer per jaar zegt vader op zaterdagmiddag: 'Vandaag of morgen moet ik toch eens bij die Levie Seize wezen. Vragen of hij misschien in de misjpoge is van Jolie Sijs.' Via Reguliersbreestraat en Sophiaplein belanden we in de Kalverstraat. Verkeer is daar niet. Niemand heeft er haast. Heel

Amsterdam is daar aan 't wandelen. Iedereen kent iedereen. We drementen een honderd meter, dan worden we staande gehouden door kennissen van vader en moeder, die midden op straat een uitvoerig gesprek beginnen. Kinderen spelen tikkie-jij-bent-'m, want de straat is vol groepjes pratende mensen en de jelodiem willen zich ook niet vervelen. In de hele wereld is geen gezelliger straat te vinden dan de Kalverstraat op Sjabbesmiddag. En daar is de Dam. Naatje staat eenzaam op haar voetstuk. De Nederlandse leeuwen liggen aan haar voeten. Zegt vader met een woordspeling voor de fijnproevers: 'Als ze Naatje niet willen geloven, zegt ze: 'Bij m'n-leeuwe', dat het de waarheid is.'

Moeder schiet in een lach. Als vader zo zot doet, kan ze hem op klaarlichte dag een zoen geven, midden op de Dam. Vader, die dat voelt, wordt uitbundig. Zegt hij:

'Als ze zegt: bij-m'n-leeuwe', wordt ze geloofd. Zo'n mens kan gewoon niet liegen. Trouwens wat is een sjkorum? Ik zal het je zeggen: een stomme zegt tegen een dove, dat een blinde heeft gezien hoe een lamme hard weg liep.'

Zegt moeder:

'Kom, we gaan naar huis.'

In de Damstraat valt ons gezin tijdelijk in twee stukken uiteen. Moeder en Gretha steken over naar de galerij, waar Thiessen de poppendokter met een pracht van een etalage het mensdom hoopt te verleiden. Moeder droomt al jaren, dat ze eens geld genoeg zal bezitten om haar Gretha een afwasbare pop cadeau te doen met een onbreekbare porseleinen kop, een pop, die écht haar heeft. Ze hebben samen de pop al uitgezocht, in de uitstalkast dan... en elke week gaan ze even kijken of hun roze kindje er nog is met het ingeplante kastanjebruine haar en dat

snoezige zijden jurkje. Vader en zijn twee zoons hebben mannelijk maling aan dat vrouwengedoe. Zij staan voor de winkel van Lub, waar vader als een echte meiwē, de kwaliteit van krul, varinas en portorico keurt. Hij kent alle soorten tabak bij hun codenaam: aabbee van Lub, beecce van Lub, aabbee twee van Lub.

‘Vader, wat is nou het verschil tussen varinas en portorico?’
‘Zal ik je uitleggen. De één houdt van de moeder, de ander houdt van de dochter.’

Door de Damstraat, de Hoogstraat en een stukje Sint Anthoniebreestraat belanden we ‘over de sluis’ op de Braategas. Eigenlijk zijn we al thuis. De Joden Breestraat is bekend terrein. Je kunt er alles kopen. Je kunt bij wijze van spreken, spiernaakt en met geeuwhonger op de Sluis staan, en als je bij de Muiderstraat bent, ben je helemaal verzadigd en aangekleed, heb je een huis met meubelen en bedden erin... alles in die ene straat gekocht: schoenen bij Milhado, kosjere kippen bij Hamerslag, bedden bij Polak.

Vaders woordenstroom is nu een zondvloed. Veertig dagen en veertig nachten achtereen stroomt het water uit de hemel. Bij Nabbaro wijst hij in de uitstalkast de lekkernijen aan, die ze voor een schimmetje geld te koop aanbieden. Rijke stukken voor een kwartje. Nogablokken voor vijf centen, suikeren kussenballetjes in het wit en in het bruin, kaneel hompen en grote staven amandelpers.

Zegt moeder:

‘Kunsjt om de kinderen het water uit de mond te laten lopen.’
Vervolgens maakt hij een minutieuze vergelijking tussen de prijzen van kruidenier Heinz en die in de winkel van Van Amerongen, die hij steevast ‘De Boterton’ noemt, ofschoon die

naam beslist niet op de winkelruiten staat. Over het café van Bokstel zegt hij weinig, maar over de zaak van Abas des te meer. Er is een zoon, die dokter moet worden of het al is, dokter Abas, en een neef, die in Frankrijk woont. Van dat land komt vader, niet eens zo ongemerkt, terecht bij de drukkerij van Nico Harms, waar ze Franse ansichtkaarten voor het raam hebben hangen of Duitse, dat is nooit precies uitgemaakt, maar er komt wel veel lingerie op voor; trouwens voor lingerie kun je naast-an bij De Beer terecht, maar alleen en gros natuurlijk. Pruijm de kapper, legt haren in, en zijn buurman Goud legt zure augurken en uitjes in.

‘Zal ik jullie een mijnse vertellen? Komt een bijziende juffrouw, die bij Pruijm moet zijn, per vergissing bij Goud.

Zegt ze: ‘Wil u mijn krullen inleggen, ik moet naar een chasene.’

Zegt Goud: ‘In wijnazijn of in pekelaazijn?’

Op de hoek van de Lazarussteeg is de zoveelste royale kruidenierswinkel van de Breestraat, de winkel van Krant.

Er zijn wel trottoirs, maar iedereen loopt midden op straat. Dat is gezelliger. Trouwens van vrijdagavond tot zaterdagavond is de toegang voor rijdend verkeer verboden. Hoewel alle winkels gesloten zijn, winkelen de mensen toch, zij het alleen maar in gedachten. De sigarenwinkel van Van Hijgmans, de beddenzaak van Lewin, de krijnzaak van Mouwes, de boekhandel van Joachimsthal, waar de mensen uit de hele buurt een dubbeltje in de week sparen voor nieuwe boeken... waar in de stad zijn de mensen zo erfelijk belast met een lees-honger als hier? Bij Snapper is de etalage leeg, maar door de week liggen hier de kleffe verse kadetjes naast de puddingbroodjes en het mysterieuze gebak, dat kauliesj heet, en bij De Vries ernaast

kun je hoeden kopen. Zegt vader:

‘Wees op je hoeden. Wees een jechoede’.

Vader sjmoezaant maar. De mooiste verhalen bewaart hij voor de kapperszaak van Lowietje de Lange, elke week zijn die verhalen anders, trouwens vader vertelt ze ook wel eens van andere barbiers. Maar wat waar is, is waar: Lowietje is neringziek. Hij kent al zijn klanten in een wijd rayon uit zijn hoofd. Als er eentje zijn drieweekse beurt van haarknippen laat voorbijgaan, gaat Lowietje bij hem op visite:

‘Waarom ben je niet geweest? Mankeert er wat aan mijn schaar? Als jij bij mij niet je haar laat knippen, haal ik bij jouw dochter in de zaak van Van Rooien geen boter en kaas meer. Voor iets hoort iets.’

Vader vertelt het nieuwste verhaal over Loewietje. Ik ben er zeker van, dat hij het op heterdaad verzonnen heeft, maar daarom is het juist zo mooi.

‘Komt iemand bij Lowietje. Zegt hij: ‘Lowietje, ik voel me niet goed.’

Zegt die man: ‘Mag ik misschien even van je plee gebruik maken?’ Zegt neringzieke Lowietje: ‘Bij wie laat je je scheren?’ Zegt die man: ‘Ik scheer me zelf.’ Zegt neringzieke Lowietje: ‘Bekak je dan ook maar zelf.’

De winkel van Prins is dicht; voor de vensters hangen de papieren, waarop staat dat hier een prima gebakken biefstuk met gebakken aardappelen maar drie kwartjes kost. Joosten en Velleman beconcurreren elkander op leven en dood, ofschoon er voor nog honderd slaggers erbij ruimschoots klanten zouden overblijven. Dan komt Swaab, weer een kruidenier, en op de hoek voor de sigarenwinkel van Mast zit door de week tante Gollie met haar kar...

Elke steen, elk huis, elke naam, elke bewoner van de Breestraat ken ik. Elke naam woelt verhalen naar de oppervlakte, die ik lang geleden van mijn vader heb gehoord, en daarna naar de zeebodem zijn gezakt.

Daar is het Tip Top Theater en naast-an 'Rembrandt' met de biljartzaal er boven. Voor de Tip Top staan altijd groepen mensen te praten. Altijd. Ik geloof, dat er midden in de nacht nog mensen op de hoek staan. Waarover praten ze dan? Nou, waarover zullen ze anders praten dan over het program, dat Rooie Jopie, ome Jozep Kroonenburg, deze week aan zijn geachte clientèle voorzet? Een program met twee hoofdfilms, eentje vóór en eentje na de pauze, en een revue als toegift om de pauze een beetje aantrekkelijk te maken.

Tijdens de bezetting hebben hier ook altijd mensen gestaan, tenminste in de maanden, toen de grote drijffachten nog niet waren begonnen en het wild nog vrij mocht oversteken. Toen hebben de mensen voor de Tip Top ook slechts over één onderwerp gesproken: Waar blijft de Engelse vloot?

TSIP-TSOP

Toen in Nederland de lichten waren uitgedraaid, en het seizoen voor de vrije jacht op mensen werd geopend, richtte Piet Westendorp aan de achterkant van Tip Top Theater een geheim soort loket in. Daar kwamen de vrouwen van gedepor-teerde buurtbewoners elke week een handjevol guldens halen. Clandestiene kostwinnersvergoeding. Voor het geld zorgde de ondergrondse; de contactman heette Henk van Randwijk, een dichter.

Piet Westendorp was al jaren de operateur van het Tip Top Theater. Als de volle zaal beneden in het donker lag, bespeelde hij in zijn kabine met de lichtstraal de schaduwen op het witte doek. Van de hele buurt was hij de boezemvriend.

Als hij over de Joden Breestraat stiefelde, vertelde iedereen hem hun hele heiben en leiben. Maar nu gilden de jachthorens van de overvalwagens door de straten en stegen van zijn wereld; het geblaf van de honden in uniform klonk dag en nacht. Het wild vluchtte in portieken en kelders.

Kon Piet zijn vrienden in hun nood alleen laten? Hij maakte van het theater aan de Joden Breestraat een profane schuilkerk. Wie kans zag binnen de muren te komen, kon zich gered wanen. De hekken van de hoofdingang gingen dicht. De vele zijdeuren zaten stevig op slot. Dat wisten de jagers. In de gesloten Tip Top zochten ze niet. Ze wisten niet, dat vierentwintig uur per etmaal een klein deurtje aan de achterkant in de Houttuin op een kier stond. Opgejaagde mensen ontvluchtten

het wrede daglicht. In donkere spelonken van de schouwburg kwamen ze op adem. Soms renden ze 's morgens in de vroege hijgend binnen; en meestal konden ze pas weg, 's avonds als de sterren weer aan de hemel stonden, de eeuwige sterren, die neutraal zijn, al zolang de wereld bestaat.

Omdat de wekelijkse uitbetaling van contant geld midden in die volkrijke buurt onmogelijk geheim kon blijven, en een loket, hoe verborgen ook, dáár te gevaarlijk werd, deelde Piet later elke week levensmiddelenbonnen uit. Die konden de mensen inruilen tegen een onsje van dit en een half pondje van dat, in de kruidenierswinkel van Leendert en Esther Rimini aan de overkant.

Zegt Piet:

'De Tip Top liet zijn klantjes niet in de steek.'

Het wás geen gewoon theater.

Toen de Canadezen met hun zware tanks Amsterdam binnendaverden, lag het Tip Top Theater al in puin. De buurt was een openluchtmuseum van vuilnisbergen, de huizen werden opgevreten door melaatsheid. De vensters waren er uit gezworen door een huiveringwekkende puisterige infectie. De mensen juichten, dat ze bevrijd waren, maar hun bevrijding stónk.

Later kwam een man uit Antwerpen naar Groot Mokum terug. Gedurende de jaren van de angst, had hij in Auschwitz gevangen gezeten. Hij kwam over Antwerpen in Mokum wêêrom. Nu zong de Bevrijding hem van de Zuidertoren tegemoet. Hij liep door de buurt. Een begraafplaats van louter vervallen zerken, de doden zelf lagen ver weg in een onbekend massagraf van as en sintels. Voor de ruïne van het Tip Top Theater bleef de man staan. Mensen gingen voorbij. Hij hilde,

zonder tranen. Toen nam hij eerbiedig een stuk steen van de puinhoop. Voorzichtig en teder, als ware het een dierbaar kind, droeg hij de steen onder de arm. Hij ging, het hoofd gebogen, de steen behoedzaam in het nestje van zijn arm. Die man was Bob Scholte. Vóór 1940 was hij in heel Nederland een populair radiozanger. (Vandaag klinkt zijn naam nog als een forse trompetstoot). In zijn jonge jaren was hij samen met zijn broertje in de Tip Top opgetreden. Daar was zijn loopbaan begonnen. 'De kleine Caruso'. Na elke voorstelling stond zijn vader aan de uitgang; het gezin moest leven van de hand in de tand. In die bouwval, lag zijn leven.

De steen heeft nog altijd een ereplaats in zijn huiskamer.

Het geeft geen pas te bidden voor een in elkaar gezakte bioscoop. Het is dwaze sentimentaliteit een klinker uit zo'n huis des wuften vermaaks te koesteren als ware het een stukje van de tempel.

Maar de Tip Top wás geen gewoon theater...

Toen de bevrijding ouder was dan een week dobberden gaandeweg de mensen uit de onderduik weer naar de oppervlakte. Barend Kroonenberg, die vroeger met zijn vader de directie van de Tip Top had gevoerd, liep weer door de buurt. Een onbedreigde vrije burger. Op zekere dag werd hij aangesproken door een man.

'U bent toch meneer Kroonenberg van de Tip Top?'

'Jawel.'

'Ik heb iets voor u.'

Een foto. Toen de schouwburg door de cultuurdragers van Wodan werd leeggehaald, en het huis in elkaar zakte van schaamte, had de man tussen de rommel deze foto zien liggen.

Een groep mensen, deftig in het zwart. De kiek was waarschijnlijk bij een of ander jubileum gemaakt.

Zei de man tegen Barend:

‘Ik heb de foto gered en thuis goed bewaard. Ik dacht: als de bevrijding er is, zal toch wel één van de Kroonenbergies terug komen; dan krijgt die de foto van me.’

Vroeg Barend:

‘Waarom heeft u dat gedaan?’

‘Och, de Tip Top heeft zoveel voor ons gedaan. Laat ik nou ’s wat voor Tip Top doen.’

Hij draaide zich om en ging heen. Hij had niet eens zijn naam genoemd.

De Tip Top wás geen gewoon theater.

Het was een huis met een persoonlijkheid. Het lag dicht tegen het hart aan van de buurt, waar, niet eens zo heel lang geleden, bijna alle Amsterdamse schouwburgen op een kluitje bij elkander hokten.

En dit is dan de Amsterdamse theaterwereld, achter in de twintiger jaren. Wat toneelspreiding is, weet nog geen sterveling. Trouwens, het woord toneelspreiding zelf moet ook nog uitgevonden worden. Elk jaar ontbrandt in Amsterdam een tachtigjarige oorlog over de penibele vraag welk gezelschap in de komende twaalf maanden de Stadsschouwburg met verlies zal mogen bespelen. De vijandelijkheden vinden overdag meestal plaats in het café van Frits Schiller, dat de gezellige rommelige atmosfeer van een derde klas wachtkamer bezit... en ’s avonds wordt de oorlog voortgezet in de luidruchtige ruimte van Americain, waar je bij de obers kunt poffen. In het gemeentebestuur koesteren edelachtbare lieden het meer dan vage verlangen zich met het toneelrepertoire intensief te gaan

bemoeien, maar bedillerij in zaken van cultuur riekt nog naar de brandstapel, de inquisitie en de heksenjacht. Dit is immers de stad achter in de twintiger jaren en het begrip 'zinnvolle vrijetijdsbesteding' is nog niet ontdekt. En dus praten ze in de gemeenteraad elkander wel blaren in de oren, maar de zaken blijven blauw-blauw. De schouwburgen, in particulier bezit, liggen als lepeltjes in een doosje vlak bij elkaar. Als ze niet binnen de enge grenzen van de buurt tussen Waag en Weesperplein worden gevonden, pronken ze toch in elk geval vlakbij, op de andere oever van de Amstel. In de Plantage: de schouwburg in de Laan, de Hollandse Schouwburg van Loewie de Vriezxxxx, en Colnot en Poons; maar op de plaats waar de Parkschouwburg in de fik ging wordt al gekorfbald. Even over de Blauwbrug: Flora, het Grand Theater, de zaal van het voormalig Panopticum en het Rembrandtheater. Een eindje verder op het Frederiksplein: de zaal van het Paleis voor Volksvlijt. Het paleis is van plan spoedig tot de grond toe af te branden, maar dat weet zelfs Louis Schotting van het 'Handelsblad' nog niet, ofschoon die elke week de besluiten publiceert, die Bee en Wee pas over vier weken zullen nemen.

Doordat de schouwburgen zo dicht bij elkaar zijn gekropen, moeten de mensen uit de stad dikwijls grote eindten trampen om een goed toneelstuk te kunnen zien. Maar wat hindert dat? Dit is immers het Amsterdam van achter in de twintiger jaren. Wie zich een avondje wil vermaken, moet nog offers brengen. Hij moet zich een beetje opdoffen, want in de schouwburg wil een mens netjes gezien worden. Hij moet entree betalen. Om de stukken te begrijpen, moet je je hersens gebruiken. (Toch is de nieuwe tijd reeds boven de kim, de tijd, waarin het gemak de mens hoe langer hoe meer zal gaan dienen: de tijd, waarin

de knop van de tv iedereen zal worden toegeworpen.) In de loop der jaren zijn hier en daar in de stad ook al bioscoopjes ingericht. Makkelijke oorden van vermaak. Je denkt er met je ogen. In de Damstraat, op de Nieuwendijk, achter in de Haarlemmerbuurt, plakken de mensen voor een paar dubbeltjes de hele middag of avond in het plezierige duister. De flikkerende beelden hypnotiseren; de stem van de explicateur en de fantasieën van de pianist bevorderen de afwezigheid van de geest. Uit Polen is een zekere Abram Tuschinski naar Nederland gekomen, op doorreis naar zijn misjpoke in Amerika. Hij belandt in Amsterdam, ausgerechnet op koninginnedag. Duizenden mensen, die hi-ha-ho langs de straten hossen. Het actuele volkslied van die dag galmt hem tegemoet op alle grachten en alle pleinen: Heb je niet de kleine Cohn gezien, kwam dat ventje hier voorbij misschien?

Zoveel jolijt en muzikaliteit imponeren de man uit Polen. 'Oi, waarom zal een mens naar Amerika gaan? Hier ligt het goud op straat. Mensen, die zó feest kunnen vieren, zijn rijp voor een mooi bioscooptheater.'

De kleine Cohn schenkt de Amsterdammers het paleis van een oriëntaalse fantast. De klanten van Bram Tuschinski drijven op golven van weelde en wellust het theater binnen. Terwijl ze wachten totdat de afdruk van de lichaamswarmte van hun voorgangers, in de eerste rij stalles een beetje is afgekoeld, kunnen ze dromen, dat ze bewoners zijn van een oosterse harem; als ze wakker worden, zit hun eigen vrouw naast hen nog na te dromen van sjeik Ramon Novarro.

Hun vuile voeten vegen ze op een miljonaiirstapijt, dat beneden in de hal begint en zonder naad of onderbreking langs alle trappen omhoog klimt tot in de nok van het gebouw. De zol-

dering van de hal heeft iets van een nachtmerrie-achtige toverbal, de kleuren veranderen en verschieten, blauw en groen en rood, en daarna alles door elkander. In de loopgraaf van het theater staat Max Tak, beurtelings met viool en kapittelstokje. Zeggen de mensen:

‘Als hij had gewild, had hij Mengelberg kunnen opvolgen. Nou speelt hij voor ons.’

Wanneer in de krant staat, dat Max een ontsteking heeft aan de zenuw van zijn rechterarm, kan de stad niet slapen van de zorg. Maar zoveel miljoenen kan Abram Tuschinski niet aan zijn theater besteden, hij verliest de concurrentie tegen rooie Jopie, ome Jozep Kroonenberg, die op de Joden Breestraat ook een bioscoop exploiteert. Het Tip Top Theater. De mensen zijn op de Tip Top zo redeloos verliefd, dat ze de naam steevast uit spreken als Tsip-Tsop. Zo roepen ze een dierbaar kind; niet met de officiële naam, maar wel met het woord, dat het brabbelend verkeerd uitsprak. Tsip Tsop, gezegend zal het zijn, omijn-we-omijn.

Kwaadwillige lieden in de stad spreken smalend van de ‘kersausemangelen-bioscoop’, maar die naam is een valse vlag boven een modderschuit vol vuige laster. In alle bioscopen, in de hele stad, worden dagelijks scheepsladingen kersausjes verslonden: als de werksters na de voorstelling mastiek komen maken, scheppen ze de lege doppen bij tonnen van de vloer. Dat is heel gewoon. Dit is immers Amsterdam achter in de twintiger jaren, als pinda’s kersausjes heten en niemand nog weet wat een zakje friet met shampoo is. En, eerlijk is eerlijk, bij de ingang van Tsip Tsop hangt een bord:

‘Men wordt beleefd verzocht de
mangelen *geschild* mee te nemen.’

Vroeger stond op de plaats van de Tsip Tsop het café van Eikie Duits. 'De twee Zwaantjes'. Nu weten alle mensen, dat op de hoek van de Breestraat en de Uilenburgersteeg zoal niet de mooiste, toch in elk geval de gezelligste bioscoop van de hele wereld te vinden is. De mooiste bioscoop van de hele wereld... dat is géén jiddisje overdrijving.

Artiesten vragen elkander: 'Heb je al in de Tip Top gestaan?' Wie met een eerlijk gezicht 'Ja' kan antwoorden, mag zich boven het gemiddelde weten.

Zegt ome Jozep:

'In mijn theater treedt alleen de elite op.'

Zegt een artiest:

'Elite? *isra*-elite zal je bedoelen.'

Toegegeven, ome Jozep heeft sinds de zevende dag van zijn leven een zwakke plek in zijn hart voor Joodse artiesten. Bovendien weet hij, dat zijn geachte clientèle aan dezelfde persoonlijke voorkeur laboreert. Als een vierstemmige zanger zes weken aan één stuk, op de planken beurtelings bas, bariton, tenor en sopraan kweelt, liggen de mensen in zwijm van ontroering.

De hele stad komt luisteren.

'Die kwee verdient tweehonderd gulden per avond.'

Maar de buurt houdt ome Jozep op straat aan de revers van zijn colbert staande:

'Vertel's, is die zanger ook een Mexicaan?'

'Nee, gewoon een Italiaan, maar hij zingt toch wel prachtig.' Mexicanen... zo noemen de bewoners van de Joodse buurt zichzelf als ze onder elkaar zijn. Het is de afgeleide woordspeling van de uitdrukking: Mag-sie-kaaner... niemand houdt van ze.

Eén van de vele grote gezinnen in de oude Valkenburgerstraat

Boven: De 'crewacht van Naatje'. Rustende burgers op het voetstuk van het oude Dammonument

Onder: 'Nakijken, de loterijlijst nakijken. De honderdduizend is er uit'

Ome Jozep bezit een onfeilbaar instinct voor de smaak van zijn publiek. Als de sprekende film zijn intrede doet, ligt de hele wereld in een appelflauwte, zo mooi vindt iedereen Al Johnson in 'Sonny Boy'. Onder ons gezegd en gezwegen, de film lijdt aan een spraakgebrek, want de letters s en f zijn nog te moeilijk voor de luidspreker. Ome Jozep echter heeft soeverein maling aan de bijgochems van de filmkritiek. *Hij* weet, dat Al Johnson een Mexicaan is; het verhaal van de film is trouwens ook niet bepaald antisemitisch. Als een nieuwe filmweek elke vrijdagmiddag begint, zit de zaal vol (ze zit altijd vol) met het vaste publiek.

Zegt ome Jozef:

'De keurmeesters... we zullen ze vrijdagmiddag met Sonny Boy wat te zien geven.'

Van buiten mag de bioscoop dan beslist geen wonder van architectuur zijn, als de vierhonderdvijftig keurmeesters die vrijdag de zaal betreden, zien ze, dat ome Jozep het interieur eventjes heeft laten veranderen. Een synagoge. Een cine-goge! Het toneeldock is vervangen door twee prachtig beschilderde openslaande deuren. Daar achter heeft zich het koor opgesteld, dat de keurmeesters met fraaie synagogale en wereldse liederen in de vereiste stemming brengt. De hele zaal zingt mee. Kol Nidrei en de melodieën van Chanoeka. Wie zo vakkundig is ingezeept, heeft geen oor meer voor de spraakgebreken van de barbier.

De filmwereld is een riskant bedrijf. Onder het wateroppervlak loeren onbekende klippen en ondiepten. Maar op één fundament kan ome Jozep huizen bouwen: op het oordeel van de keurmeesters. Als die op vrijdagmiddag de film mooi vinden, is de avondvoorstelling vóór zessen uitverkocht.

Zegt het personeel:

'Hoe kunnen ze nou 's avonds al op Kattenburg weten, dat de keurmeesters het program 's middags zo goed vinden?'

Zegt ome Jozep:

'Je weet niet waarom ze komen, en je weet niet waarom ze wegblijven. Maar als de Markensteeg de film goed vindt, weten ze het een minuut later in de Grote Wittenburgerstraat.'

Vrijdagavond is namelijk de avond van de Kattenburgers. De mensen uit de buurt tussen Waag en Weesperplein zitten die avond gezellig thuis, bij de thee, en de andere nasj. Trouwens, op zaterdagmiddag komt de buurt ook niet graag in de Tsip-Tsop.

Zeggen ze:

'Ach, weet u wel, vroom ben ik niet, maar om nou juistement anne Sjabbesmiddag zo open en bloot naar de bioscoop te gaan, nee! Het is niet, dat ik niet gezien wil worden, sjat me wat, maar oi, waarom zal ik vrome mensen anstoss geven.'

De mensen uit de buurt zitten op zaterdagmiddag dus verdekt opgesteld achter een kopje koffie op het Rembrandtplein.

De vrijdagavond en de Sabbathmiddag zijn natuurlijk expliciet niet voor de Kattenburgers gereservéerd. Stel je voor, een numerus clausus voor niet-Joden, en dan nog wel in de Tsip-Tsop. Maar als de buurt wég blijft, komt Kattenburg vanzelf aan de beurt.

Trouwens, (hoe zal ik het zeggen?) het vrije spel der maatschappelijke krachten reguleert niet helemaal vanzelf de toevloed van het publiek, en de selectie der bezoekers. Voor het theater houdt zich namelijk vierentwintig uur per etmaal een persoonlijkheid op die, ofschoon beslist van het mannelijk geslacht zijnde, naar de roepnaam Annie luistert. Annie beoe-

fent het zorglijke, maar winstgevende vak van opkoper. Voor vrijwel alle theaters in de stad staan beroepsgenoten van Annie. Opkopers.

Wanneer aan de officiële loketten alles is uitverkocht, kan het publiek altijd bij de opkoper terecht. Die heeft nog wel plaatsen in voorraad. Tegen een hogere prijs, allicht. Toch vervult de opkoper geen parasitaire functie. Als je het goed bekijkt, helpt hij de theaterdirectie het grote risico verlichten.

Voordat iemand nog weet of een nieuw stuk een enorm succes of een grand hilleg zal worden, heeft de opkoper immers een deel van de recette voor zijn rekening genomen. Want per definitie koopt hij op. Is het stuk inderdaad zo slecht, dat geen hondje er zijn pootje voor wil oplichten, dan zit de opkoper met de strop. Wat doet hij? Hij gaat zijn voorraad plaatsen beneden kostprijs verkopen. Met zoiets kan een officieel loket zich nooit afgooien.

De mensen in de stad weten bovendien, dat de opkoper een levende barometer is.

Vragen ze:

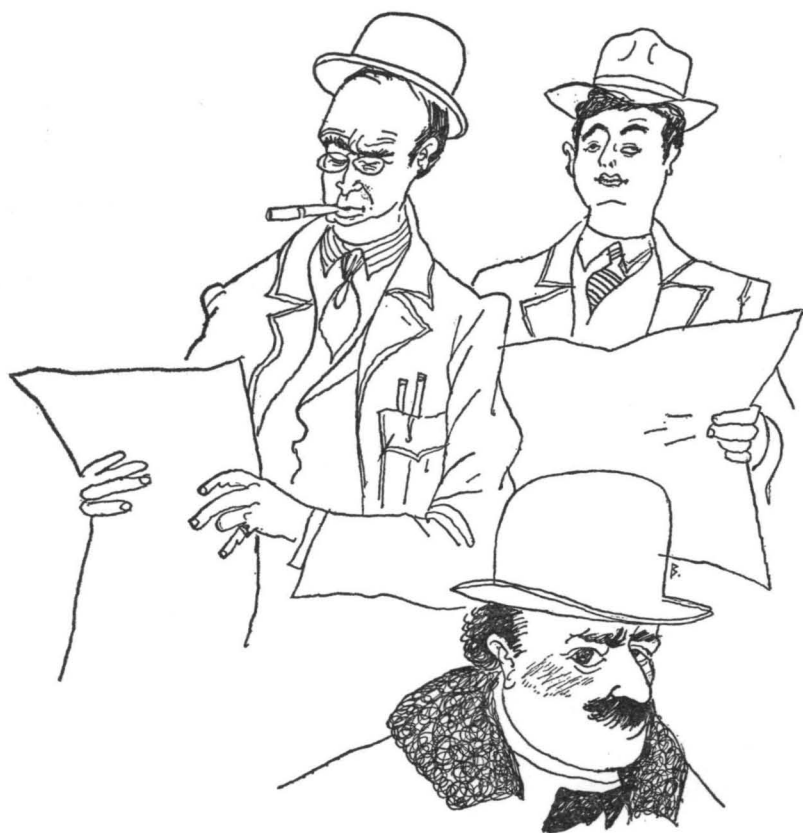
‘Hoe is dat nieuwe stuk?’

‘Ik weet het niet, maar het moet beslist goed zijn, want de opkopers vragen voor de première al een gulden boven de officiële prijs.’

En in het andere geval antwoorden ze:

‘Het nieuwe stuk... kan nooit iets wezen. De opkopers hangen. De plaatsen zijn niet weg te branden.’

Annie, de opkoper voor de Tip Top, loopt niet of nauwelijks zulke bedrijfsrisico's. Wie naar Tsip-Tsop gaat, weet wat hij zoekt, en hij kan ook zeker zijn, dat hij het bij ome Jozep zal vinden. Annie doet dus eigenlijk niets anders dan wat ze in

beurskringen 'corneren' noemen. Hij koopt van tevoren, op volstrekt legale wijze, een stevig pakket prima plaatsen. Als portier Hes met een brede grijns het bordje 'Uitverkocht' aan het loket hangt, verkoopt Annie voor de deur vlijtig zijn 'Corner' leeg. Tegen de officiële prijzen, maar hij accepteert wel kwartjes voor zijn moeite. Niemand vindt deze beurspraktijken onoirbaar.

Zeggen ze:

'Leven en laten leven. En 't is mij wel een kwartje extra waard om iets goeds te zien.'

Dit is immers Amsterdam achter in de twintiger jaren, als de mensen nog niet murw zijn geblazen door de toeters van de radio of lamlendig zijn door de luiwammesen-cultuur van de éénogige televisie.

Hoe kan men vaststellen of een theater in een volk werkelijk leeft?

Antwoordt de firma Cijfer en Pluizer:

'Aan de recettes natuurlijk.'

Maar in Amsterdam gelden veel romantischer maatstaven. Als de naam van een theater, of de hebbelikheden van een zaal, of de typische eigenaardigheden van het programma in het spraakgebruik wordt opgenomen, dán is een schouwburg een stuk van het bonte volksleven geworden. In de Joodse buurt komt er nog een eigen maatstaf bij: is het theater een stuk geworden van de gewone door-de-weekse humor?

Het aantal mopjes, waarin Tsip-Tsop een organische functie vervult, is ontelbaar. Langs de Uilenburgersteeg bezit het theater een vijftal openslaande deuren. Nooduitgangen. De deuren zijn nogal gehorig, en de autochthone bevolking van de steeg is enigszins rumoerig. Op het trottoir tegen die nooduit-

gangen aan, staan de karren en stallen met negotie in een lange gesloten rij. De kooplui leunen tegen de deuren van Tsip-Tsop, terwijl ze hun negotie met veel fantasie en nog meer stem-volume aanprijzen.

Binnen loopt Charles van Biene, de explicateur, langs de rijen bezoekers heen en weer. Hij moet in dialoogvorm de stomme film verstaanbaar maken. Maar hij weet, dat de negocianten buiten, hem door de deuren heen interrumpen. Hij probeert dus zijn volzinnen snel te ejaculeren, precies in de adempauze, die zelfs een koopman met een kar vol peren niet kan ontberen. Meestal lukt het. Soms niet, en dan worden de grapjes geboren. 'Affijn, loopt Van Biene door de zaal en hij zegt: de graaf neemt de jonkvrouw in zijn armen en zegt: liefste, eindelijk zijn we alleen.' Klinkt van buiten: Fijne maagdeperen, zoete maagdeperen... Gisteren houdt Van Biene zijn mond, want de film was juist zo ontroerend. De pianist dee niks, de zaal was doodstil, de graaf en de gravin geven elkaar een sjlobber, op dat moment roept buiten iemand: Wat benne'ze lekker... wat benne'ze lekker... allemaal sap.'

Maar het is géén grapje, dat een vrouw, een vaste klant, op een avond het theater binnenkomt en tegen Hes, de portier, zegt: 'Morgen moet ik opgenomen worden voor een zware operatie. Ik zeg tegen m'n Davidje: weet je wat, ik ga vanavond nog even naar Tsip-Tsop, heb ik dát program tenminste niet gemist.'

Geen grapje is het ook, dat ome Jozep volstrekt unieke gebruiken in zijn theater durft te introduceren. Voor de directeurs van de andere theaters in de stad mogen sommige van zijn inventies volslagen waanzin lijken, hij kent zijn klantjes. Als (het wordt hoog tijd) de zaal van boven tot onder moet worden

gestukadoord en geschilderd, beveelt de directie:

‘We sluiten niet.’

De steigerpalen staan weken lang midden in de schouwburg. De zaal is een ruïne. Maar de voorstelling gaat door. Het vaste publiek accepteert het ongerief:

‘Nou ja, sját wat, in het donker zie je van de rommel toch niks.’

Ome Jozep introduceert een ander comfort. De werkloosheid in het diamantvak is weer eens groot. De slijpers, die op de bikels lopen, kunnen altijd nog wel een paar dubbeltjes van hun sigarentjes afknijpen om één middag naar Tsip-Tsop te gaan. Evenwel, het gebeurt, dat er juist op zo’n middag thuis een dringende boodschap komt:

‘Juffrouw, ik kom van de fabriek, of uw man direkt wil beginnen, de baas heeft werk voor hem.’

Moeder spoedt zich naar Tsip-Tsop. Zegt ze tegen Hes: ‘Ik moet m’n man direkt spreken. Hij kan werk krijgen.’

Ze wordt binnengelaten. Hes loopt met een zaklantaarn langs de rijen. De vrouw naast hem. Net zo lang tot ze haar man gevonden heeft. Niemand van het publiek vindt zoiets hinderlijk. Integendeel, waar in de wereld vind je een theater dat zó met de dagelijkse dringende noden van zijn publiek meeleeft? Natuurlijk maakt de humor zich van deze situatie meester. Is er een vrouw, die samen met Hes haar man zoekt. Zit het chazzer met een buurvrouw naast hem in ’t donker.

Tsip-Tsop verwerft een plaatsje in het spraakgebruik. De architect heeft beslist niet het maximum van comfort gereserveerd voor de bezoekers, die op de goedkoopste plaatsen van de galerij moeten zitten. Als ze willen kunnen ze zonder op te staan, het plafond aanraken. Die hoek heeft een algemeen geaccepteerde bijnaam verworven: het alkoof van Gele Bora.

Waarom alkoof? Dat is duidelijk. Waarom juist echter van Gele Bora. Dat weet niemand. Gele Bora is een visvrouw uit de steeg, van de intimiteiten van haar alkoof weet niemand iets, die er legitiem niets van mág weten. Maar de klank en het ritme zijn mooi: het (niet: de) alkoof van Gele Bora. Die naam ligt zo lekker voor op de tong, dat de mensen al spoedig van elke donkere, bedompte woning zeggen:

‘Het lijkt wel het alkoof van Gele Bora.’

Ondanks al deze aantrekkelijkheden van zijn theater, zou ome Jozep geen hond achter een hete kachel vandaan kunnen lokken als zijn programma niet het publiek recht in het klantenhart greep. Elke middag en elke avond draait Piet Westendorp in de kabine twee hoofdfilms. Eentje vóór en eentje ná de pauze. Omdat de mensen in de pauze echter ook wat te doen moeten hebben, vertoont ome Jozep dan op het toneel een revue-tje. De eigenlijke, de echte pauze, de tien minuten, waarin er op het doek noch op het toneel iets van belang te zien is... die pauze behoort aan ome Sander, die boven het buffet exploiteert. Hij moet zijn kachel laten brommen van de opbrengst van kogelflesjes, glaasjes Fosco, kopjes koffie en kosjere biscuitjes. Zijn nering loopt, maar één zorg vreet aan zijn gemoedsrust. Er *zijn* mensen, die in de pauze wel iets willen gebruiken, maar niet bij hém. Die willen in 't café aan de overkant gauw een keiletje pakken. Of, het jonge goed, wil bij Jamin voor een paar centen snoep kopen, liever dan de kleverige zoetigheid van champagnepils. Of de vrouwen willen even snel ergens een zakje mangelen kopen; ze hadden weliswaar kersausjes bij zich toen ze naar Tsip-Tsop gingen, maar ze hebben voor de pauze te vlug genasjt. Al die mensen willen ome Sander en zijn buffet de rug toe keren.

Ten gerieve van de buffetexploitatie heeft ome Jozep, de directeur, derhalve de bescheiden ingang, die hal heet, van de straat laten afsluiten met een solide hek. Als de pauze aanbreekt, staat Hes de portier op post. Al wie er uit gaat, die komt er nooit weer in. Maar de mensen uit de buurt zijn vindingrijk.

‘Och Hes, doe me een mitzwe. Laat me er eventjes uit. Mijn kinderen liggen alleen. Even naar de gezegende kinderen kijken.’

Weiger zo’n menselijk verzoek maar eens.

Of:

‘Hes, laat me eventjes eruit. Ik moet een paar sigaren halen bij Mast.’ Of:

‘Och Hes, mijn moeder was vanmiddag zo naar. Laat me er even uit. Horen of de dokter al geweest is.’

De kinderen evenwel draaien er geen doekjes om. Ze zeggen met een eerlijk gezicht:

‘Hes, we hebben geen centen voor het buffet. Magge-me er even uit, een negerbal voor een halfje kopen, bij Jamin.’

Dat is een valide reden. Evenwel, als ze terugkomen ontstaan nieuwe problemen. Hes heeft namelijk opgemerkt, dat er soms meer kinderen terugkomen dan hij verlof heeft gegeven om eventjes naar Jamin te gaan. Hij heeft echter een prima controlemiddel.

‘Maak je mond eens open.’

Als er restantjes negerbal tussen de kiezen zitten, is Hes overtuigd, dat het eerlijke zaak is. Het is niet erg hygiënisch, maar dit is immers Amsterdam, achter in de twintiger jaren.

Hoogtepunten in het leven van Tship-Tsop vormen de films met typisch Joodse onderwerpen. Die maken (in de hele stad)

zo'n diepe indruk, dat de mensen er jaren later nog over zullen spreken.

'Dybuk', de Pools-Joodse film. 'Jiddel mit de fiddel', en de film, die ome Jozep heeft laten maken, speciaal voor het geachte en geëerde publiek van het Tip Top Theater, de film 'Simche en Sores'. Simche en Sores betekent: vreugde en leed...

De sores, het leed, stortte zich op 10 mei 1940 op het goede Nederland. Het lag op de loer tot die vervloekte dag, de 22ste februari 1941.

Het was een Sabbathmiddag. De geschiedschrijver vertelt:*

'Mannen, die gearmd liepen met hun vrouw of verloofde, werden weggerukt; lieten de vrouwen niet direct los, dan werden ze in het gezicht en op het hoofd geslagen. Kleine kinderen, die door hun vader werden gedragen, werden ongeacht of er een oudere bij was, onder erbarmelijk gehuil uit de armen van hun vader gerukt en aan hun lot overgelaten. In het Tip Top Theater kwamen de Duitsers schreeuwend en met het geweer in de aanslag binnen. De mannen moesten aan de zijanten gaan staan. Een jongen, die probeerde te vluchten, werd vanaf het bordes in de hal getrapt. In de Joden Breestraat werden mannen mishandeld en in de richting van een overvalwagen getrapt.' Op die Sabbathmiddag stierf Tsip-Tsop...

* B. A. Syes, „Februaristaking” (uitg. Mart. Nijhof)

3

Jeugd in de Jodenhoek

AMALEK. (VIJFDUIZEND JAAR LATER)

Wanneer ik in de afgrond kijk, waar de dagen mijner jaren één voor één zijn ingetuimeld, zie ik de Markensteeg weer en op nummer negen het huis, waar ik in dit leven ben gekomen. We woonden driehoog.

Beneden (wij zeiden: onder ons) huisde tante Ettie van Praag. Ze was hoegenaamd geen familie. Vreemden spraken haar aan met 'muffrouw', want het verluidde, dat ze in goede doen was. Ik geloof niet, dat ze rijk was, want een van haar zoons liep met de socialisten mee. Manus liet zijn haar in model knippen, zonder scheiding en achterover, net als Multatuli. Zomer en winter droeg hij een lange, wijde donkere cape. Vermoedelijk was hij dus een linkse. Maar hij hoorde wel bij de Esdeapee. Dát weet ik zeker, want hij leeft nog, gelukkig; in zijn leven heeft hij het tot gymnastiekleraar gebracht. (Zijn zoon, doctor Jaap, is tegenwoordig Gedeputeerde van Zuid-Holland en voorzitter van het Humanistisch Verbond.) De politieke voorkeur van Manus weerspiegelde zich ook in de keuze zijner kameraden. Zolang wij in de Markensteeg woonden, waren zijn vrienden ook de mijne.

Eerst kwam ome Kees, één van de zoons van melkboer Woudenberg in de Joden Houttuinen, een stads-veehouder, die thuis koeien hield en melk verkocht, direct van klier naar klant. Kees was iets in zijn meubelmakersvakbond. Hij is later lid geworden van de Eerste Kamer, secretaris van de Pee-van-de-Aa en nog een heleboel meer. Dan kwam ome Hijman, die nog geen honderd meter bij ons vandaan net eventjes over de Markensbrug woonde, in een kamer met planken

vol boeken. Hijman Overst was broodbezorger en dichter. Ja, zijn versjes zijn zelfs in druk verschenen. 'Tintelingen' heetten ze, en de exemplaren zijn tegenwoordig alleen nog maar antiquarisch te koop. Mijn exemplaar hebben de Duitsers in 1940 gestolen. Wat hadden ze er eigenlijk aan?

Dan was er ome David, een onbehouwen beer. Hij was de aanstaande schoonzoon van tante Ettie. Diezelfde David van Zanten was in 1918 voorzitter van de Bond van Sociaal Democratische Mobilisatieclubs. In die kwaliteit heeft hij in de novemberdagen Troelstra de verzekering gegeven, dat 'het leger' achter Pieter Jelles stond. Af en toe kwam tante Alida even aanwippen. Haar volle naam was Alida de Jong, en ze was een collega van Roosje Vos (de zuster van Saartje, van het kookboek weet u wel?), uit de Weesperstraat. Alida was ook in de Wazepergas geboren, in een keldertje, net als haar broer Godfried, die later de vader werd van dr. L. de Jong, tegenwoordig directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie en televisie-commentator.

Tante Alida was bestuurster van de naaistersbond. Voordat ik twaalf jaar oud was, heeft Alida mijn leven een beslissende wending gegeven; dát wil ik vertellen, zij heeft het ruimschoots verdiend, dat ik haar nagedachtenis vastleg.

De Germanen geloofden, dat aan de wieg van een pasgeborene schikgodinnen oftewel nornen staan, die de levensloop van het weerloze stompertje vaststellen. Mijn nornen waren: een vakverenigingsman, een partijpropagandist, een volksvertegenwoordiger, een litterator, een revolutionair en een vrouwelijke Demosthenes.

Anders dan bij de Germanen echter hielden mijn schikgoden zich niet alleen op bij mijn bedstee. Ik speelde bij hen op schoot. Ik zat menig keer naast hen als ze op vrijdagavond bij tante Ettie van de Sjabbespot

kwamen meeën. Mijn sterkste herinnering aan mijn nornen? Manus port zijn vrienden in de ribben:

'Zeg: 'tante Ettie, wat is 't eten lekker!' Anders is haar hele avond versjteert.'

Zo ben ik opgegroeid in liefde, vriendschap en socialisme: in mijn gevoel zijn die drie begrippen lange tijd synoniem geweest.

Als ik me buig over de afgrond van mijn leven is het socialisme er altijd. Het schreed naast me toen ik voor het eerst naar de Lagere School trippelde, school nummer tien in de Rapenburgerstraat...

Op school tien is iedere leerling socialist, al in de eerste klas. Onze meester heet Horstmeyer. Zijn pedagogisch ideaal verheimelijkt hij geen seconde.

'Ik hoop, dat jullie later nuttige leden zult worden van de werkende stand.'

De bovenmeester heet Mol. Als ik het wel heb: Piet Mol, maar zeker weten we dat niet, want al noemt *hij* ons bij de voornaam, *wij* zijn met hem nog niet zo eigen. De bovenmeester is het levende evenbeeld van Pieter Jelles Troelstra. Dezelfde lange gestalte, dezelfde grote neus, net zulke ogen. Af en toe horen we, dat wildvreemden hem op straat aanspreken:

'Zeg, meneer Troelstra, luistert u eens...'

Soms wordt hij ook wel lastig gevallen, want Pieter Jelles is beslist nog geen nationale figuur.

Troelstra bij ons op school. Troelstra vangt ons op als we te laat zijn:

'Zo, ga nou maar eerst eens een half uurtje in de hoek staan.'

Pieter Jelles trekt aan de bel als het tijd is de kinderen op vrije voeten te stellen. De grote volkstribuun beslist, of ik aan de deur mag staan om de meesters binnen te laten.

Ons socialisme is drie turven hoog en het draagt een kort broekje en een hesje. Maar het is zo oprecht als de Eerste Internationale op de dag van haar stichting. Lieve mensen, wat kán een jongen uit de Amsterdamse Joodse buurten anders zijn dan socialist? Kinderen zijn idealisten, op zoek naar een ideaal. Het verschil tussen ons en anderen is, dat wij ons ideaal al hebben gevonden. Wij hebben het onbereikbare bereikt, dáárom voelen we ons ver boven anderen verheven. Voor het overige zijn we gewone jongens. Hoogstens twee van de hele school zijn al échte politici. Theoretici! Ze lezen brochures, die ze van hun oudere broer lenen. 'Hoe zit de maatschappij in elkaar?' kost maar drie cent. In het speelkwartiertje zijn ze zo welwillend ons de inhoud op zeer eenvoudige wijze duidelijk te maken. Ze praten ook over 'das Kapital', maar als je je niet met een kluitje in het riet laat sturen, moeten ze na een langdurig kruisverhoor toegeven, dat zij van dit werkje niet in het oorspronkelijke hebben kennis genomen. Van het persoonlijk leven van Karl Marx weten ze alles. Ik echter houd me meer bij Karl May. Zij weten alles van Winst, ik alles van Winnetou. Maar ik ben dan ook een hopeloos geval. De theoretici vatten hun oordeel over mij ten aanhore van het gehele wereldproletariaat samen in een bijtend sarcasme: 'Die jongen is al elf jaar en hij leest nog 'De Pelsjagers van de Rio Pecos'. Marxistisch gesproken pist hij nog in z'n bed.'

Ik haal quasi-onverschillig mijn schoudertjes op.

'Wat wil jij eigenlijk worden, later?'

'Ik? Oh, ik denk, dat ik schrijver word of zoiets. Precies weet ik het nog niet.'

'Schrijver? Dat is een on-sociaal beroep, net als kunstschilder of beeldhouwer. Of je zou brochures moeten gaan schrijven.'

Vijftig jaar geleden in de Uilenburgse krottenwijk. De 'ijsklotjes' op de kinderhoofdjes duiden op hoofdzeer ('parg')

'Inkoop van vodden beenen metalen in het groot en klein'
In de entree: hazen- en konijnenvellen plus de firmanten

Er is één jongen in de klas, op wie het dogmatisme van de theoretici afketst. Jopie Roe. Hij is geen práát-mens, maar een dáád-mens. Hij wil timmerman worden. Wat heeft de wereld aan boekenwurmen? Als hij wil, kan hij nu al een baas krijgen, maar zijn vader eist, dat Jopie eerst het getuigschrift van loffelijk ontslag verwerft. Jopie doet echt zijn best. Hij dient desondanks de zesde klas niet uit. Op een dag steekt hij netjes zijn vingertje op, want hij heeft hoge nood. Meester Horstmeyer zegt, dat hij maar moet wachten tot 't twaalf uur is. Wat doet Jopie? Hij loopt naar het fonteintje in het klasselokaal en wast *niet* zijn handen. Hij wordt van school getrapt.

Zijn onverwacht heengaan wekt nogal wat deining. De klas geeft eenstemmig de meester de schuld. De theoretici hebben een ingewikkelde verklaring gereed, waarvan de betekenis ons volstrekt ontgaat, maar wij vinden haar wel indrukwekkend. Heimelijk is de hele klas op deze twee wetenschappelijkerds jaloers, daarom belijden we openlijk, dat ze een paar vervelende slijmjurken zijn. Wij schrijven ons oordeel op de muur van de school:

Gerrit en Willem zijn gek.

Innerlijk voelen we ons te onmachtig om tegen hun gedegen kennis stand te houden. Alleen een paar van ons durven er rond voor uitkomen, dat hun eigen aspiraties verre van het politieke gewoel liggen.

Loewietje Nikkelsberg zit altijd in zijn bank te wippen en te wiebelen. Hij heeft het liedje wat al te letterlijk genomen: Wie wat worden wil, nee, die zit niet stil.

Loewietje zegt:

‘Ik wil in de handel, dáár kan je geld verdienen. En als ik rijk ben, word ik dansmeester voor mijn plezier.’

Het diepste verlangen van Ezechiël Pinto is havenarbeider te worden met een vast dienstverband; hij beschikt nu al over de kracht van de oeros. Eigenlijk heeft hij een onverschillige natuur. Hij zegt:

‘De wereld heeft meer aan praktizijns dan aan theoreten.’

Maar theoretici, halfzachten, zoals ik, nuchtere daadmenschen zoals Jopie Roe, onverschilligen, zoals Ezechiël... iedereen wordt een krater van activiteit als plotseling in de buurt de vlammen van de klassesrijd hemelhoog oplaaien.

De vlammen sloegen eruit, toen de naaisters van Hertzberger in de Foeliestraat gingen staken. Omdat alle mensen familie van elkaar zijn, had iedereen een dochter, een nichtje, een achternicht, of een verre kennis, die bij Hertzberger achter de trap-machine voor een bloedloon ploeterde. Het sociale conflict werd een persoonlijke vete van iedereen tegen ene Hertzberger. Voor de jongens van de Joodse buurt was de staking geen klassesrijd, maar een klasseoorlog, een onverbloemde oorlog. Winnetou en Old Shatterland zakten weg in de achtergrond. De vette, volgevreten kapitalisten, die we kenden uit ‘De Notenkraker’, die sommige sigarenwinkeliers als lokmiddel voor hun nering tentoonstelden – de kapitalisten met hun dikke buiken en hoge hoeden met een rand van rijksdaalders erom heen – *die* vijanden moesten op de knieën. Goedschiks of kwaadschiks. Ondanks alle centrifugale krachten, die op de buurt inwerkten en de jeugd niet onberoerd hadden gelaten, werden wij jongens gedreven door Mozaïsche tradities van Gerechtigheid en Waarheid. Zonder dat we het met veel woorden konden uitdrukken, voelden we de staking als de oorlog tegen Amalek, tweede deel.

De buurt zat tot de boorden vol met arme mensen. Hun wereld eindigde bij de Blauwbrug, de Waag, het Weesperpoortstation en de 'Wassenaar', het onttakelde oorlogsschip op het water van de Prins Hendrikkade, vlak tegenover de Peperstraat. Om dat deel van de stad stonden geen poorten en wachtposten. Maar grenzen zijn grenzen; wee de kleine man, die zijn plaats in de wereld vergeet.

Uit dit ruime reservoir van armoedzaaiers moesten volgens alle redeneringen van de logica voldoende onderkruipers kunnen worden geronseld. De uitkomst van een werkstaking wordt niet beslist door de stakers, maar door het getal der werkwilligen.

Waar de onderkruipers echter deze keer ook vandaan kwamen, niet uit de Jodenhoek. Elke dag in de vroege werden ze overal in de stad door politieagenten opgehaald. En 's avonds werden ze weer netjes franco thuis bezorgd.

De onderkruipers komen bij elkaar in het politiebureau aan het Jonas Daniël Meyerplein. Ze druilen met twee of drie tegelijk binnen, er lopen agenten naast, rechterhand op het gevest van de sabel; met de andere hand drukken de dienders hun koperen helm steviger op het hoofd.

De jongens van school tien, en van school twee, en van school tachtig en van éénentachtig uit de Valkenburgerstraat, en de jongens van de scholen op het Waterlooplein, honderden kinderen staan bij het Arsenaal. We zingen een lied in vele variaties:

'En laten de bazen de pest maar krijgen

'We pikken vandaag geen bonen meer.

'Laat Hertzberger zich geschwollen leggen

'We naaien vandaag geen broekies meer.'

De twee theoretici uit onze klas hebben alle theorieën tijdelijk op stal gezet. Ze wikken in een wijde kring gewichtig de kansen van de staking.

‘Mijn broer zegt, dat Hertzberger het geen veertien dagen volhoudt.’

Het loopt tegen negenen. Zo dadelijk gaan overal in de buurt de schooldeuren open. Er trekken heel wat jongens stilletjes tussenuit; die willen niet te laat bij de meester komen. Maar heel veel jongens hebben glorieus lak aan de schoolbel. Ze gaan spekken vandaag. Zij blijven voor het politiebureau. Joelen! Jennen! Zuigen!

De onderkruipers komen in een rijtje achter elkander uit het bureau. Jongens en volwassenen, iedereen telt hardop in een geïmproviseerd spreekkoor, hoeveel maffers zich vandaag aan het kapitalisme gaan verkopen. Eén, twee, drie... we komen tot elf, gisteren waren het dertien. Hoera, er zijn twee werkwilligen tot de solidaire arbeidersklasse teruggekeerd. Hoera! Een optochtje loopt door de Lazarussteeg, van de Breestraat nadert een tweede kleine groep. De twee optochtjes verenigen zich tot een gezelschap van een man of dertig, zwaar geëscorteerd. Het lijkt wel, of de hele politiemacht van Amsterdam niets anders te doen heeft dan onderkruipers beveiligen. De werkwillige meisjes lopen met lood in hun schoenen, knikkende knieën en hangende hoofden door de Rapenburgerstraat langs school tien. Zo dadelijk zullen ze linksaf slaan om via het Rapenburg naar de fabriek te slossen.

Hoofdonderwijzer Mol zit voor het raam van zijn kamertje. Hij ziet de staart van jongens, die de komeet met het vele koper volgt. Vast en zeker heeft hij ons herkend. Maar ons heeft de geestdrift te pakken. Wij zien niet Meester Mol, nee, Pieter

Jelles Troelstra kijkt naar ons. En we zingen:

‘Troelstra, die lange vent

‘Die moet weer in het parlement.

‘En Henri Polak in de raad

‘O, wat zijn de liberalen kwaad.’

(refrein)

‘En laat Hertzberger zich geschwollen leggen,

‘We naaien vandaag geen broekies meer. (bis).

Het lied hebben we van de groten geleerd; het is een der oudste populaire revolutionaire deunen. Geschwollen leggen betekent: ziek zijn. Al of niet kloppend met het ritme variëren we de aard van de krankheid veelvuldig en altijd met oosterse verbeeldingskracht.

Alle jongens in de buurt kennen de uitdragerij van Noot op de hoek van de Foeliedwars recht tegenover de fabriek van Hertzberger. Nootje is een vurige socialist. Hij heeft zijn voorhuis ontruimd – dat is *zijn* bijdrage tot de strijd van de naaisters. Zijn stoffige nering is tijdelijk naar het achterhuis verplaatst. Al zou de staking een eeuw duren, de lege uitstalkast recht tegenover de vesting van de vijand blijft ter beschikking van de stakingsleiding. Nootje heeft gezegd:

‘Ik woon liever mijn hele leven tussen de vodden, ook-’n-zorg, maar ik zal meer vreugde hebben dan op de bruiloftsdag van mijn kinderen, als ik zal zien, hoe de opzichters van Farao worden geslagen met hun kop tegen de muur, omijn-we-omijn.’

De leiding van de staking berust in de stevige handen van Alida de Jong, geboren in het keldertje in de Weesperstraat. De hele buurt kent haar en haar familie. Zij is lid van de generale staf van het optrekkende proletariaat aller landen, afdeling Nederland, onderafdeling naaisters. Om haar te gerieven heeft partij-

genoot Noot de vensters van zijn winkeltje uit de sponningen gelicht.

In de open etalage staat Alida op een stoel; 'Ik ben Marianne, proletaren. Mijn naam is overal bekend.' Marianne uit de Weesperstraat. In de verte naderen de onderkruipers. Een zware stilte valt in de Foeliestraat. Praten – dát kan Alida. Eerst spreekt ze de buurtgenoten toe. Daarna richt ze zich tot de staaksters. Die mogen zich niet op straat bevinden, heeft de commissaris laten weten. Sjat-wat! De meisjes leunen overal, één-, twee- en driehoog uit de opgeschoven ramen.

'Meisjes, één roep slechts vult onze gedachten, daaraan denken we dag en nacht: Toont je solidair.'

Roept een goedig vrouwtje van driehoog naar haar buurvrouw:

'Toontje Solidair? Wat is dat nou weer voor een gooser?'

'Aan zijn naam zou ik zeggen, dat 't niet iemand is uit de Jodenhoek.'

Alida's speech verandert snel van toon en thema, want het kordon der lakeien van het kapitalisme is de Foeliestraat in gezwenkt. Ze gaat op het gemoed der onderkruipers spelen. De staking moet gewonnen worden, zij zál gewonnen worden, weest daar zeker van.

Ik ben dronken van haar woorden. Als ik groot ben, wil ik net zo overtuigend kunnen spreken als Alida de Jong.

Die rede van Alida heeft een onuitwisbare indruk op me gemaakt. Al was ik toen pas 12 jaar, ik geloof dat ik elk woord ervan heb onthouden. Zonder dat ze 't wist, heeft ze met die redevoering op een stoel in de uitstalkast van een voddenwinkel mijn ambities en daarvoor mijn leven richting gegeven.

Maar ik kan me met geen mogelijkheid herinneren of de staking met een overwinning, een nederlaag of een sisser is afgelopen. Toch kan ik elke seconde van dit spannende gevecht in mijn geheugen terugvinden. Als de wetenschap nog eens zover komt, kunnen ze door mijn ogen heen op mijn hersens een film opnemen van de staking bij Hertzberger meer dan veertig jaar geleden. Maar hoe is de staking dan afgelopen? Ik weet het écht niet. Ik heb ook nooit de behoefte gevoeld in de archieven te gaan snuffelen; juist om die reden neig ik tot de veronderstelling, dat de afloop wel een sof zal zijn geweest. Het was de eerste keer, dat het socialisme mij een diepe persoonlijke teleurstelling bereidde. Ik zou te opvallend liegen als ik nu zei, dat het de laatste keer was.

Maar toen ik dezer dagen door de vrijwel geheel geruïneerde Rapenburgerstraat langs mijn oude school liep, herinnerde ik mij opeens een stukje van de uitkomst der staking. Het slot, dat op school tien speelde...

We zitten in de klas. Meester Horstmeyer treuzelt. Hij wacht op bovenmeester Mol, dat weten we zeker. Voordat de school aan ging, hebben jongens weten te vertellen, dat iemand van het politiebureau op school is wezen praten. Een rechercheur. Bovendien, toen we in een daverende optocht achter de stakers voorbijtrokken, heeft de hoofdonderwijzer ons gezien. We denken plotseling allemaal aan Jopie Roe. Die is voor een heel wat minder ernstig vergrijp van school getrapt.

Meester Mol verschijnt groot en dreigend.

‘Ik heb gezien... eh... ik heb gehoord, dat jullie als wilde beesten tekeer bent gegaan bij die... eh... relletjes in de Foeliestraat. Vertel eens, wie van jullie was weer haantje de voorste?’
Onze klas herbergt geen klikspanen. Wie zou zijn klasse kunnen verraden, nu het lijfelijk evenbeeld van Pieter Jelles Troel-

stra ons toespreekt? Zijn woorden mogen dan tot verraad opwekken, zijn uiterlijk is een uitroepteken achter het gebod: gedenkt de solidariteit.

Pieter Jelles Troelstra loopt een paar keer op zijn lange ooievaarsbenen voor het bord heen en weer.

‘Zo, dus de heren zijn solidair? Zo heet dat toch tegenwoordig, nietwaar?’

Niemand van ons zegt: boeh.

Hij kijkt ons onder het samentrekkingsteken van zijn wenkbrauwen boos aan. Hij wrijft met zijn hand over zijn neus, zijn echte Pieter-Jelles-neus.

‘Nou, jongelui, let dan maar eens goed op hetgeen ik op het bord schrijf.’

Zijn hand trekt witte lijntjes op het zwarte bord. Wij lezen mee:

‘Wij mogen ons niet bemoeien met stakingen en andere rellertjes.’

‘Ziezo, en dat schrijven jullie nou maar eens netjes honderd keer over.’

Strafregels! Strafregels... van meester Pieter Jelles Troelstra!*

* Nadat ik dit verhaal in „Het Parool” had gepubliceerd, kreeg ik twee brieven, zowaar één daarvan van mijn oude bovenmeester. U vindt ze op blz. 215 en 217.

LORD DROL

Er is één lege plek in de vale huizenrij van het Waterlooplein. Als ik dáár langs loop, grijpt het heimwee me in de lurven. Hier ligt een stuk van mijn jeugd. Ik was toen een bloedjonge snotbengel met evenveel puistjes als idealen. Met niemand was ik het eens en het minst met mijzelf. Zonder welk verheven doel zou ik besluiten niet meer verder te kunnen leven? Socialist? Anarchist? Astroloog? Spiritist? Keus genoeg. Ik kon de maatschappij radicaal gaan veranderen. Het seksuele leven van de mens moest hoognodig reiner worden. Of ik kon het drankkapitaal gaan vermorzelen bijvoorbeeld. In die dagen verkroop Amsterdam van ondernemende idealisten, zoals ik.

Op het Waterlooplein, waar nu die lege plek is, stond een huis en op de eerste verdieping was een zaal uitgeruimd, waar tweehonderd jongens en meisjes vierentwintig uur per etmaal luidruchtig met elkander van mening konden verschillen.

Op de hoge daklijst stond met krulletters geschilderd:

‘De Hereniging’.

Nooit droeg een huis een ontoepasselijker naam. Het schone woord vermocht trouwens niet de minste indruk op de bezoekers te maken; wie heeft er een stijve nek voor over om zó hoog een zó gek woord te lezen? De officiële naam daarentegen was duidelijk leesbaar op het bord aan de deur:

MAISON WATERLOO

GELEGENHEID VOOR VERGADERINGEN

ZALEN VOOR BRUILOFTEN EN PARTIJEN

De Hereniging of de Slag bij Waterloo. Wij in onze jaren kozen het

gevecht, al zongen we ook, dat we de kazernes zouden slopen, de sabels over de knie zouden breken en de regimenten uiteen zouden jagen.

Juist omdat in de wrakke aardappelenbak geen blind paard brokken kon maken, was die zaal uitnemend geschikt voor de vele organisaties, die de wereld zouden gaan veranderen. In die ruimte heb ik de eerste openbare rede van mijn leven gehouden. Ze duurde niet langer dan een halve minuut en ik had een uur daarna nog klamme handen. Maar ik mócht niet zwijgen, want de penningmeester had twee spie teveel aan porto uitgegeven voor een brief, die een lid had ontvangen, en dat lid was ik. Onder mijn uitgebreid en aandachtig gehoor zat een zoon van een sigarenmaker, een zekere Jan Bommer, die tegenwoordig vice-voorzitter van de Tweede Kamer is; en een drukkersmaatje, ene Henk Korte, nu vice-voorzitter van het NVV; en de zoon van een slagersknecht uit de Oosterparkbuurt, ene Jan Lebon, thans beheerder van de miljoenen van de VARA. Geen slecht auditorium voor een maidenspeech, maar achteraf ben ik bescheiden genoeg om te erkennen, dat mijn welsprekendheid hen minder zal hebben geboeid dan het onderwerp.

Al die jongens waren aan het schoolverband ontsnapt, maar ze bleven bij elkander klitten. De wereld steunt op nieuwe krachten, zongen we, en die nieuwe krachten, dat waren wij... wij... wij!

Mijn schooljaren en een vervolgklasje heb ik uitgezeten. Overdag verveel ik me stierlijk op een mulo. Ik heb tijd teveel. De leerstof vind ik een zacht eitje. Als ik even naar een bladzij van een leerboek kijk, ken ik de tekst uit mijn hoofd. Meer wordt niet van me verlangd om een goed cijfer te winnen. Het begrip zal later vanzelf wel komen, of het komt helemaal niet, ook 'n zorg. Maar 's avonds vreet de politiek al mijn aandacht met

grote happen op. Er bestaat een socialistische jeugdorganisatie. Om daarvan lid te worden, moet je veertien jaar oud zijn. Omdat de socialisten echter de hele wereld willen veroveren, heeft het bestuur geen tijd naar een uittreksel uit het bevolkingsregister te vragen. Ze vermoeden wel, dat ik een zevende-maandslid ben, maar in de club ziet iedereen me toch voor vol aan.

Mijn eigen club is niet het enige gezelschap, dat met succes de holle ruimte van het feestgebouw met gerucht tracht te vullen. De jeugd is het exercitieterrein voor volwassen politici, die zeggen: wie de jeugd heeft, heeft de toekomst. Ze weten niet, dat de waarheid precies andersom is: wie de toekomst heeft, heeft de jeugd. De politieke amateurs en professionals proberen er bij ons proefondervindelijk achter te komen, of ze hun toekomst nog vóór zich of wel reeds achter de rug hebben. In Maison Waterloo beraadslagen altijd vele richtingen. Linksen en rechtsen, steilen en rekkelijken, fanatici en verdraagzamen. Sneevliet komt bij ons spreken en hoe! De rechtsen gaan met hem in debat, want *hij* is een beruchte linkervleugelaar. Een zekere Jan van den Tempel komt een redevoering van stapel laten lopen. De linksen betuigen in een cindeloos debat, dat hij veel te veel op de rechterflank bivakkeert. Henriëtte Roland Holst komt met haar zachte stem en gebaren van haar slanke handen uitleggen wat wij denken en geen greintje respect remt onze woordkeus, wanneer we tante Jet duidelijk maken, dat wij zoiets allicht beter kunnen weten dan zij. Henri Polak geeft ons les en Kolthek komt in debat, de jeugd is kamprecht. Er komt een schuchtere jongeling opdraven, ene Willem Drees; die liefhebbert in stenografie bij mijnheer Mulder in de Amstelstraat, waar met rare tekens 'steeds sneller' op de winkelruit

moet staan. En al die richtingen lopen gewoon bij elkander in en uit.

De toegang tot de bijeenkomsten is meestal gratis, het debat is altijd vrij. Soms wordt er op gewelddadige wijze met elkander van gedachten gewisseld, maar wij zijn bovenal democraten. Er is in onze club een plechtig reglement, er is een bestuur, alle rechten en plichten staan zwart op wit op papier, de leden echter zijn soeverein de baas. De helft plus één kan de wet verzetten en doet dat dikwijls en altoos met grote toewijding. Niets in het tijdelijke is daardoor zo tijdelijk als het lidmaatschap van het bestuur. Het wiebelt op het gestoelte der ere tot dat het democratisch gezag verordineert: ophoepelen, althans een woord van ongeveer gelijke klank en in elk geval gelijke strekking. Onze club is gegrondvest op georganiseerd wantrouwen. Niemand voelt dat scherper dan de voorzitter, wie deze functie toevallig ook moge bekleden.

Zoals het behoort, beginnen al onze redevoeringen, tegen wie ze zich ook richten, met 'Voorzitter'.

Zegt de praeses:

'Ik ben gewoon de lantaarnpaal; ieder hondje pist tegen *mij* aan.'

Is er een feestavond. Vindt de voorzitter, dat de toestand van de organisatie in zijn toespraak niet onvermeld mag blijven. Verslikt hij zich in zijn aantekeningen:

'Kameraden, met vreugde mogen we constaieren, dat de animositeit onder onze leden niets te wensen overlaat.'

Welk bestuur ook achter het groene tafelkleed zit, het mág de leden niet. Wordt eens bij de ingekomen stukken een briefje voorgelezen:

'Tot mijn spijt ben ik verhinderd, want ik heb influenza onder

de leden.' Zegt de voorzitter spontaan:

'Beter influenza onder de leden dan onder het bestuur.'

Maar de leden zinnen bij voorbaat op wraak. Als er een nieuwe voorzitter gekozen is, zegt iemand in de welkomstrede met een effen gezicht: 'Ik hoop, dat hij in goede aarde zal vallen.'

Een motie is het beste breekijszer waarmee ze een bestuur, dat aan zijn zetels is gekleefd, kunnen loswrikken. Een motie is kort, betrekkelijk tenminste; een resolutie is lang, niet betrekkelijk. Daarom, hoe de personen ook mogen wisselen en welke functie ze ook bekleden, alle bestuurders dromen van een serum tegen moties van wantrouwen. Het blijft een onvervulde droom. Als weer eens een meerderheid (zij het, zoals altijd, een krappe) uitspreekt, dat zij is vervuld van innige verachting jegens het zittende bestuur, bonkt de voorzitter met een principiële dreun de hamer op de tafel:

'Wie zijn vader en moeder heeft vermoord, is nog te goed om voorzitter te zijn van zo'n chewre. Ik bedank me als voorzitter en jullie kunt me meteen krabben als lid.'

Veel is er veranderd sinds ik in die holle ruimte van 'Maison Waterloo' naar de verhitte principiële debatten mocht luisteren. Werelden werden geschapen en ze vergingen weer. Snotjongens groeiden op tot ervaren mannen in staat en maatschappij. Maar onveranderd bleef het begin van alle moties: 'De vergadering, overwegende dat...' En evenals voorheen eindigen ze nog steeds met: 'en gaat over tot de orde van de dag.' Wat er tussen die twee bezweringsformules stond, heeft nog nooit enige werkelijke betekenis gehad, en zo is het gebleven tot op dit uur. In de echte staatkunde vochten de reuzen met elkander, in de jeugdorganisatie kibbelden de dwergen. En toch was onze club zomin een verkleind beeld van de grote politieke partij als Manneke Pis een miniatuur is van Goliath.

Omdat de jongens en meisjes ook in de vergadering elkander bij de voornaam noemen, krijgen de debatten een element van de kameraderie, dat zo bevorderlijk is voor het ontstaan van hechte vijandschap. Verder zit de club propvol romantische situaties. Iedereen kent van iedereen de chronique amoureuse. Juist omdat de personen, die bij de kronieken zijn betrokken, nogal snel van partner wisselen, groeit de mogelijkheid voor bittere persoonlijke afkeer. De overgrote meerderheid van de organisatie behoort tot het volk dat, als het geen gelijk krijgt, gelijk *neemt*. De niet-Joodse leden laten zich graag door het virus van dat fanatisme besmetten. Daarom eindigen alle discussies eigenlijk op dezelfde manier:

‘En toch heb ik gelijk, Kaatje.’

‘Nee Maupie, *ik* heb gelijk.’

‘Nee Kaatje.’

‘Ja Maupie.’

Zingt Kaatje met de kracht van Deborah:

‘Wat een bijgochem. Wat een chammer. En met zo eentje moet ik naar de heilstaat.’

Roept Maupie terug:

‘Ik ga naar de heilstaat? Met jou? Als ik weet, dat jij in de trein zit, ga ik er bij Buikslot al uit.’

Die heilstaat, waarvan deze Deborah zingt, is de toekomstige maatschappij. Wij weten precies hoe die eruit zal zien. We kunnen de plattegrond nakijken in de vele drie-centsbrochures, waarmee we onze algemene ontwikkeling vrij aardig hebben bijgespijkerd. Bovendien spreekt Sam de Wolff met ons altijd over de dag ná de revolutie. Hij vertelt ons, hoe de wereld van gisteren, van vandaag en van morgen in elkander zit. Sam is onze afgod; hij verdient onze devotie ten volle. Karl Marx

heeft de Berg Sinaï der Wetenschap beklommen en ook hij heeft ontdekt, dat het op de toppen eenzaam winkelen is. Maar eenmaal boven heeft Karl de nieuwe leer ontvangen. Die heeft hij aan het wereld-proletariaat doorgegeven. En van die leer is Sam de boodschappenjongen.

In het voorbijgaan onthult hij ons de historie der mensheid, zoals zij op school niet wordt geleerd.

Maar hij verwijlt niet altijd in het verleden, hoe boeiend het ook zij, wanneer hij het met zijn zing-zang-stem beschrijft. Sam erkent slechts de wetenschap als nuttige vorm van menselijk denken, wanneer zij tot profeteren in staat stelt. Hij ziet in het verleden het heden, en in het nu, wat komen zal. Aan die alles-omvattende kijk ontleent hij de vrijmoedigheid te voorspellen, dat de solidariteit der arbeiders bergen zal verzetten. Maar het is geen geloof, dat hij predikt; hij wéét. Solidariteit der arbeiders is niet uit de hemel neergedaald, ze zweeft niet als een ongrijpbaar credo boven onze hoofden. De solidariteit is een zeer aardse bedoening. Alle tegenstellingen, die er nu nog tussen arbeiders ontstaan, zullen door de solidariteit worden overbrugd. De arbeiders zullen elkander over de grenzen heen de hand reiken... Joodse en niet-Joodse arbeiders zullen elkaar vinden, dank zij de solidariteit.

De jeugd onder Sams gehoor luistert geboeid. Van ouder op ouder hebben ze een heilsverwachting geërfd. Maar als zij de mirakelen horen, die de solidariteit eens zal doen geschieden, bekruipt hen toch een gevoel van twijfel. Het klinkt té mooi. Behalve de heilsverwachting hebben ze ook de zekerheid geërfd, dat de tegenstellingen tussen mensen duizenden jaren oud zijn. Ze vatten hun sceptisch oordeel samen in één naam: Blinde Maupie.

Blinde Maupie is een man uit de buurt, die – zijn naam zegt het al – volslagen blind is. Als hem iets wordt verteld, wat hij niet gelooft, zegt hij:

‘Zeen-mosj-isj.’ (Ik moet het eerst nog zien.)

De arbeiders-solidariteit... blinde Maupie.

Onze jeugdorganisatie is een geseculariseerde Joodse gemeente. Opperrabbijn is Sam de Wolff. Hij commentarieert. Hij interpreteert. Wee de lagere rabbijnen of de volstrekte leken, die tegen zijn exegese steigeren. Met zijn vlijmscherp sarcasme snijdt hij hen eerst de strot af. Daarna hakt hij hen met de bijl van zijn gijn in stukjes; en ten slotte begraaft hij de zielige restanten onder zijn mateloze verachting.

Onlangs heb ik ergens gelezen, dat de Mokumse socialistische beweging uit die tijd zulke sterke Joodse trekken vertoonde. Zij zou zich daardoor duidelijk hebben onderscheiden van het socialisme in Dokkum. Wat u niet zegt!

Maar Sam de Wolff, voor wie ik mijn hele leven een diepe veneratie heb gehouden, is in Sneek geboren. In Sneek. Het Heitelân had dus de eerste keus uit het nest. De Friezen hadden als hun leider Sam kunnen bemachtigen. Sam de Wolff of Wim Banning, van kleinigheden hangt de loop der historie af. Maar al had hij het levenslicht in Patagonië aanschouwd en al ware de wereld honderdmaal groter, er was maar één plek waar Sam terecht kon komen: in een socialistische beweging en in een Joodse buurt. Dank zij hem maakten wij ons spelenderwijs een zeer spitse methode van denken en redeneren eigen. We werden een kruising tussen Mozes en Hegel. Het was een geestelijke dampkring. Had je het eenmaal te pakken, dan was het net als ischias, je raakte het bijna niet meer kwijt.

Ik had al vele tikken van deze molen beet, toen ik plotseling balsturig

egon te worden. Ik wilde eens iets anders. Zo maar.

Ik vond, dat ik eens rond moest kijken in de vele andere bewegingen die eveneens in Maison Waterloo hun oratorische feesten vierden. Ik had er de tijd voor. Ik was toch werkloos. Dat was in de jaren 1916 en 1917.

Van de eindeloze zaterdagavondse debatten op de Nieuwmarkt kende ik een volwassen man, een zekere Jan Bierenbroodspot. Hij imponeerde mij door zijn gedetailleerde kennis van de Franse revolutie. Hij ging naar bed met Charlotte Corday en hij stond op met Robespierre. Aan zijn degelijke Hollandse naam had Jan eigenmachtig een tweede voornaam toegevoegd: Jan Anarchis Bierenbroodspot. Jaren geleden had hij een grote stem gehoord, die hem voorzegde dat hij, Jan Anarchis, de grote omwenteling zou voortzetten; in Nederland. Het was deze Jan, die me de vrijheid op een presenteerblaadje aanbood.

Dalvend door Mokum kom ik Jan tegen.

‘Sta je op de bikkels?’

‘Ja.’

‘Wat doe je?’

‘Me vervelen.’

‘Heb je pieneuten?’

‘Geen cent. Te jong voor steun. Ben nog geen achttien.’

‘Maar je moet toch eten.’

‘Heb ik vanmorgen nog gedaan.’

‘Verrek. Je werkt niet en je vreet toch. Dan hoor je bij ons.’

‘O.’

‘Voel je d’r niks voor?’

‘Jawel. Wat is het eigenlijk?’

‘Loop een cindje mee, dan zal ik het je uitleggen.’

Ik loop een eindje mee en ontdek een nieuwe wereld. Het is een gans andere wereld dan die van Sam de Wolff.

De club van Jan Anarchis is niet meer dan tien man sterk. Het is een anarchistische club, die 'Marianne' heet. Zij is genoemd naar de vrouw uit de volksklasse. Marianne, met de losgebonden haren en daar bovenop de rode muts der vrijheidsbent. In het lied zingt zij:

'Ik ben uit het ruwe volk geboren. Straks, als het uur der vrijheid slaat, zal hij als man mij toebehoren, die het moedigt aan mijn zijde gaat.'

Dat zit allemaal in die ene naam besloten, asjeblijft. Ik voel dus wel iets voor die club. Zegt Jan:

'Maar voor één ding moet ik je waarschuwen. We zijn geen ontwikkelingsclub.'

Nu is ook het laatste beletsel voor mijn toetreding vervallen.

Het is een groep, bemerk ik spoedig, waarin niemand gezag uitoefent. Geen bestuur, geen leden, geen contributie. Niemand is tot iets verplicht. Je doet waar je zin in hebt. Meestal hebben ze nergens zin in en dat doen ze dan energiek.

Zeg ik:

'Leuk. Waar komen jullie bij elkaar?'

Ons trefpunt was een studio in de Peperstraat, vlakbij het Rapenburg. Studio, nou ja, het was een oude zolder. Maar de dakpannen waren van glas. Daar woonde Jan.

Hij zei dat hij zich daar en nergens anders een werkelijk vrij mens voelde. Af en toe kwamen vrijpostige meisjes, die tot onze club behoorden, op visite. Alles in eer en deugd, want hoeveel kwaad je ook van Jan kon vertellen, hij belaagde de

onschuld, voorzover aanwezig, nooit of te nimmer. Hij kón 't niet eens!

Over zijn biologische perikelen behoeften anderen zich echter geen zorgen te maken. Hij zat er zelf openhartig genoeg over in de rats. Het leidend beginsel dat onze club dreef, luidde: Iedereen doet waar hij zin in heeft. We waren van mening, dat het huwelijk een door het kapitalisme uitgevonden vorm van gecamoufleerde prostitutie was.

Jan was op een hoogst oorspronkelijke manier in het bezit van die studio gekomen. Hij huldigde namelijk de beginselen van het neem-en-eet-recht. Ik zou een langademige verhandeling over dit recht kunnen schrijven, maar dat doe ik niet. Wie er belang in stelt, kan een ouderwets handboek der economische wetenschap erop nakijken. In de praktijk komt het erop neer, dat je gewoon neemt waar je zin in hebt. Aangezien bezit diefstal is (kijk maar na onder de *P* van Proudhon), kan toepassing van het neem-en-eet-recht nooit diefstal zijn; integendeel, het is juist opheffing van (door diefstal verworven) bezit. De fiets van mijn buurman is door betaling, derhalve op oneerlijke wijze, verkregen. Als ik mijn buurmans zwijntje onteigen, help ik een maatschappelijk euvel uit de wereld en bovendien hou ik er zelf een karretje aan over. Dus, ergo, derhalve, zodoende...

De toepassing van het neem-en-eet-recht bij het in gebruik nemen van de studio was helemaal niet ingewikkeld geweest. De zolder stond toch leeg. Jan had heel gewoon zijn intrek genomen zonder voorkennis – laat staan toestemming – van de wettige eigenaar. Het huis was onbewoonbaar. Het werd weggedragen door de ratten. Maar van de diertjes had Jan op zolder geen last, want zulke beesten kunnen geen trappen lopen.

Het verschil tussen de wereld van Sam de Wolff en het wereldje van Jan Bierenbroodspot is groter dan de afstand tussen het morgenland en het avondland. De club 'Marianne' bestaat uit jongelieden van Kattenburg, Wittenburg en Oostenburg. De Amsterdammers noemen die buurt de Eilanden. De Eilanders hoeven maar een paar bruggen op te halen en ze zitten in een onneembare vesting, achter brede slotgrachten.

Van onze club is Jan de enige volwassene, naar leeftijd gerekend. Geen onzer zal ooit in aanmerking komen voor het erelidmaatschap van de Tuchtunie. We doen juist alles om zelfs de geringste kans op die onderscheiding te ontlopen.

Met kleding, woordkeus en publiek gedrag protesteren wij onophoudelijk tegen de burgerlijkheid. We willen niet anders zijn dan onmaatschappelijk. We zijn ontkenners uit beginsel. Het eerste, dat wij met onze negatie van al het bestaande zullen verbrijzelen, zijn de drie K's: Kapitaal, Kroeg en Kerk.

De kern van onze protesthouding is onze afkeer van elk gezag. We puberen dapper tegen elke politieagent, want het Dienderdom is onze natuurlijke vijand. We zijn onverzoenlijke antimilitaristen. Onze pacifistische gezindheid uiten we in een demonstratieve afkeer van elk soldaat persoonlijk, om het even of hij milicien is, of een kuchbokser.

In onze antipathie betrekken we bij voorkeur het meisje, waarmee de militair gearmd loopt. Als het een knap meisje is, kent ons antimilitarisme geen grenzen meer.

De groep 'Marianne' is een ideale mensengemeenschap in het klein, want waar geen orde heerst, kan nooit wanorde ontstaan. Het loopt dus nooit spaak als we bij elkaar zitten. Er zijn een paar nageljongens van de scheepsbouw; ze komen slechts nu en dan. Een van de leden is rateljongen bij de Gemeente-

reiniging. Drie werken in de haven. Die ploeteren heel kapitalistisch voor hun broodje. Sommigen lopen in de steun. Een buitenbeentje zoals ik neemt zijn kuchie van huis mee.

Tot de lui, die over eigen inkomsten beschikken, behoort Dirk van Heusden. Hij is zo mager, dat hij een driedubbele salto kan maken in een Haarlemmerolie-flesje. Als je hem aankijkt, zie je eerst een indrukwekkende Adamsappel en daarna een paar bolle kikkerogen, die glimmen als de lenzen van een vuurtoren. De goeierd laat zich door iedereen van alles wijsmaken. Maar het diepst komt hij onder de indruk van zichzelf. De dokter (beweert hij) heeft hem eens gezegd, dat hij nogal zwakjes van constitutie is. Sindsdien verbeeldt Dirk zich, dat hij elke week aan een andere ongeneeslijke ziekte lijdt. Als je hem pas kent, huil je bloedige tranen wanneer hij zijn lijstje van kwalen opzegt. Maar je went er gauw aan.

Drie weken lang vreet een vreselijke buiktuberculose aan zijn broze lichaam.

Daarna koopt hij in de bocht van de Nieuwendijk een boekje over water-geneeskunde. Binnen twee dagen cureert hij zichzelf van de tbc, met behulp van de gemeentewaterleiding.

Maar in datzelfde winkeltje heeft hij zich toen ook een boekje aangeschaft over geslachtsziekten. Als hij dat uit heeft, zegt hij: 'Ik lijd aan tabes dorsuales.'

Hij sjouwt naar een echte dokter. Laat zich Wassermannen. De dokter zegt, dat hij zo gezond is als een vis. In geen velden of wegen is een spirocheet te zien. Maar Dirk is niet gerust. Zo snel geneest hij niet. Hij blijft sukkelen met die ruggemergtering.

Van die tabes wordt hij pas verlost als hij in de krant een artikel leest over krankzinnigheid. Toevallig ziet hij in diezelfde week

'Spoken' van Ibsen. Hij kent nu alle symptomen; hij beschrijft ze met Ibsens beeldende taal. Aan welke kwaal Dirk ook lijdt, hij geneest er wél van, maar hij wordt toch nooit beter, omdat bij hem de ene ziekte altijd vlucht voor de volgende mankering.

Van beroep is Dirk eerste assistent van een schillenboer. Dat is een eerzaam vak, waarvan het maatschappelijk nut moeilijk kan worden ontkend. Daarom schaamt Dirk zich voor zijn broodwinning geen seconde. Hij wil niets anders; trouwens, wat zou hij anders kunnen doen? Maar die broodwinning is wel een vunze bedoening. De blubber, die de mensen voor de schillenkar bewaren, nou ja, 4711 ruikt anders. Als Dirk dus 's avonds het vieze vehikel naar het Dijkie heeft gereden, wast hij zich ter plaatse met groene zeep. Daarna trekt hij andere kleren aan. Die hangen in de loods voor hem klaar. Het is een broek en een jasje van lichtbeige fluweel. Het overhemd is lila met een geel dasje, dat ze een pinkelhoutje noemen. De bewoners van de Eilanden zijn geniaal in het verziinnen van passende benamingen. De synthese van Dirks verschijning, eerst vuil en vies in beroepskledij en daarna glimmend in zijn avondkostuum van lichtbeige ribfluweel, vatten ze in twee woorden samen: *Lord Drol*.

Jan Bierenbroodspot en Lord Drol zijn verwante geesten, omdat ze allebei dromen van de directe actie door middel van een daadkrachtige revolutie. Even grondig als de geneeskunst bestudeert Dirk de chemie, in het bijzonder de wetenschap der explosieven.

Er bestonden een stuk of wat van deze groepen in de hoofdstad. Eén keer in de zoveel weken kwamen die groepen bij elkaar in het op-

kamertje van een café tussen Warmoesstraat en Beursstraat. Dat was de centrale ontwikkelingsclub.

In die centrale ontwikkelingsclub leert Dirk van Heusden Eva kennen. Alles draait om Eva.

Als hij haar twee dagen kent, stelt hij haar voor:

‘Als je er ook zin in hebt. gaan we meteen als man en vrouw leven.’

‘Jij houdt van opschieten, het zit je hoog.’

‘Ik heb haast, want ik ben ongeneeslijk ziek.’

‘Wat heb je dan?’

‘Vliegende buiktering.’

‘Goeiemorgen.’

‘Maar de ziekte krijgt mij er niet onder. Ik vind kracht in mijn werk.’

‘Wat doe je dan?’

‘Ik heb gedichten gemaakt, maar de taal is niet bij machte mijn rijkdom aan gevoelens weer te geven. De taal is eigenlijk een groot gezagsinstituut. Je moet zo-en-zo spellen en je moet daar een t en daar een d schrijven. Nou ben ik kunstschilder.’

De fletse blik der stervenden verdwijnt uit Dirks ogen. Onderweg naar huis zegt hij tegen Eva, dat hij haar graag iets wil vragen.

‘Zouden je ouders het goed vinden, als ik de schillen kwam halen?’

Eva heeft er geen flauwe notie van, dat de kunstenaar in rib-fluweel bij daglicht de helpende hand biedt aan een schillen-boer. Zij denkt, dat zijn vraag een geestigheid is. Liefde maakt niet alleen blind, maar ook dom. Omdat ze in guitigheid niet wil achterblijven, zegt ze:

‘Natuurlijk schat, ga gerust je gang. We geven de schillen anders toch maar weg aan de schillenboer.’

Twee dagen later verschijnt een woedende arbeider in de zolderstudio. De visite is Eva’s vader. Jan Anarchis is er alleen.

‘Zo? Is dat stuk snoepgoed een kind van jou? Nou, die troel is om de dooie dood geen heibezem.’

Door dit antwoord kan de vader echter niet op zijn gemak worden gesteld.

‘Bemoei je met je eigen kinderen.’

‘Ik heb geen kinderen. Uit principe niet. Als alle proletariërs weigeren kanonnenvoer te fabriceren, sterft het gezag aan zijn eigen onmacht.’

Maar Eva’s vader blijkt weinig geneigd tot een dispuut over dat belangwekkende onderwerp. Hij wil Dirk van Heusden spreken.

‘Die is hier niet. Die werkt overdag.’

‘Je zei toch: ‘werken’? Langs de huizen loopt hij, schillenboer is hij. Hij leeft van afval.’

‘Je haalt zelf ook afval op, burgerrrr... Dat weet je misschien zelf niet, omdat je geen bewuste arbeider bent. Iedereen, die in kapitalistische loondienst werkt, leeft van afval.’

In enigszins kalme bewoordingen vertelt Eva’s vader daarop, dat gisteren een soort landloper bij hem aan de deur is verschenen. Schillen halen; Eva heeft gezegd, dat het goed was. De landloper heeft daarop onthuld, dat Eva en hij met ingang van de komende maandag een vrij huwelijk zullen aangaan.

‘En dat neem ik niet.’

Als diezelfde avond van het bezoek de groep in de studio bij elkaar komt, brengt een jongen een briefje:

‘Dirk, ik maak het af. Eva!’

Dat gebeurde in het najaar van 1917. De honger had Nederland in de greep. De oorlog had de grenzen potdicht gemaakt. In de Rietlanden plunderden vrouwen een trein met aardappelen. De regering stuurde een paar honderd marechaussees naar Amsterdam. Die bewaarden de orde van de hoge zetels op hun paarden. De bevolking zag de kolbakken in de verte deinen en riep:

‘Pas op, ze komen d’r an, in Naam der Koningin.’

De ontbering van de bevolking was de werkelijkheid, de protestbeweging van de anarchisten een karikatuur. Door de straten trok een lange stoet van ernstige mensen, die van de regering maatregelen tot leniging van de nood eisten. De jongens en de meisjes van de centrale ontwikkelingsgroep vonden, dat eindelijk de tijd gekomen was voor de gymnastiek der revolutie. Jan Anarchis Bierenbroodspot zei, dat de grote dag, die hem was voorgezegd, snel naderbij kwam. Sjappietouwers van de Walletjes, pleintjesgasten uit de Pijp, kringetjesspugers van de Binnenkant, sloten zich bij de opstootjes aan. Het glorierijke uur van Dirk kwam, toen hij op een middag verzeilde in een opstootje op het Beursplein. Een paar duizend mensen schreeuwden en tierden door elkaar. Een man hield een redevoering, die niemand verstond.

Plotseling stiet Dirk een gil-schreeuw op. Hij griste een man de pet van het hoofd, dook tussen de menigte en weinige seconden later stond hij naast de spreker op het bordes van de Beurs.

Hij gilte:

‘Kameraden, zoëven heeft de getergde volksmenigte de Oranje Nassaukazerne bestormd. De troepen hebben geweigerd op het volk te schieten. Toen hebben de liefdezusters hun geweren

op het volk gericht en hier ... hier... heb ik de pet van een arbeider, die een kogel in het hoofd heeft gekregen. Hier kunt u het zelf zien, de hersens van de kameraad, de bloedige hersens, liggen er nog in.'

Een dof gegrom steeg uit de menigte op.

'Kameraden, er wordt van ons een daad verwacht. We gaan het politiebureau in de Warmoesstraat bestormen... en ik zal u voorgaan.'

De massa zette zich in beweging. Een rivier, die uit de dijken barst. Winkelruiten vlogen aan diggels. Straatkeien zeilden door de lucht. Een kar lag grotesk met de wielen omhoog.

Maar van twee kanten stormden marechaussee de Warmoesstraat in.

Een salvo weerklonk. Hollend, struikelend, kermend en vloekend perste de menigte zich door de nauwe straatjes.

Dirk stond lijkbleek in een portiek.

'Ik ben dodelijk getroffen. Een schot dwars door mijn rechterlong. Breng me naar de Peperstraat. Ik wil te midden van de kameraden de eeuwige slaap ingaan.'

Jan Anarchis Bierenbroodspot hielp Dirk de trap op. Vader en kind der Revolutie. Een tafereel voor een geniale beeldhouwer.

'Ik voel me steeds zwakker worden.'

We trokken Dirk het ribfluwelen jasje uit. Er zaten modder-vlekken op. Het lila overhemd was schoon. Dirk steunde:

'Ik sterf. Geen dokter. De enige, die ik wil zien voordat ik voorgoed de ogen sluit, is Eva. In haar armen wil ik de laatste adem uitblazen. Voor de zaak der vrijheid.'

Het was een historisch moment. De kale zolder. De kreunende jongen. Alleen... Dirks lichaam was ongeschonden! Waar was de dodelijke wond nou? Een schot in de long en geen gat

in het lila-overhemd? We trokken ook zijn onderhemd uit. Hij had een slappe bleke huid, met hier en daar een vlooienspik. Maar een schotwond... *Neel!*

We zagen hoe de vreselijke waarheid tot Jan Bierenbroodspots hersens doordrong. Jan boog zich over Dirk heen. Hij greep hem onder de blote armen. Toen gaf hij hem een klap op de wang, en nog een en weer een. Het waren geen gewone klappen meer, Jan ranselde er op los, totdat hij buiten adem was. En terwijl hij Dirk aftuigde, riep hij met een stem, die huilend oversloeg van teleurstelling:

‘Jij wil... *sterven*... sterven in Eva’s armen? Jij... *Lord Drol*... vuile stinkende drol.’

De onmaatschappelijkheid is zeer genoeglijk, maar ze moest op de duur niet zo eentonig worden. Na een jaartje begon het gezelschap mij te vervelen. Zelfs Jan merkte het.

‘In je hart ben je toch eigenlijk altijd een tevreden burgerman-netje gebleven.’

Nebbisj, ik tevreden? Ik liep al die tijd werkloos.

Ik dacht:

‘Wat moet ik hier eigenlijk? Ze praten wel veel, die anarchisten, maar ze zeggen zo weinig. En als ’t puntje bij ’t paaltje komt, wat doen ze dan? Ook niks!’

Maar ik vergiste me. Ze deden wel wat, en of! Goeie kennissen van ‘Marianne’ gingen zich aan ongewone hobbies te buiten. Een paar anarchistische vrienden van me slopen ’s nachts naar het Kruithuis aan de Haarlemmerweg en staken de lont aan. De lont ging uit, maar zij werden gepikt en belandden voor een jaar of vier in het schuurtje. Meer mensen uit de vrije wereld moesten bij meneertje in het strafbankje zitten. Verwekkers van

opstootjes. Dienstweigeraars vooral. Een principiële pacifist weigerde elk voedsel. Zonder beraad kwamen we tot de slotsom, dat Herman Groenendaals honger slechts was te stillen met relletjes en knokpartijtjes tegen de politie. Wij zwaaiden met rubberslangen, gevuld met lood; de dienders hakten er met de blanke lat op in. Spiegelruiten bezweken onder de kracht van onze overtuiging. Meer vrijheidshelden werden aan de circulatie onttrokken. Voor mij persoonlijk had deze vrijheid reeds lang opgehouden leuk te zijn. Mariannes losbandigheid was zeer bevorderlijk voor de groei van mijn gezond verstand.

Bovendien kreeg ik werk. Eindelijk! Ik ging voor mijn doen zelfs een aardig weekcentje beuren. Ik ervoer in de praktijk, dat de oude heer Marx en zijn profeet Sam de Wolff gelijk hadden, toen ze leraarden, dat het maatschappelijk-zijn de geest bepaalt. Mijn geest was opeens veel minder tot avonturen geneigd. Ik dwaalde allengs terug naar de oude club van Sam. Niet dat ik daar ooit formeel voor had bedankt, stel je voor. De ene avond had ik bij Sam gezeten, de andere avond bij Jan in de Peperstraat. Om en om. Het bekorende van mijn onmaatschappelijkheid was juist geweest, dat ik tot twee werelden kon behoren. Als je nog geen twintig bent kun je best op twee beauties tegelijk verkikkerd zijn (in politicis dan altijd) en nooit zal het gevoel aan je zielsrust knagen, dat je de een ontrouw bent met de ander, of de ander bedriegt met de een.

In mijn borst mochten democratie en anarchie dan in vreedzame coëxistentie samenleven, in de zalen 'Maison Waterloo' beoorlogden ze elkander verwoed. Het anarchisme was op zijn retour. Maar het gaf geen kamp. Het vocht tegen de club van Sam onverzoenlijk, meedogenloos en zonder genade.

Ik geloof niet, dat mijn afdwaling van de zuivere leer ooit door enig lid ernstig is genomen, en door Sam zeker niet. Misschien heeft niemand er ooit iets van gemerkt. We liepen immers allemaal bij elkander in en uit.

Het kan dus niet anders dan stom toeval geweest zijn, dat juist toen ik besloten had mijn hoofd voor altijd in de schoot van de Eerste Internationale te leggen, Sam die eigen avond tot onderwerp van zijn college een zin had gekozen uit de briefwisseling van Marx en Engels.

‘Anarchisten zijn liberalen zonder bankrekening’.

Het is een diepe gedachte, en zoals altijd, met simpele argumenten te bewijzen. Kijk, de laat-maar-waaien-liberalen erkennen geen enkele gebondenheid in de maatschappij. Iedereen is vrij, de een om in het Amstelhotel, de ander om onder het viaduct te slapen. De anarchisten zeggen ook, dat iedereen vrij is, dus er is geen verschil tussen Jan Bierenbroodspot en Rockefeller, de miljardair.

Toen deze stoutmoedige gedachte mijn hersens penetreerde, moeten mijn ogen de spiegel zijn geweest van mijn twijfel. Sam zei:

‘Ben jij het misschien daarmee niet eens?’

Zei ik:

‘Jan en Rockefeller precies hetzelfde... nou... nou... er is natuurlijk wel **een** klein verschil.’

Zei Sam snel en gevat:

‘Ja en dat kleine verschil tussen die twee, dat kleine verschil zullen jij en ik samen in onze portemonnaie hebben... maar verder zijn ze precies hetzelfde.’

Omdat iedereen lachte kon ik moeilijk overtuigd blijven van mijn gelijk. Zei Sam:

‘Omdat de anarchisten eigenlijk negatieve liberalen zijn, daarom hebben ze ook geen begrip van arbeiders-solidariteit.’

En daarin vergiste Sam zich, maar dat merkte Nederland pas twintig jaar later.

Twintig jaar later... op die Sabbathdag, de tweeëntwintigste februari 1941 bezetten de barbaren van Wodan het Waterlooplein. Razzia. Honderden Joden werden op de twee aan elkaar grenzende pleinen bijeen gedreven. Honden werden op hen losgelaten. Ze werden geranseld. Gemarteld. Een ijzeren ring van ontzetting schroefde de keel van Amsterdam dicht.

De historicus vertelt:

“’s Maandags bleef de stad nog stil. Er was twijfel. Moeten we dit nou nemen?”

En ze namen het niet!

De jongens van de Eilanden waren mannen geworden. De rateljongens, de nageljongens, de jongens uit de haven, Dirk de schillenboer. De kerels van de Eilanden en van de Jordaan, en de felle vrouwen... *ze namen het niet*. Eeuwenoude tradities van vrijheid waren opeens springlevend. In de stad geschiedde onrecht, gruwelijk onrecht. Solidariteit? Jawel, want in die twintig jaren, sinds ze van jongeling tot man waren gerijpt, hadden nieuwe inzichten bij hen wortel geschoten. Maar in de eerste plaats schreeuwde het geschonden rechtsgevoel om wraak. De februari-staking brak uit. De eerste maal zolang de wereld bestaat, dat een niet-Joodse bevolking van honderdduizenden het eigen leven op het spel zette om Joden te beschermen.

Sam de Wolff en Jan Bierenbroodspot werden één. Iedereen vond zijn eigen plaats. Iedereen gehoorzaamde zonder aarzelen

het eeuwige gebod, dat de mens geschapen is om de hoeder van zijn broeder te zijn.

Dat was in februari 1941...

Een paar honderd meter van de plek, waar eens Maison Waterloo stond, staat nu het beeld van Marie Andriessen 'De Dokwerker'.

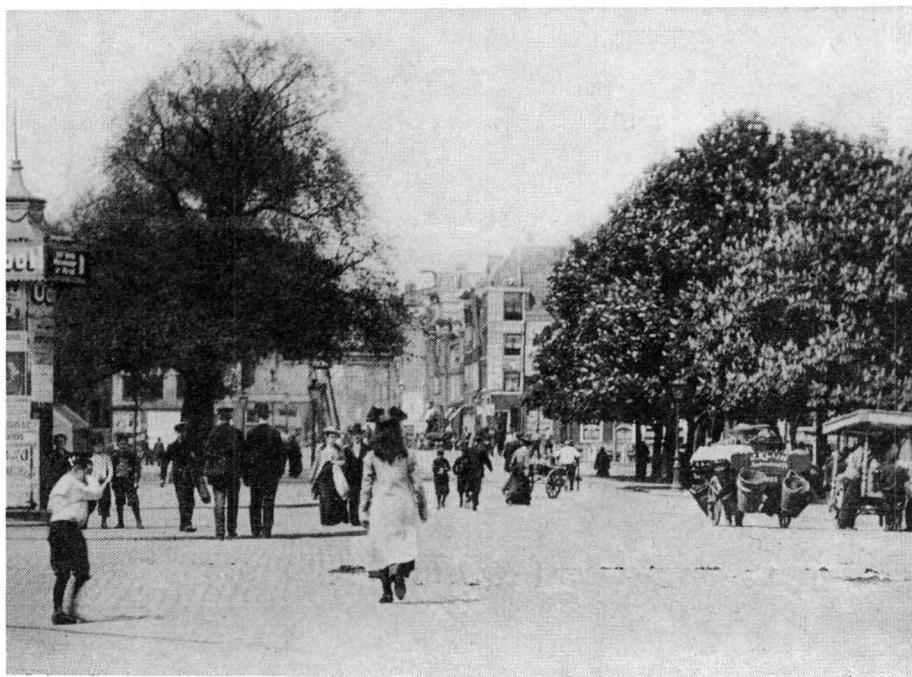
Maison Waterloo, dat er niet meer is, en de 'Dokwerker', die er altijd moge zijn, behoren onafscheidelijk bij elkaar, gisteren, vandaag en morgen.

En de menselijke solidariteit... 'zal morgen heersen op aard'.

Op de Sluis', nl. de Sint Anthoniessluis met uitzicht op St. Anthoniesbreestraat en Zuidertoren

Boven: Visstalletjes op de Nieuwmarkt voor de (thans afgebroken) Visafslag

Onder: Uitzicht van het (thans gesloopte) Weesperpoortstation op Weesperplein en Weesperstraat

MAJ SCHENA... WAT IS HET VERSCHIL?

Voor mijn oud-buurjongen M. H. G(ans)

Iemand vroeg eens aan mijn vader:

‘Zijn ze bij jou thuis nou vroom?’

Antwoordde hij:

‘Ja, Vróóm en Dreesman! Vróóm? Wat is vroom? Ik ben lid van de bond.’

Maar vader nam met de synagoge toch geen loopje. Meer dan eens heb ik hem horen verzuchten:

‘God gaat de mode uit. Dat wordt een sof.’

‘Waarom?’

‘Een verbeterhuis zonder een strenge oppasser... dat moet een sof worden.’

Toen ik wat ouder werd, vond ik, dat ik verplicht was deze sombere kijk te weerspreken.

‘Je kunt toch van de mensen niet verlangen, vader, dat ze vandaag gaan leven net zo als vijfduizend jaar geleden bij Mousje Rabbijnoe in de woestijn.’

Antwoordde hij met een grapje:

‘Inderdaad, in vijfduizend jaar moet heel wat veranderd zijn, zoals ze zeggen. Ze vroegen onderlaats aan iemand of hij nog iets aan zijn geloof deed. Zegt die man: ‘...tuurlijk, elke Sjab-besmorgen ga ik bij Schiller op het Rembrandtplein een kommetje koffie drinken.’ Dat is er veranderd. Wist Mousje Rabbijnoe in de woestijn véél van Schiller en kommetjes koffie.’

Mijn vader was een middelpuntvlieder. De buurt was vol van zoekers naar nieuwe steunpunten. Als je niks anders hebt is een kop koffie ook een vast punt.

Vader was diamantbewerker. Een weeldevak. Uit de brand was hij er mee. Het bracht zijn beoefenaren alles, behalve weelde. Bij ons thuis begon de vaderlandse geschiedenis in 1894: staking van de slijpers en stichting van de Bond. Andere jaartallen: uitsluitingen, tien-urendag, acht-urendag.

Op een huis tegenover ons in de Rapenburgerstraat stond een gevelsteen:

Niemand sonder vyant.

De vijanden van ons soort mensen waren de juweliers. Steeds hield vader ons voor:

‘Vergeet ’t nooit, het enige wat we bezitten is de Bond. Verliezen we die, dan zijn we alles kwijt.’

Voegde hij er aan toe:

‘Vroeger jaren... toen kon je nog ’s wat beleven.’

Uit zijn verhalen weet ik, dat voor het begin van de twintigste eeuw de Christenslijpers hun Joodse vakgenoten voor ‘rot-joden’ scholden. Christen tegen Jood. Laag loon tegen hoog loon. De Wittenburgerstraat tegen de Markensteeg. Onderkruipers tegen bondsleden! Niemand sonder vyant! Je kon het draaien zoals je wilde, de juweliers bleven de baas.

Ome Jan van Zutphen, de reus van Kattenburg met spieren als manilla-trossen en het hartje van een kabouter... ome Jan, die sentimentele geweldenaar, had de Jodenhaat eruit gepraat, en als zelfs zijn welsprekendheid tekort schoot, het antisemitisme eruit geknókt. Weg met de rassensrijd, leve de klassesrijd. Ik kan me niet herinneren, dat er ooit iemand bij ons thuis op visite gekomen is om te verkondigen, dat we eerst allemaal

samen Joden moesten zijn: Arie Nebig, de schatrijke juwelier uit de Sarphatistraat en Jossie Pots uit de steeg, die elke dag een karretje met negotie door de stad moest duwen om niet van honger van de graat te vallen.

Wie met dat soort sprookjes bij ons was komen binnenwaaien, zouden we de trap hebben afgehoond.

Sommige juweliers hielden zich wel aan God en zijn geboden.

Zei vader:

‘Ze zijn vroom, voor het oog van de wereld. Blanes, van binnen moet je kijken.’

Er waren ook juweliers, die glimlachend verkondigden, dat ze zich van de synagoge en al het andere ouderwetse gedoe hadden bevrijd. Die waren trotser op een paling-vergiftiging dan op hun vrouw.

Van hen zeiden de arme mensen:

‘Getijsem, maar ze zijn goochemer dan wij.’

Vroom of vrij, alle juweliers omhelsden de beginselen van het politieke liberalisme. Allicht! De Franse revolutie had de Joden geëmancipeerd; maar alleen de rijke Joden konden een beetje rechtop lopen.

District Amsterdam IV, de Joodse buurten, was een vaste burcht van de liberalen. Bij verkiezingen sorteerden ze hun kandidaten in twee laatjes. In de hele stad was Boissevain hun man, de rijke mijnheer Boissevain van de exclusieve Grote Club op de Dam; voor de Jodenhoek viel hun keus op dokter Issie Vos uit de Swammerdamstraat, of op Josephus Jitta of mijnheer Van Dien.

Zeiden de mensen:

‘Over de Blauwbrug venten de liberalen met mooie rammenas, maar in de Jodenhoek roepen ze: sjiyne retisj.’

Retisj komt van Rettich, het Duitse woord voor: rammenas. Mooie rammenas.

In de oude buurt leefden twee werelden, even ver van elkaar als de aarde en de maan.

In mijn herinnering zweeft een voorval, waarvan ik écht niet weet of het tijdens mijn leven is geschied, dan wel of het vóór mijn geboorte is gebeurd. Ik herinner het mij als een zeer persoonlijke ervaring, omdat er jarenlang bij ons thuis over is gepraat. De tsaar aller Russen zat weer eens in de merode, deze goedvinder van pogroms. Hij had een lokkende staatslening doen uitschrijven. Op een of andere wijze was bekend geworden, dat sommige rijke Joden op die bloedlening hadden ingetekend. Er staat wel geschreven, dat men zijn gevangen broeder moet loskopen, maar wij Joden zeggen: geld is een mamzerbenenide, geld is een boosaardige bastaard. De verontwaardiging was groot. Een jonge vurige Jood, Asscher Benjamin Kleerekoper, had op een vergadering uitgeroepen:

‘Er zijn Joden en smouzen...’

De Sarphatistraat stortte in, en al het puin van Jericho kwam op het hoofd van Asscher Benjamin terecht. Maar in de gezinnen der arme Joden was zijn naam beter dan goede olie. Ik ben, vele jaren later, met Asscher Benjamin zeer bevriend geraakt. Hij herinnerde zich die geruchtmakende redevoering zeer goed... wat herinnerde hij zich eigenlijk niet?

Vertelde hij mij:

‘Toen heeft Opperrabbijn Dünner mijn partij getrokken. Ofschoon hij nooit erg op de socialisten gesteld is geweest. Hij zei: ‘Die zoon van rebbe Sjaje Kleerekoper, dat is een jongen naar mijn hart.’ De kehilla heeft het hem zeer kwalijk genomen. Ze begrepen hem niet. Wat weten zijnen van een edelhert?’

Peinsde ik hardop:

‘Dát hebben we destijds bij ons thuis nooit geweten. We wisten alleen dat raaf Dünner een hekel had aan alle socialen.’

De rabbijnen, ondanks hun baardige zelfverzekerde indrukwekkendheid, wisten zelf ook geen ijtse, geen raad. Sommigen hunner waren nog steeds tegenstanders van het Herzliaanse Zionisme. Als ze zich in politicis met het liberalisme afgooiden, deden ze dat waarachtig niet uit begeerte naar macht, uit honger naar invloed, of nog erger, uit dorst naar geld. Rabbijn doctor Meyer de Hond was de rabbijn van het proletariaat, maar een verwoede en venijnige vijand van het socialisme was hij tegelijkertijd. Hij kon zich een Messiaanse heilsverwachting slechts voorstellen in verbinding met de godsdienst. Een verlosser op maatschappelijk terrein? Een vis, die mesjogge is en die over de daken zwemt.

Wat moesten de arbeiders doen? De voornaam van Brammetje Kuyper, ja die kon er nog mee door, maar verder was deze staatsman in de buurt beslist persona non grata. Had Jossie Pots dan misschien lid van de katholieke partij moeten worden? Mooi idee: had hij de hele dag met de hand voor zijn neus moeten lopen! Het was gewoon een aftelsom; over blijven de liberalen en de socialen. Niet dokter Vos of Bram Asscher, dus wél Henri Polak en Pieter Jelles. Ie-wie-waai-weg.

Het Joodse geloof is ondogmatisch; de rabbijn moet nog geboren worden, die één mens de weg naar God kan blokkeren. Mijn vader en moeder stuurden me dus lekker toch naar het Joodse schoolje van Norden op de Keizersgracht.

‘Als je eenmaal groot bent, moet je zelf maar beslissen wat je wilt worden, rood of vroom.’

God was neutraal.

Maar de sjoel trok wel degelijk partij. Toen ik, in 1926, trouwde met Jette Blog (God hebbe haar ziel) sprak rabbijn Akiba Frank, die het huwelijk inzegende, een derasha uit, boordevol met steken onder water, openlijk-vijandige uitval-
len en duizenderlei kleine rancunes tegen de socialisten. De familie grinnikte oprecht. Ik verwekte een niet geringe opwin-
ding onder de misjpoge, toen ik tijdens deze preek hardop mijmerde:

‘Als je hier mocht debatteren, veegde ik de vloer met ’m aan.’
Rabbijn Akiba slaagde er volkomen in mij voor de zoveelste
maal ervan te overtuigen, dat ik tot een andere wereld be-
hoorde.

Nebbisj, en tóch was hij een rechtschapen man, deze Akiba.
Zijn derasha heb ik hem allang vergeven, en we hebben ruim-
schoots reden gehad om hem dankbaar te zijn voor zijn zege-
spreuk.

De socialisten hadden ook hun rabbijn, al was hij dan nooit op
een seminarium geweest en al bezat hij geen enkele titel. Hij
heette Sam de Wolff. Hij was Marxistischer dan Marx zelf. In
één opzicht echter smeedt hij Karl der Grosse op de vuilnisbelt:
als het Joodse vraagstuk aan de orde was. Daarover had Marx
enkele malen zwaarwichtige volzinnen van stapel laten lopen,
die het brevet van zeewaardigheid nooit zouden verwerven.
Sam oriënteerde zich op Moses Hess, de voorloper van het
politieke Zionisme. Moses Hess, Marxist en Zionist, hoe was
het mogelijk, dat die twee begrippen harmonisch samen kon-
den leven in één menselijk brein? Dát raadsel wist Sam te be-
antwoorden. De oplossing boeide hem zo, dat hij er nooit over
heeft kunnen zwijgen. Hij trok door de Joodse buurten, elke
avond opnieuw. In kleine kamertjes en insteekjes van kroegjes,

die stonken naar verschaald bier, predikte hij, dat de Joodse arbeiders van Amsterdam iets bezaten, dat ze met de rijke juweliers konden delen. Namelijk de aanspraak op het recht elkander in een eigen vaderland, in Eretz, in politicis naar het leven te staan.

Smaalden de wankelmoedigen:

‘Ach Sam, je groepje is klein en het wordt nooit groot.’

Antwoordde hij met profetische extase:

‘Louis Bouwmeester is ook met kleine rolletjes begonnen.’

Hielden de twijfelaars vol:

‘Wee de wolf, die in een kwaad gerucht staat.’

Zei hij slagvaardig:

‘S. de Wolff, niet wee de wolf.’

Voor hem waren teleurstellingen slechts aansporingen om te volharden. Aangezien het waarschijnlijk nog wel een half uurtje zou duren, voordat het Amsterdamse Joodse proletariaat honderd extra treinen zou huren om naar Het Land te emigreren, nam Sam in Mokum Aleph alvast een voorschot op de verbitterde klassenstrijd, die ze later in het Beloofde Land toch zouden moeten voeren. Hij geselde de liberalen met schorpioenen; zij mepten terug met pek, vuur en zwavel.

Sam heeft, vrijwel in zijn eentje, ervoor gezorgd, dat de Joodse arbeiders van Groot Mokum niet onbereikbaar v  r van het Jodendom vandaan werden vervreemd.

En alleen reeds voor die prestatie moge hij een leunstoel in de hemel verwerven, en – als het er even af kan – op aarde een boek als monument, dat de herinnering aan deze rabbijnen-verafschuwende geseclariseerde rabbijn nog een poosje levend zal houden.

Deze achtergrond heb ik moeten tekenen om duidelijk te kun-

nen maken, dat het in nóg wijder kring dan die onzer naaste familie een lichte verwondering wekte, toen bij mijn zusje Gretha onmiskenbare tekenen van sjoelgangers-vroomheid werden waargenomen.

Voorzover wij wisten dwong geen sterveling haar ooit om naar het Joodse Meisjesschooltje bij ons aan de overkant in de Rapenburgerstraat te gaan, en toen ze amper vijf was, zanikte ze toch, dat ze zo hoognodig Hebreeuwse letters moest leren. Voordat ze tien was, beweerde ze met een overvloed van bewijzen, dat moeder geen strikt-kosjere keuken voerde. Haar vroomheid was steeds zonder enig verzet geaccepteerd, maar toen Gretha de zuiverheid van moeders keuken aanvocht ging de toon van onze conversatie wel een paar octaven omhoog. Stel je voor, moeder een treife keuken! De rechte soort. Vleeskost en melkkost waren kilometers van elkander gescheiden. Je hoefde heus niet in je loeach te kijken om te weten of het gauw Pesach zou worden. Evenwel, een Joodse keuken is nog geen orthodoxe keuken.

Oordeelde Gretha onbarmhartig:

‘Het is een treife keuken.’

Zei de misjpoge niet zonder verbazing:

‘Dat kind is vroom geboren. Hoe komt zo’n yelet er aan?’

Verontschuldigde vader zich:

‘Hoe ze er aan komt? Van mij heeft ze het in elk geval niet.

En voor zich gezien heeft ze het ook niet.’

Maar moeder zei:

‘Ik wil het best weten hoor; Gretha is van mijn slag. Als kind heb ik altijd vroom willen zijn, maar als je eenmaal een man hebt en een huishouding, krijg je alleen maar tijd voor tsores...’

Als mijn broer Sam en ik haar plaagden kregen we een snauw:

‘Laat dat gezegende kind met menoecha.’

In ons gezin konden twee werelden best naast elkander leven. Bovendien, Gretha was een zo lief engeltje van blauw en goud, dat het niemand moeite kostte tolerant voor haar te zijn. Ik meen me zelfs te herinneren, dat moeder met veel diplomatiek geduld heel langzaam het beleid in haar keukentje antiquariseerde. Zei ze:

‘Als ik zo’n kind daar nou een plezier mee doe... Geld kan ik haar niet nalaten, maar misschien denkt ze later nog af en toe aan de keuken van haar moeder olewesjolem.’

In ons gezin ontstond ook geen begin van een uitslaande brand toen Gretha actief ging deelnemen aan het Joodse leven in Amsterdam. Ze adoorde rabbijn Meyer de Hond. Ze werd lid van elke vereniging met een Hebreeuwse naam. Omdat ze uit een familie kwam, waar ze niet gewoon zijn de dingen half te doen, werden haar al spoedig allerlei bestuursfuncties aangemeten.

Dát werd mij toch wel een beetje te gortig.

‘Al dat vromegieteltjesgedoe houdt je maar van de klassenstrijd af.’ Zei ze:

‘Als de kinderen maar gezond zijn.’

Ze ging meespelen in toneelstukjes. Liefhebberij-toneel; daar deed ik ook aan in die jaren. Maar ik vervulde altijd rollen in drama’s van dronkaards die door de geheelonthouding tot een plezieriger, althans hygiënischer, leven werden bekeerd.

Zij echter schitterde in een creatie, waarvan het hoogtepunt was de uitroep:

‘Joukie van Staveren, achtentachtig jaar, en hij oort nog zonder bril, unbeschrien, unberufen, God zal ’m gezond laten, omijn-we-omijn.’

Politiek was een vorm van verstandsverbijstering die terzijde van haar werkelijke leven woekerde.

‘Maar Gretha, hoe wil je dan de armoë uit de wereld helpen?’

‘Door goed te doen.’

Dáár lag de afgrond, die ons scheidde. Ik bekeek met gering-schattend medelijden Gretha's geestdrift voor een vereniging, die zich ten doel stelde tehuizen voor Joodse chronische zieken en ouden van dagen te stichten: De Joodse Invalide. Er werd in de stad druk over die chewre gepraat. Mijnheer Norden, mijn oude hoofdonderwijzer van de Joodse school op de Keizersgracht, was ermee begonnen. Hij was overleden. Een vroegere buurman van ons uit de Rapenburgerstraat, Izak Gans, had de nering overgenomen. Izak was op die Joodse Invalide zó verliefd, dat hij er nooit op uitgekeken raakte. Diamantslijper was hij, maar als zijn vader en moeder hem circus-directeur hadden laten worden, zouden Barnum en Bailly nooit één dollarcent hebben kunnen verdienen. Reclame maken is: met een loodzware lepel roeren in een taaie brij. Izak evenwel roerde met een ganzeveertje en zie, de brij bewoog zich naar zijn wil. Toen hij goed op slag was, kende Nederland maar één obsessie: Het Huis Van De Joodse Invalide.

Ik kon het niet verkroppen, dat voor de Joodse jeugd dit Huis veel meer was dan een min of meer toevallig onderdak voor chronische zieken en hulpbehoevende oudjes. Zonde, een zo rijke voorraad jeugdig idealisme aan die Joodse Invalide te verslingeren. En was het dan nog maar bij dat ene huis gebleven! Maar het Joodse leven in de stad was rijk en gevarieerd. De Zionistische beweging kreeg toch gaandeweg een aardig greepje op de jeugd. Merkwaardige jongens en meisjes waren dat. Ze konden rustig in Nederland blijven. Carrière maken,

zaken doen, noem maar op. Trouwen, gelukkig zijn, voorzover mensen dat in eigen hand hebben. Voor hen bestond niet de dreiging van de Oosteuropese pogrom, maar zij wilden niet aan de lauwe Westerstranden blijven plakken. Zij moesten zo erg naar Eretz, naar het Oude Land.

Gretha gevoelde voor het Zionisme diepe sympathie, maar haar ontbrak de roekeloosheid van de echte pionier. Voor elke oplossing had zij een moeilijkheid. Zei ze:

‘Ja, als de hele misjpoge naar Eretz ging, dan ging ik ook méé.’ Haar volle toewijding kreeg de Joodse Invalide. Haar huwelijk, op betrekkelijk jonge leeftijd, was in vele opzichten de vervulling van haar diepste wensen. Ze kreeg de man, waarmee ze zeer gelukkig werd; haar dochtertje Rootje aanbad ze, en doordat haar zwager een niet onbelangrijke functie bij de Joodse Invalide vervulde, kon ze zich zelfs aan de Jee-Ie geparenteerd gevoelen.

Zei ze:

‘Ik ben geen lid van het Huis van Oranje, maar wél van het Huis van de J.I.’

Toen de kinderen getrouwd waren, bleef het ouderlijk gezin desondanks bij elkaar... zoiets gebeurde dikwijls in de buurt tussen Waag en Weesperplein. Elke vrijdagavond kwamen ze – en later ook de kleinkinderen – bij de oudjes thuis eten. Sloofde moeder zich uit. Elke vrijdagavond bracht ze iets anders op tafel. De hele week lag ze wakker van de zorg; wat moest het deze keer worden?

Zei ze:

‘Een gezin valt gauw genoeg uit elkaar. Laat ik dan maar proberen het te lijmen met een beetje gezelligheid.’

Als de thee na de maaltijd op tafel stond viel er op zo'n vrijdagavond in de huiskamer een grote rust. Iemand zei:

'Begrijp jij, dat mensen zich zo de sappel kunnen maken, als men zoveel menoecha kan hebben met niks.'

Alleen grootmoeder kon lange perioden van stilte niet verdragen. Van haar stamt het, later in heel Nederland beroemd geworden grapje, dat ze spontaan verzon toen we op zo'n vrijdagavond langer dan een half uur niks tegen elkander hadden gezegd.

'Als jullie nog wat te verzwijgen hebt, moeten jullie het gauw doen, want ik ga naar bed.'

Soms echter belandden de gesprekken op het terrein der politiek. Vijandig werden de discussies nooit. Als Gretha begon over het Huis van de Joodse Invalide, probeerden *wij* het gesprek te brengen op het gebouw van de Bond, op het huis, dat Berlage voor de diamantbewerkers in de Franselaan had neergezet. Gretha praatte quasi deskundig. H^áár huis was gebouwd met glas en licht. Hypermodern comfort. Geneeskundige behandeling, die de tijd *vér* vooruit was. Niets letterlijk niets ontbrak de verpleegden. Ze konden zelfs hun eigen vertrouwde meubeltjes meenemen. Dat was nog wat anders dan vroeger, toen de Joodse gebrekkigen en ouden van dagen in het mensenspakhuis aan de Roetersstraat waren opgeslagen. Wij probeerden op onze manier het gebouw van de bond te verheerlijken. Berlage was zijn tijd ook vooruit geweest. En Jan Eisenloeffel, de sierkunstenaar, moest je ook niet uitvlakken... enne de bibliotheek... enne... de centrale commissie, die het culturele werk deed... enne... wat een cultuur verspreidde de Bond. Zulke gesprekken voeren rustig door de vredige wateren van ons gezin. We vergeleken onze inzichten. Vergelijken... ja, dat

is het goede woord. Naast elkander plaatsn, op voet van gelijkheid.

De grootste roofmoord aller tijden was achter de rug. Nederland werd bevrijd. Tijdens de oorlog had ik met mijn gezin in Engeland mogen verblijven. Ik kwam op het vasteland terug in uniform: oorlogscorrespondent, met een Amerikaanse slee, met royaal sigaretten en meat and vegetables, met toegang tot de benzinedepots van Eisenhower, en met een niet uitgeteerd corpus. Onderscheidingstekenen van de ware autoriteit in die dagen. De onderduikers kwamen weer boven de oppervlakte, onwennig knipperend tegen het zonlicht. De gemartelden strompelden terug uit Auschwitz en Sobibor en Majdanek. We hoorden namen van dorpen, ver weg in Oost-Europa, waarvan we vroeger het bestaan niet hadden vermoed. Nu waren ze ons zeer vertrouwd, ach bewounes. Mijn familie was geheel uitgemoord, maar ik had mijn gezin tenminste mogen behouden. Vergeleken bij het leed van duizenden anderen was ik een armzalig acteurtje, met een bescheiden rolletje; en tegelijkertijd zat ik eerste rij stalles, ik, de observator, de journalist, de broodschrijver met de vervloekte onhebbelijkheid van zijn vak, bij elk menselijk leed springt er in je hersens altijd de hondse gedachte naar voren: zit er een story in?

In die eerste maanden hing ik veel rond in de 'd'Ijsbreker' aan de Weesperzij. Ik had het café gekend voor de grote ramp; boven kon je vergaderen en beneden biljarten. Je dronk er toen een goed kop koffie, miljoenen jaren geleden.

Nu, in 1945, kwamen de aangespoelden uit de onderduik naar de Weesperzij om er de stakkers te ontmoeten, met hun getatoeëerd nummer op de linker arm.

Kijkend naar deze mensen verloor ik het begrip voor plaats en tijd. Zo moet het geweest zijn (peinsde ik), zeshonderd jaar geleden, toen de pogroms van de Zwarte Dood honderdduizend Joden hadden vermoord. Maar de weinige overlevenden van toen konden elkander niet zo gemakkelijk opzoeken; de wegen waren destijds even slecht als onveilig. Toen in 1349 is de hoogconjunctuur van de huwelijksmakelaar begonnen. De schadchen begon zijn tere draden te vlechten dwars over Europa heen. Hij heeft het Jodendom gered van zijn totale ondergang. De Zwarte Dood is vergeten, maar de schadchen werd onsterfelijk. Hij werd een lachwekkend manneke, deze tragische koppelaar. In honderden geestige anekdotes leeft hij voort. De enige werkelijke herinnering aan een eeuw van rampspoed is... een mop in een Doofpot.

Had het zin (peinsde ik), je in 1945 te laten obsederen door een werkelijkheid, die slechts schijn is? Ligt er niet een gans andere wereld achter verborgen? Is de essentie van ons mens-zijn niet het ingeschapen gevoel voor de continuïteit van ons bestaan?

Er spookte een herinnering door mijn hoofd (de menselijke gedachte maakt vreemde paardesprongen) aan een periode uit het leven van Sabbathai Zwi. Toen omstreeks 1650 tot de lage landen aan de zee het gerucht doordrong, dat de Messias eindelijk was gekomen en dat hij onderweg was met een geducht leger en een onoverwinnelijke vloot om de Joden uit het Westen terug te brengen naar het land der vaders... toen verkochten de rijke Joodse kooplieden van Hamburg, Amsterdam en Antwerpen al hun bezittingen. Ze reden naar het strand van de Noordzee en gingen op hun koffers geduldig zitten wachten totdat de schepen der redding zouden opdoemen aan

de kim. Zo sterk trok, na vijftien eeuwen verstrooiing, de band met Eretz.

Het beeld van die wachtende mensen wilde niet van me wijken. De rijke kooplui van driehonderd jaar geleden hadden zich vergist. Sabbathai Zwi was een valse profeet. Ze waren te goed van vertrouwen geweest. En wij, kinderen van het weten? *Zij* wachtten vergeefs op een Messias, die niet kwam, *wij* echter waren bij onze bezittingen (nebbisj) blijven hokken. Wie bezat duidelijker besef voor de werkelijkheid (peinsde ik), de goedgelovige kooplieden op het strand in 1650, of de lichtgelovige mensen van 1940, die alles kenden, en toen het te laat was, ontdekten, dat ze niets hadden geweten?

Het schamele restant van een bloeiende boeiende wereld hokte aan de tafeltjes in 'd'Ijsbreker', hunkerend naar contact met mensen, die iets zouden begrijpen van hun leed. Vroeger, miljoenen jaren geleden, was Jopie fanatiek voor de socialen geweest, en Barend had met vuur en overtuiging achter de liberalen aangelopen, maar Gerritje was klokvrij geweest, hij aanbad de god van Multatuli en Izak was innig vroom en Bram verdiende handen vol geld in zaken en Moos moest staken om een centje meer en een half uurtje minder en wat was nou mooier, het gebouw van de Bond in de Franselaan of het Huis van de Joodse Invalide op het Weesperplein? Maanschene gehongen-maanschene gesprongen, maj schena, wat is het verschil? We gingen allemaal in dezelfde pot en daar werden we gekookt. Iedereen had zijn individualiteit verloren, de vervolgden zo goed als de vervolgers.

Toen de bevrijding wat ouder werd, kwamen er steeds minder mensen naar 'd'Ijsbreker'; later kwam er een confectie-

'Panopticum', het wassenbeeldenspel in de Amstelstraat (voorgond)

magazijn in, het leven gaat immers verder. Het probeerde langzaam normaal te worden. Maar Mokum had zijn hart verloren. De socialistische beweging was een puinhoop. Als ze vergaderde zag je alleen maar spoken. In je familie kon je moeilijk zeggen: nou luidjes, we zetten fiks en ferm een streep onder het verleden, en met nieuwe moed beginnen we weer: Ferme jongens, stoere knapen, foei, hoe suffend sta je daar! Want met zulke liedjes komen de vermoorden niet terug. In de politiek gaat dat wél. Je zet een streep onder het verleden en die lijn noem je: doorbraak; en je begint opnieuw met een lied en een lach en een vlag. Antisemitisch was die beweging nooit geweest, zeker niet in Amsterdam, al zullen er hier en daar ook wel een paar jaloerse beheimes tussendoor hebben gelopen. Nu, na de bevrijding, was heel Nederland plotseling filosemitisch. Filosemitisme, dat is dierenbescherming van Joden. Soms dacht ik: zo moet een wisent zich voelen als hij hoort van een vereniging tot instandhouding van zijn soort. Racistische ezels waren nu met een vuurtoren nog niet te vinden, de meest benepen chammer kon het tot de eervolle positie van Gedeputeerde brengen als hij maar niet in het openbaar balkte. Het Huis in de Franselaan was een dodenhuis. Vrijwel alle leden van de Bond waren vermoord. Het huis op het Weesperplein werd aan de gemeente overgedaan, want er waren te weinig Joodse invaliden overgebleven om het op rendabele wijze te bevolken.

De zwaarwichtige verschillen van inzicht, die de mensen in de buurt in verschillende groepen hadden verdeeld, voordat het Eerste Tijdperk der Anti-normen over de wereld raasde... hadden zichzelf opgelost, doodeenvoudig omdat er te weinig Joden over waren, die te veel hadden meegemaakt om elkander

met zulke kleinigheden het verdere leven te verzuren. Wodan, de Verschrikkelijke, was uitgereden om de Joodse plutocratie te verdelgen, en hij roeide de Joodse proletariërs uit, want die hadden geen geld om zich bij een of andere vervloekte commissie een 'Diamantsperre' aan te schaffen.

Ik kreeg een uitnodiging van de Culturele Commissie van de Bond; wil je zo vriendelijk zijn voor ons een lezing te houden? We hoeven je niet te vertellen wat onze commissie wil en doet. Nee, dat hoefden ze me echt niet te vertellen. Een uitnodiging van die Culturele Commissie was vroeger een adelsbrief geweest voor elke spreker. Andries de Rosa, Sem Dresden, Israël Querido, Herman Heyermans, tante Jet Holst... honderden van zulke namen flonkerden als briljanten in de verslagen van de commissie. Niet eens zo erg heimelijk had ik veertig jaar lang de eerzucht gekoesterd, eenmaal zal ook ik door de commissie worden uitgenodigd; ik ben in sommige dingen altoos een ambitieus baasje geweest. En nu lag die uitnodiging er. Ik hield mijn lezing. In het gebouw van de Bond. De laan heette al: Henri Polaklaan. De zaal van de bondsraad was stampvol. Aan het slot bedankte voorzitter Max Nabbaro me hartelijk; hij voegde er nog iets bij: met de Bond was het feitelijk afgelopen. Nauwelijks duizend leden waren er over. De rest was niet teruggekomen.

Zei hij:

'De bondsleden hoef ik het niet te vertellen: spoedig wordt onze Bond opgeheven. Dan zullen we onderdak vinden bij de Metaalbewerkersbond. Dit was de laatste bijeenkomst, die de Culturele Commissie belegt...'

De laatste bijeenkomst!

De volgende dag schreef ik aan een vriend:

‘Onze generatie is een tragische generatie. Wij zijn de hekkersluiters. We hebben werelden zien geboren worden, onze beste jaren hebben we besteed om die werelden mooi en bloeiend te maken, en nu moeten we in de tweede helft van ons leven die zelfde werelden zien vergaan. De hekken gaan dicht. Ik heb gisteravond de droeve eer genoten het hekje van de Culturele Commissie te mogen sluiten’.

Het doek viel. Het liedje was uit...

Maar het lied was niet uit. Het lied van de hoop heeft geen begin en geen einde. Hatikwah.

Ik reisde mee met een delegatie naar Israël. We gingen het land bezichtigen en omdat je nu eenmaal niet met lege handen op visite kunt komen, namen we een burgermansvermogen mee om dat cadeau te doen. Vele tienduizenden centjes, bijeengebracht door de Nederlandse arbeidersvereniging, om in het vormingsinstituut Beit Berl, even ten noorden van Tel Aviv, een gebouw te stichten. Wat voor een huis? Een soort universiteit voor de kennis van plant- en dierkunde, waar tevens ruimte zou zijn voor verzamelingen en scheikundige en natuurkundige laboratoria. De eerste vleugel van dat huis draagt de gezegende naam van: Henri Polak!

Voor zo’n huis zouden ze in Israël graag die sloot vol geld willen besteden. Natuurkunde, plantkunde, scheikunde, dat was hun kopzorg, in dezelfde maand, dat de toeter in Caïro blèrde: ik ga Israël van de kaart vegen, ik ga Ben Goerion voorgoed verslaan, hou me vast, laat me los.

In Nederland kregen de mensen de bibberkoorts als ze aan het gevaarlijke leven bij Gaza dachten, maar het vliegveld van Lidda was in die zoele voorjaarsnacht een rustoord voor herstellende zieken, kalm, vredig, behaaglijk. Terwijl in een ver-

trek de delegatie werd gelaafd met sinaasappelsap en taartjes (het was per saldo al drie uur 's nachts) zat ik, ver weg aan de uiterste vleugel van het stationsgebouw onder de eeuwige sterren. Mijn eerste nacht in Israël...

Eerst dacht ik aan een vers van Heine; lang geleden had ik het gelezen. Het lied van de rusteloze zwerver, die niet weet waar eens zijn graf zal zijn. Onder palmen in het zuiden, onder lindes aan de Rijn? Wordt hij door een vreemde hand weggestopt in een kuil in het zand, ergens aan de oever van de zee? En dan de bevrijdende gedachte:

'Immerhin, mich wird umgeben, Gottes Himmel dort wie hier. Und wie Totenlampen schweben nachts die Sterne über mir'. En daarna schoof onmiddellijk een andere gedachte naar voren, want de menselijke geest is een oncontroleerbare juke-box. Peinsde ik: Als ik thuis terug ben, ga ik een verhaal schrijven van een man en een vrouw, die getrouwd zijn, en gedurende hun hele huwelijk hebben ze elke avond ruzie. Hij wil de ramen van de slaapkamer dicht en *zij* wil ze open hebben. Totdat ze van hun kinderen een reis naar Eretz krijgen, als cadeau voor hun zilveren bruiloft. De eerste nacht in de kibboets staat hij voor het raam; het is een *open* raam. Hij kijkt het slapende Eretz in. Hij maakt zijn vrouw wakker. Zegt hij:

'Gijn, tweeduizend jaar lang heb ik met dichte ramen geslapen, en nou ik voor het eerst in mijn leven 's nachts voor een open raam sta, is het net alsof ze altijd open zijn geweest.' Tegelijkertijd wist ik, dat ik dat verhaal nooit zou schrijven.

De aanbieding van de Nederlandse duiten, een paar dagen later, was wat ze in de kranten een stijlvolle plechtigheid noemen, met als nevenverschijnselen: redevoeringen, die vlot

van stapel liepen, officiële personen die elkander, zolang de ceremonie duurde, beleefd aanspraken en onmiddellijk daarna weer naar hartelust aan het tutoyeren sloegen; er was applaus en er was een fris drankje.

Een huis in Eretz, met centjes van de socialen, en genoemd naar Henri Polak. De zaal was vol mensen, wier lichamen reeds lang tot stof waren vergaan. Rabbijn Meyer de Hond was er met zijn felle ogen en hij streelde bedachtzaam zijn zwarte baard; weet een mens nou wat de toekomst zal brengen? En Henri Polak was er, en Monnetje, en Joppe en mijn vader en moeder, en Sam en Gretha; en rabbijn Akiba Frank was er ook, ach ja, en een stoet van gewone leden van de kehillah ('mooie rammenas, sijnne rettisj') en een eindeloze optocht van kibbelende partijgangers, (ik heb gelijk, nee ik, jij hebt ongelijk, nee, ik heb recht). Alle meningsverschillen waren wind geweest, en nu was iedereen gelukkig, de zichtbaren en de onzichtbaren, want de twee huizen werden één, het huis in de Franse laan en het huis op het Weesperplein in Mokum Aleph; één werden die twee symbolische gebouwen... hier in Beith Berl, even ten noorden van Tel Aviv in het oude Nieuwe land. Volgens recht en regel had deze monetaire plechtigheid het hoogtepunt moeten vormen van ons bezoek aan Het land. Een dieptepunt was het beslist niet, maar een climax? *Nee!*

Hoogtepunten komen altijd onverwacht. Die reis naar Israël had tweemaal zo'n onverwachte, glanzende climax.

De eerste maal:

Voormalige Nederlanders, thans in Israël woonachtig, hebben in Tel Aviv een bijeenkomst belegd. Ze willen de delegatie zien, en vooral, ze willen met de leden een babbeltje maken. Bijpraten, heet dat.

Jacob Blitz is er, hij slijpt nu diamanten in een kibboets, maar als hij begint te dabberen blijkt, dat hij evenveel van de actuele Amsterdamse gemeentepolitiek weet als destijds toen hij op het Transvaalpleintje woonde en zijn vrouw Alida lid van de gemeenteraad was. Er is een mannetje met een baard; hij kent me nog van vroeger, toen hij verzekeringen afsloot en me een polis aansmeerde. 'Jawel, Sluyser, ik doe nu geen verzekeringen meer', maar evengoed lepelt hij de tarieven van de Nederlandse maatschappijen op, alsof hij nog elke dag in 'De Kroon' een kopje koffie drinkt. En Mirjam Gerzon klampt Matthieu Smedts en mij aan; ze wil meer voor de radio in Nederland doen, maar hoe kan ze zonder blutsen tussen de zuilen door manoeuvreren?

Die te Amsterdam vaak zei: 'Jeruzalem'
En naar Jeruzalem getogen kwam
Hij zegt met een mijm'rende stem:
'Amsterdam, Amsterdam.'*

Dan komen de redevoeringen. Er stapt een grijs-aanlopende jongeman naar voren. Hij steunt op een stok. Ik herinner me zijn gezicht: Wim Vleeshouwer. Hij was destijds lid van de rooie jeugdbeweging in Nederland. Hij spreekt lekker en makkelijk. Hij vertelt van de ontberingen, die de pioniers in Het Land hebben moeten overwinnen, van het idealisme, dat hen bleef bezielen en van de zekerheid, die ze in hun harten voelen branden. Eens zal Eretz veilig en vredig zijn en voor alle kinderen melk en honing geven.

Zegt hij, enigszins achteloos:

'Als we in de kibboets werkten, heb ik vaak aan Koos Vorrink

* Jacob Israël de Haan

gedacht. Ik dacht: voor mij is het op de Paasheuvel begonnen; wat we dáár hebben geleerd, breng ik hier in praktijk...'

En al mijn haren gaan steil overeind staan van ontroering. Koos is dood. Wat blijft er over van al zijn zwoegen en sloven, wanneer een mens uit het gelid valt? Een afscheidsbijeenkomst, een beetje orgelmuziek, redevoeringen en uit is het. Maar Koos was een bevoorrechte; zijn voetstap blijft een beetje langer staan in het zand aan de kusten van de oneindige zee. Is het dan in Nederland begonnen? Op de Paasheuvel nog wel? Nou ja, bij wijze van spreken dan. Het begin ligt heel ver in het verleden, diep begraven in de harten van mensen, die geboren worden met de drang hun kinderen een wereld na te laten, die een stukje beter zou zijn dan die, welke zij aantreffen. Op de Paasheuvel in Vierhouten is het begonnen... of in China. Wie kent de waarheid en wat is het verschil? Dezelfde storm, die de bomen velde, droeg ook het zaad verder. Eén zaadje is opgeschoten in Israël.

De tweede keer:

We zijn een avond te gast in de middelbare landbouwschool Kfar Hayarok. Het is de avond van vrijdag, als bij het licht der eerste sterren Sabbath, de bruid, door het land gaat.

Sabbathavond. Vierhonderd jongens en meisjes. De zaal is jolig en rumoerig. De gasten uit Nederland zitten er een tikje schutterig bij. Iedereen weet wat de ander denkt, en niemand zegt het hardop. Wel vertellen ze elkaar luidruchtig, dat de wandschilderingen zo mooi zijn. En telkens dwalen ze af. Kijken ze naar die levensblijje jongens en meisjes, die lachen 'alsof er geen dood bestaat', die miljoenen van dezelfde kinderen op de gruwelijkste manier heeft verzwolgen.

Dan valt er een grote stilte in de zaal. Sabbath, de bruid treedt

binnen. Zingende solostemmen stellen een vraag. Vierhonderd frisse stemmen antwoorden met een recitatief, dat door klank en atmosfeer de Nederlandse gasten omwoelt als een akker na een eindeloze winter. 'Shabbath shalom, shabbath shalom.... vredige Sabbath.'

Die koele berekenende Nederlanders zitten met tranen in de ogen. Doorgewinterde verenigingshengsten en bikkelharte politici omklemmen de rand van de tafel zó stevig, dat de knokkels van hun vingers wit worden. De golven van de zang rollen verder, de zee van muziek en vrede vult het gehele gebouw, de hele wereld, gans de schepping. Shabbath shalom, Shabbath shalom.

In de zondvloed van geluid, die over ons spoelt, hoor ik opeens mijn eigen stem:

'Gretha, nu weet ik het. *Jij* had gelijk, en *ik* had gelijk.... we hadden allebei gelijk, en we hadden allebei ongelijk. Maj schena, wat is eigenlijk het verschil?'

ER GROEIT GRAS IN DE WEESPERSTRAAT

De Weesperstraat heeft op mij altijd een komieke indruk gemaakt. Ik weet precies hoe dat komt. Ik zal een jongetje van een jaar of tien zijn geweest, toen bij ons thuis werd voorgelezen uit een bundel schetsjes van Brammetje Reens. 'Ghetto Gijntjes' heette het boekje. Brammetje had toen reeds faam verworven. Ten bate van zijn medemensen voerde hij een gewelddadige actie tegen de Inkomstenbelasting. Hij deed verkopeningen mislukken. Hij wekte in woord en geschrift zijn volgelingen op zich te laten royeren als begunstiger van de schatkist. Hij trotseerde gevangenisstraf. Verder ging hij zich aan literatuur te buiten. Zijn 'Ghetto Gijntjes' was mijn eerste aanraking met de meer profane Joodse schone letteren.

In dat boekje werd een verhaal verteld van een familie uit de Joden Houttuinen, die op reis moet naar Utrecht. Ze sjokken naar het Centraal Station. Na tien minuten rijden stopt de trein. Weesperpoortstation. Weten *zij* veel, dat ze nog steeds in Mokum zijn. Het wordt hun trouwens moeilijk gemaakt zich te herinneren, dat Amsterdam meer dan één station rijk is. Want de conducteur, die langs de trein loopt roept:

'Utrecht... Utrecht...'

Wat had hij dan moeten roepen? Misschien: Weesperpoort? Onzin, de trein ging toch naar Utrecht!

Maar de mensen uit de Houttuinen zijn helemaal owelewotel. Zeggen ze:

'Zijn we nou al in Oetert? Aardig snel.'

Ze stappen uit. De omgeving van het station komt hun niet geheel onbekend voor. Lopen ze in de Weesperstraat.

‘Wat een gijn. In Oetert is aag a Wazepergas.’ (In Utrecht is ook een Weesperstraat.)

Dat is sindsdien in vele gezinnen een traditioneel mopje gebleven, want de Nederlandse taalschat heeft Brammetje Reens wél verrijkt.

‘Ga jij even ijs halen bij Groen in de Weesperstraat.’

‘Is in Oetert aag a Wazepergas.’

Zo komt het nou, dat ik de naam van die straat nooit heb kunnen horen, zonder dat ik eventjes grinnikte. Tot aan de tiende mei 1940...

In haar goeie jaren was het een straat zonder een eigen persoonlijkheid. Ook de buurten achter de huizen, hoe intiem ze soms ook waren, misten het karakter van de wijk op de andere oever van de Nieuwe Herengracht. Op perceel nummer één stond met forse letters op de gevel geschilderd:

FIRMA SNUIF

CONFISIER

UITZENDING VAN DINERS

Uitzending van diners; van andere uitzendingen hadden ze in die dagen nog geen besef. Later, na de ramp, is op dat zelfde adres Maupie Blog radio-ontvangers gaan verkopen. Uitzending van diners en ontvangst van radio in hetzelfde huis. En tijdens de bezetting stonden de rijen mensen tot in de Weesperstraat, de angstigen, die kwamen bedelen bij de Joodse Raad. ‘Het Joodse Verraad’ smaalden ze bitter. Bedelen om een Sperre, want ze wilden niet uitgezonden worden, naar Polen... Wie geen geld of diamanten bezat om de beulsknechten van

Berlijn tijdelijk om te kopen, stond vergeefs in de rij, en nu zijn ze allemaal voorgoed verdwenen, ergens ver weg in Oost-Europa, waar ze niet eens een graf hebben.

En Maupie Blog is met zijn radio-ontvangers uitgetrokken naar de Van Woustraat, waar met neon 'Haré' op de gevel vlamt. Hij wou niet, maar hij moest wel. De Weesperstraat wordt afgebroken. Vórt jij... eruit. In Oetert is geen Wazepergas, straks in Mokum ook niet meer.

De Weesperstraat is nu een groezelige verzameling puisten, builen, open wonden en etteringen.

Toen ze nog een gave straat was, bezat ze geen persoonlijkheid. Nu wel, nu is ze het symbool van de hele buurt. De verkrachte, gehavende, ontzielde buurt tussen Waag en Weesperplein.

Nu groeit er gras in de Weesperstraat. Gras in de Wazepergas. Het woekert tussen de ruïnes van wat eens de drukste hoofdstraat was van de drukste buurt van het gezegende Amsterdam. 'Zij zullen in de stad bloeien als de kruiden der aarde'. Och, waarom zou er eigenlijk geen gras mogen groeien in de Weesperstraat? De hele buurt is immers één verwaarloosd kerkhof, waar de honden niet worden geweerd. En die begraafplaats wordt nu geruimd. Dat is toch geen reden om met zoveel heimwee te kijken naar de brokstukken van het voorbije leven. Die nostalgie is overdreven. Zij is een verschijnsel, dat aan één of twee generaties is gebonden. Niets op aarde, dat beklijft. Als straks voor de mensen van die generaties de wereld voorbij is, staan er in een bibliotheek een paar boeken.

Jonge mensen, andere generaties zullen die boeken lezen.

'Moet toch een interessant volkje zijn geweest, dat daar heeft gewoond'.

Dat is dan het grafscript voor honderdtwintigduizend Amsterdammers.

Ik heb ook dit boek geschreven, omdat ik een zwak vertrouwen heb, dat de epitaaf toch anders zal luiden. Mensen zullen die boeken lezen en voor hun ogen zullen de mannen en vrouwen voorbijgaan, martelaren, die men niet vergeet. Ze zijn nu naamloos en toch lieten ze een goede naam na, die beter is dan goede olie. En laat ons hopen, dat de dag van hun dood beter was dan de dag, waarop ze werden geboren.

Dan dooft het vlammetje van mijn vertrouwen weer. Maak je geen illusies over hun grafscript. Ze zijn dood en spoedig zijn ze vergeten, allemaal.

De paar mensen uit de oude buurt, die het Grote Verdriet mochten overleven, zouden stikken van hartzeer als ze niet meer konden spreken over de dagen van vroeger. Niets kunnen zij, kinderen van het weten, moeilijker aanvaarden dan het onherroepelijke.

Als ze over het verleden mijmeren... wát doen ze dan eigenlijk?

Ik weet niet of er, na zeventien en meer jaren, werkelijk zoveel verschil is tussen de mensen, die gekrepeerd zijn in de concentratiekampen en de levenden, die vandaag nog steeds gevangen zitten binnen het prikkeldraad van hun ineenschrompelend geheugen.

In alle boeken over het leed der opgesloten las ik geen passage, die me dieper aangreep dan die van dr. Jaap Meyer in 'Het verdwenen ghetto'.

'In de maanden oktober en november van het jaar 1944 heb ik in Belsen op verzoek van enige vrienden een serie lezingen

gehouden over de Jodenhoek. In Barak 17. Die der diamantbewerker. Nog zie ik de stampvolle barak. Onwezenlijk lange rijen. Resten van een Joodse groep, ons meer dan welke ter wereld lief. Op die avond wist ik niet, dat wij het heimwee cultiveerden naar een wereld, zo verpletterend arm, zo vernietigend leeg, zo hopeloos ontwricht'.

Ik lees deze passage en zie ze zitten in barak 17 van het concentratiekamp Bergen Belsen. Ik meen zelfs hun gezichten te herkennen. Ik zie de vuile zaal, lang als een achterbuurt, donker als een graf. Eén van hen staat vóór die rijen; hij spreekt over de stad in de verte. Mokum Ollef, Makom Aleph, de eerste plaats, de eerste stad. In gedachten wandelen ze door de straatjes die hun zo vertrouwd zijn, ze lopen over de Breestraat, waar de karren met handel als twee kleurige snoeren kralen de rij der gevels opfleuren, ze dreutelen langs het Meyerplein, waar aan alle kanten synagogen staan en op Sjabbesmorgen schuifelen de vrome mannetjes naar sjoel, tallithzak onder de arm, ja dat gezegende Meyerplein, ze zouden de straatstenen zoenen als ze er even konden terugkeren; en in het midden staat het badhuis van 'Vriendenkring', waar je voor een paar centen een bad kunt nemen, een heet bad in een afgesloten hokje met een groot stuk zeep en zo'n witte handdoek; ze slenteren door de Weesperstraat, langs het oudeliedengesticht van Fedder, over het Weesperveld; kijk, daar is de hal, en daar is het Russensjoeltje en het Matrozensjoeltje en ginds is het Weesperplein met het huis van de Joodse Invalide...

Ik zie het tafereel in barak 17 voor me. Het is spookachtig, het beklemt mij als een nachtmerrie. Opeens weet ik: dit boek moest eigenlijk een andere titel dragen; het moest heten: *Barak 17*. Want die gehavende mannetjes en vrouwtjes in

barak 17, dat zijn wij, wijzelf, *wij*. Wij: mensen van 1962. Van Bergen Belsen is een handjevol gevangenen teruggekomen in hun oude stad; sommigen geschonden van lichaam, allen gemaltraiteerd naar de geest. Maar waar ter wereld zij zich ook mogen bevinden, ze zitten vandaag in 1962 nog steeds in barak 17. En wij ook. Wij. *Wij*, die mochten onderduiken of konden uitwijken, wij, die onverdiend de grote rampspoed overleefden en daarom weet ons schuldgevoel nog steeds geen antwoord op de vraag: waarom wij wel en zij niet? Allemaal zitten we in de barak, die lang is als een achterbuurt en donker als het graf.

We staan voor die van heimwee uitgeteerde mensen en we vertellen, omdat we zouden stikken van hartzeer wanneer we moesten zwijgen. Wij, de schrijvers, de ópschrijvers, de wég-schrijvers. We vertellen en in gedachten nemen we onze lezers mee op een wandeling door een wereld, die er niet meer is en die misschien heel anders was dan wij ons haar herinneren. Elk van ons staat in zijn eigen barak, elk neemt zijn eigen mensen mee op een imaginaire wandeling. Maar allemaal dolen we door hetzelfde verleden.

En we schrikken als we opeens de werkelijkheid voor ons zien: er groeit gras in de Weesperstraat, zoals op elk kerkhof.

Als op 5 mei Nederland het feestgewaad uit de kast haalt, gaan we allemaal naar de gedenktekenen. Joden hebben nooit van monumenten en beelden gehouden. Nederland stikt in de monumenten, mooie en lelijke, in beton, gemetseld, gebeeldhouwd of in metaal gegoten. Iedereen heeft er aan mee betaald, het ging uit de belasting. En als op de kalender staat, dat we moeten gedenken, leggen we onze bloemen neer, de mensen, die goed en de mensen, die zo-zo waren, de weduwe van de

gefusilleerde held even goed als de bunkerbouwer.

Waarom ook niet? Het is al zo lang geleden, en zo'n oorlog moet eens een keertje afgelopen wezen. We mogen niet haten. We moeten barmhartig zijn, desnoods zonder gerechtigheid. We moeten vergeten. Er moet niet alleen in de Weesperstraat gras groeien. Ook op de ruïnes van ons geheugen moet het onkruid tieren, zo dicht en dik, dat we de bouwvallen niet meer kunnen zien.

Het is dus eigenlijk maar goed, dat ze nu de puinhopen uit de buurt wegkruien. Daarom kan deze verzameling losse invallen, herinneringen en verhalen van weemoed, slechts met één zin eindigen. Met de woorden, die de Joden uitspreken, wanneer ze een begraafplaats verlaten. Eerst rukken ze een weinig gras uit de grond en werpen het achter zich, want zij moeten gedachtig blijven, dat zij slechts stof zijn.

'Gij vromen, gij braven in de eeuwigheid, ere zij uw rust.'

Daarna trekken ze het hek achter zich dicht.

DE CODE VAN HET KIENSPEL

Op blz. 59 van dit boek heb ik in de voetnoot aangekondigd, dat ik op deze plaats nadere bijzonderheden over 'de code van het kienen' zal geven. Een kleine toelichting dient echter vooraf te gaan. Het hardop noemen van het cijfer van het kiendopje ('oproepen') geschiedde meestal met een vijftonig melodietje van synagogale oorsprong. Zo was bijvoorbeeld de codenaam van nummer drie: do-die-do-die-do-die... *drie*. Niet alle cijfers hadden een vaste codenaam. De bijnamen, die ik hieronder geef, zijn, geloof ik althans, alle roepnamen die in zwang waren toen ik een jongen van een jaar of veertien was. Misschien bestonden er nog een of twee, die ik echter niet heb kunnen vermelden omdat ik ze niet ken. Behalve deze vrijwel algemeen in gebruik zijnde 'officiële' code-namen, had elke familie nog een reeksje '*eigen*' code-namen. Laat ik een voorbeeld geven: mijn zuster had een vriendinnetje, dat we (thuis onder elkaar) 'rooie Fietje' noemden. Ze woonde bij ons in de straat op nummer 73. Op een keer bij het kienen kreeg nummer 73 spontaan de roepnaam Rooie Fietje. Dat is zo gebleven. Wanneer (en dat gebeurde menig keer) nu zo'n privé code-naam buiten de familiekring geraakte, werd hij overgenomen, in het begin met begrip voor de oorsprong, maar later eenvoudig klakkeloos verbreid. Ik vermoed dat de roepnaam voor 36 ('muzikanten van schouwburg') en ook die van 31 ('ik blijf') op deze wijze gemeengoed zijn geworden; de oorsprong ligt voor mij althans in het duister.

En nog een opmerking vooraf. Sommige roepnamen zijn slechts te begrijpen wanneer men in herinnering houdt dat het Hebreeuws geen afzonderlijke tekens voor cijfers kent. Medeklinkers hebben behalve een 'woordwaarde' een getallenwaarde. Klinkers worden niet gebruikt. De letters d en l hebben bijvoorbeeld de getallenwaarde 34. Maar de 'woord'-waarde betekent: *arm* (dit is terug te vinden in de uitdrukking *dalles*). 'Logisch' dus dat kiendopje 34 de roepnaam verkreeg: de arme man, of: de schnorrer (bedelaar). Simple comme bonjour; kinderen van zes jaar begrepen zo iets zonder moeite. En dan, werkelijk, de laatste opmerking vooraf: sommige code-namen ontstonden door vrije associatie, versterkt door klanknabootsing. Sommige kiendopjes hadden ook meer dan één code-naam. Bijvoorbeeld 19. Negentien = Nee Katrien (klanknabootsend) of 'Goet jomtof' (letterlijk: plezierige feestdag, afgeleid van het Hebreeuwse woord *jom*, dat de getallenwaarde van 19 bezit) of... Kuiperstraat. Ik heb lange jaren in het volslagen duister verkeerd ten aanzien van de oorsprong van deze merkwaardige roepnaam voor 19. Kuiperstraat? Totdat 'Ome' Jan van Zutphen me eens de vermoedelijke oorsprong onthulde. Wij hadden een gesprek over de oorsprong van sommige typisch Amsterdamse uitdrukkingen als 'iets achter de schuine deur zetten' (iets naar de bank van lening brengen), omdat in de lommerd de deur altijd op een kier staat. 'Hij is rijp voor paviljoen drie'; paviljoen drie was (of is nog?) de afdeling zenuwzieken van het Wilhelminagasthuis. 'Hij is over de puthaak getrouwd' (hij leeft in een vrij huwelijk); puthaak niet slechts als extreme tegenstelling tot Burgerlijke Stand en kerk, maar waarschijnlijk ook omdat om onbekende redenen de Amsterdammers de stoomwagen, waarmee de

putten en riolen werden doorgeblazen 'de Mennistenbruiloft' noemden. 'Hij moet onder de klok' (hij lijdt aan een venerische ziekte) herinnert aan de grote klok boven de ingang van het Binnengasthuis, afdeling Huidziekten. Zeer oud-Amsterdams is de uitdrukking 'hij is een van de negentien' (hij is homofiel). Deze uitdrukking herinnert (vertelde Ome Jan me) aan een zedenschandaal in de tachtiger jaren van de vorige eeuw, toen op het Kuiperspad (nu Kuiperstraat bij de Amsteldijk) in een eenzaam huis 19 mannen, verdacht van misdrijf tegen de zeden, werden gearresteerd. Merkwaardig dat op deze wijze een code-naam voor een onschuldig gezelschapsspelletje zijn ontstaan moet hebben gevonden.

En nu de 'officiële' code-namen met, zeer beknopt, de verklaring:

- 1 = de piesjer (de pisser, de baby, de jongste, de kleinste)
- 2 = het zwaantje (duidt op de vorm van het cijfer)
- 3 = do-die-do-die-do-die
- 4 = 't heertiesjje of 't haardtafeltje (oorsprong mij niet bekend)
- 5 = dikkop of de bochel (duidt op de vorm van het cijfer)
- 6 = de fles (duidt op de vorm van het cijfer)
- 7 = de jiddisje hakbijl (duidt op de vorm van het cijfer met ironische verwijzing naar 'de botte kant van de bijl' als gevolg van het neergaande streepje). Dit kiendopje wordt ook wel genoemd: de sjabbeslamp (Sjabbes, de Sabbath, is de zevende dag)
- 8 = de krakeling (duidt op de vorm van het cijfer)
- 9 = neugen (verbastering van 'negen' met een zwakke erotische zinspelning)
- 10 = 't minjemannetje (d.i. de tiende man)

- 11 = 't mesjokkeem (het krankzinnigengesticht)
- 12 = goeie middag (12 uur 's middags)
- 13 = bar mitzwah jongen (de leeftijd der kerkelijke meerderjarigheid)
- 14 = tot weerziens (verbasterde klanknabootsing van vierzehn - veertseen - weerzeen - weerziens - tot weerziens)
- 19 = Nee Katrien, goet jomtof, Kuiperstraat (zie inleidende opmerkingen hierboven)
- 21 = Sjeintje (in de betekenis van: mooi meisje. Een meisje van 21)
- 22 = de twee zwaantjes (duidt op de vorm van het cijfer)
- 28 = kouch (woordbetekenis van het Hebreeuwse cijfer 28. Kouch = kracht). Ook wel genoemd: Shimshon de Gibbar, Simson de Geweldenaar
- 30 = de hertog (klanknabootsend: dertig = dertog = de hertog)
- 31 = ik blijf (oorsprong mij niet bekend)
- 33 = mottige Janus (33% der bevolking was pokdalig of mottig)
- 34 = arme man, de schnorrer (zie inleidende opmerkingen hierboven)
- 36 = de muzikanten van schouwburg (oorsprong mij niet bekend)
- 38 = licht ihr leit (de getallenwaarde van 38 geeft in het Hebreeuws de woordwaarde *lach*... en van dat Hebreeuwse woord naar 'lachen' is slechts een stapje naar: Lacht Ihr Leute = licht ihr leit)
- 39 = makkes (klappen, oorvijgen). In het Hebreeuws heeft 39 de woordwaarde *lat* en van het Hebreeuwse *lat* naar het

- Nederlandse *lat* (eind hout) is een tussenstation naar *makkes*, zijnde de slagen die men met een lat uitdeelt.
- 40 = fertig (klanknabootsend: veertig = fertig. Werd soms in een dubbelzinnige betekenis gebruikt. In plaats van: ik heb veertig, werd gezongen: ich bin fertig). Andere codenaam: 't Pferdeloch (paarden-anus, verbasterde klanknabootsing: veertig-veertsog-pfeertog-pferdeloch)
- 44 = Chanoekah (het Inwijdingsfeest dat acht dagen duurt; 44 is $2 \times 4 = 8$)
- 47 = Zelik ufs'nfeerd (klanknabootsend: Zeven-en-veert' = zeven-und-pferd = zelik ufs'nfeerd = Zelik op zijn paard)
- 49 = Mazzeltow (Geluk er mee. Naar de getallenwaarde van het Hebreeuwse woord)
- 52 = de beheime (het beest. Klanknabootsend en tegelijkertijd verwijzend naar de getallenwaarde van het Hebreeuwse woord b h)
- 55 = Gietje met Lieppie (een echtpaar, dat als 'de twee bochels' bekend was. Daarom ook wel als code-naam: de twee bochels)
- 58 = Ach wat 'n gein (de getallenwaarde is 58 en de betekenis van het woord g.n. in het Hebreeuws)
- 60 = Ik zeg 't toch (klanknabootsend: zestig = zestog = ik zeg 't toch)
- 66 = Zwei sjiksjes (= de twee Christenmeisjes. Verbasterde uitspraak van het Franse woord soixante-six)
- 69 = obbe wie unten (van boven en van onderen. Het getal 69 kan ook 'op z'n kop' gelezen worden)
- 77 = de leerzen van Joune Kan (herinnert aan de laarzen van een bekend man, Joune Kan, die enorm grote voeten

moet hebben gehad. Tegelijkertijd echter een zinspeling op 'de gelaarsde kat', die immers met grote kaplaarzen pleegt te worden afgebeeld. In mijn ouderlijk huis werd veelal gezegd: het sprookje van Joune Kat)

88 = rakketak (klanknabootsend van 'acht-en-tacht')

90 = de oude man (het hoogste nummer in het spel)

(In dit overzicht van code-namen heb ik tevens dankbaar gebruik gemaakt van gegevens door Dr. I. van Esso Bzn., verstrekt in 'Hakahillah' van okt/nov. 1956)

Haarlem, 19 september 1958

Geachte heer Sluysen,

Naar aanleiding van Uw P.S.* van zaterdag 13 september j.l. inzake staking naaisters van atelier André Hertzberger deel ik u mede, dat ondergetekende en zijn vrouw in die tijd behoorden tot het administratieve personeel van genoemde firma, die vermoedelijk alleen nog in het land der levenden zijn.

Ik geloof helaas, dat allen zijn overleden, die deze staking hebben meegemaakt.

Ondergetekenden waren destijds reeds georganiseerd in de Alg. Bond van Handels- en Kantoorbedienden, bestuurd door Henk Meyer, Flipse en Edo Fimmen, dus voor die tijd al echte rooien.

Atelier Hertzberger werd in 1910 onder leiding van de heer Koerts gevestigd op de Brouwersgracht en werden de goederen uit Eindhoven geconfectioneerd. In 1911 werd door de heer André Hertzberger enige huizen in de Foeliestraat gekocht en een confectiefabriek begonnen (hoofdzakelijk met meisjes van Brouwersgracht en Haarlemmerdijkbuurt). Deze meisjes, waren destijds te onontwikkeld om te begrijpen, dat alleen door organiseren in een bond een menswaardig bestaan kon worden verkregen. Hun chef was de heer Koerts.

Ik herinner mij nog zeer goed, dat niet alleen Alida de Jong (zaliger) doch ook de heer v. d. Heeg, alsmede de heer Kupers, flink aan die actie hebben deelgenomen.

Deze langdurige staking werd beëindigd door een deel van de staaksters (die bijna allen handwerksters waren) zogenaamd zonder rancunemaatregelen werden teruggenomen. Echter

werd deze meisjes door de zg. werkwilligen het leven zo zuur gemaakt, dat zij na zeer korte tijd probeerden werk te krijgen bij andere ateliers, 't zij loonconfectionairs (sweaters) of fabrikanten.

Dit epistel wilde ik u laten toekomen, doch neem mijn hoedje af voor u, dat gij reeds op zo'n jeugdige leeftijd zo'n bijzonder herinneringsvermogen bezat, dat gij dit verslag in uw P.S. wist op te halen, en inderdaad goed weergegeven.

Met vriendsch. groeten, ook namens mijn vrouw,

Anth. D. Hemelraad

M. Hemelraad-Wolff

Rijksstraatweg 39

Haarlem.

* Wekelijks bijvoegsel van Dagblad Het Parool

Amsterdam, 14 augustus 1958

Waarde heer Sluysen,

Met genoegen las ik uw humoristisch stukje, in het P.S. van Het Parool van 19 augustus l.l., mij door een bevriende hand toegezonden. Laat ik beginnen met u mee te delen, dat ik ondanks mijn 85 levensjaren nog springlevend ben, en gelukkig zowel lichamelijk als geestelijk nog kerngezond ben.

Ja, die gelijkenis met mr. Troelstra heeft mij vele malen parten gespeeld, zelfs een paar maal bijna met de politie in aanraking gebracht. Ik weet niet meer in welk jaar het was, maar mr. Troelstra hield zijn kerstrede in de voormalige schouwburg van Stoel en Spree in de Franse laan, thans Henri Polaklaan. Hij gaf daar in het openbaar verslag van zijn optreden in de Tweede Kamer.

Bij het debat vielen de revolutionaire socialisten, Fortuin en Van Emmenes, de spreker fel aan over het 'Vaderland-gedoe' van mr. T. in de Kamer. Mr. T. droogde de beide heren nogal hardhandig af (figuurlijk dan altijd!) en er dreigde groot rumoer, tot de zaal door de aanwezige politie werd ontruimd. Bij het verlaten werd ik door een agent aangehouden, met de woorden:

'Ben jij Troelstra? Ga dan maar eens mee naar 't bureau.'

Gelukkig kon ik mij volkomen legitimeren, dat ik Troelstra niet was, maar 'n eenvoudige schoolmeester. Na enig heen en weer gepraat en mede op gezag van 'n paar kennissen werd mij toegestaan te vertrekken.

Nogmaals 'n geval.

Mr. Troelstra zat in de 'paraplu' te Haarlem zijn straf uit, die hij

opgelopen had, in verband met z'n optreden in de befaamde Hogerhuis-zaak.

Ik gaf destijds les aan de Rijkskweekschool aldaar en wandelde op 'n dag op de Parklaan, toen ik door 'n agent werd aangesproken met:

'Is U mijnheer Troelstra? Ga dan maar even mee naar de Smedestraat.'

Daar was 't Hoofdbureau van Politie.

Zeker dacht de agent, dat Troelstra uit de gevangenis was ontsnapt en zag mij voor de opgeslotene aan. Op het politiebureau was gelukkig een agent, ('n oud-leerling van me) die mij persoonlijk kende en er voor instond, dat ik Troelstra niet was. Een telefoontje met de paraplu deed mij terstond de vrijheid weergeven.

Ja, ja, zo'n gelijkenis met een grootheid kan lastig zijn!

Later schoor ik, op last van m'n vrouw, mijn baard af. Toen was alle leed geleden.

Uw oud-bovenmeester,
P. Br. Moll

WOORDENLIJST

<i>Alterwetsj</i>	verbastering en samenvoeging van 'ouderwets' en 'altmodisch'
<i>Amsterdamse</i> }	(scheldwoord) eigenlijk: ziekenoppassers, n.l.
<i>golewachers</i> }	mensen, die meestentijds zitten te suffen.
<i>arbankansof</i>	Hebr.: arba kanfot – vier hoeken. Het onderkleed, klein bidkleed, dat de godsdienstige Jood onder zijn bovenkleren draagt.
<i>bewounes</i>	helaas
<i>bijgochem</i>	betweter
<i>bij-m'n-leeuwe'</i>	bij mijn leven
<i>chammer</i>	ezel
<i>chassene</i>	bruiloft
<i>Chanoekah</i>	Inwijdingsfeest
<i>chewre</i>	vereniging
<i>dabberen</i> }	praten. (Eigenlijk: de lippen bewegen, bid-
<i>(of dibberen)</i> }	den) (dawwenen.)
<i>derasha</i>	preek
<i>dikke Sorie,</i> }	een ironische bevestiging van iets, dat ont-
<i>de rechte soort</i> }	kend wordt (equivalent van: ik zie me al).
	Waarschijnlijk een verwijzing naar Dikke Sorie (Sara) die de uitdrukking 'de rechte soort' het eerst of althans veelvuldig heeft gebruikt.
<i>Eendarm</i>	intiem, nogal liefkozend scheldwoord voor Sephardiër (Portugese Israëliet); oorsprong onbekend
<i>eetje-peteetje</i>	heel voorzichtig en zeer langzaam

<i>efsjar-jou</i>	misschien ja
<i>Eretz</i>	Het Land (Israël)
<i>fiddel</i>	viool
<i>flaasjdïng</i>	vlees-achtig
<i>gebensjt</i>	gezegend
<i>geganneft</i>	gestolen
<i>gejoene</i>	genot (Hebr.: gajoenah)
<i>geschwollen</i>	ziek
<i>gesjir</i>	van Geschir (Duits) serviesgoed
<i>getijsen</i>	uitvaagsel, letterl.: mensen zonder middelen van bestaan.
<i>gochempie</i>	leperd
<i>gomeits</i>	gedesemd, gezuurd, gerezen (door gist)
<i>Gomeitsbatteldag</i>	de datum van de 13e Nisam in de Joodse jaartelling
<i>gooser</i> }	man, vent. (In 't Nederl. ook wel: gozer) van 'chatan' (Hebr.)-bruidegom
<i>gosen</i> }	
<i>gremselich</i>	
<i>gijn</i>	gerecht van ongerezen brood
<i>gijntjes</i>	pret
<i>gijntjes</i>	gunst, leuk, grap, grappig, lieflijk.
<i>iemands neshama</i> }	letterlijk: iemands ziel afwachten. D.w.z. op iemands dood wachten Wordt altijd schertsend gebruikt voor: ongeduldig wachten
<i>afwachten</i>	
<i>jajem</i>	jenever
<i>jehoede</i>	jood
<i>jelodiem</i>	kinderen
<i>jerosje</i>	erfenis
<i>jiddel</i>	jood
<i>jiddisj</i>	joods
<i>kalle</i>	bruid, vrouw

<i>kashroet</i>	de toestand van kasheir (kosher), nl. het ritueel zuivere en geoorloofde kashroet is eigenlijk 'de institutie, die voor het kosher-zijn waarborg is'.
<i>kaulisch</i>	een zwaar en zoetig gebak
<i>kehillah</i>	ook wel: kille. De gemeente of gemeenschap
<i>kersjtenge</i>	kastanjes
<i>klatsjen</i>	knoeien, morsen
<i>klijs</i>	meelbal (klötzchen)
<i>kneibel</i>	geweldenaar
<i>kol</i>	stem, schreeuwkeel
<i>kootsen</i>	rijkaard
<i>kosher</i>	zuiver, ritueel geoorloofd
<i>krenk</i>	ziekte
<i>loeach</i>	agenda, spel kaarten
<i>matze</i>	ongezuurd brood (i.c. een platte ronde schijf)
<i>mazzel</i>	eigenlijk: ster. Meestal gebruikt voor: geluk, fortuinlijk.
<i>medinestampers</i>	medine (Joods Nederland minus Amsterdam) medinestampers – buitenlui (scheldwoord)
<i>meiwe</i>	kenner, deskundige
<i>melech hamowes</i>	engel des doods
<i>menoecha</i>	rust
<i>merode</i>	nederlaag, armoede
<i>mesjogge</i>	gek
<i>mesjokkaas</i>	waanzin, onzin, gekheid
<i>Mexicaner</i>	spottende naam waarmee de Joden zichzelf aanduiden. Waarschijnlijk afgeleid van: 'Mag Sie kaaner', niemand houdt van hen
<i>milchding</i>	melk-achtig

<i>misjpoge</i>	familie (Hebr.: Mischpaga)
<i>mitzwe</i>	genoegen
<i>Mousje</i>	} Onze Leeraar Mozes
<i>Rabbijn</i>	
<i>mijnse</i>	
<i>(of maasse)</i>	} verhaaltje, anekdote, mop
<i>narrisj-kát</i>	
<i>nasjerin</i>	gekheid, zothed
<i>neviege</i>	(van 'naschen' – snoepen) snoepster
<i>oetsen</i>	wind, flatus
	van 'uzen' oetsen, voor de gek houden (het woord komt ook in 't Duits voor, maar de afkomst is twijfelachtig)
<i>oi</i>	wee
<i>omijn-we-omijn</i>	het zij zo, amen.
<i>on-gijn</i>	tegengestelde van gijn, Flauw grapje, naar, onprettig
<i>oren</i>	bidden (Latijn: orare)
<i>owelewotel (ook)</i>	} afgeleid van Owar Uwoteil, heengaan en
<i>wel hoteldebotel</i>	
<i>hotedebotel)</i>	
<i>parg</i>	verdwijnen, d.w.z. doodgaan, zijn bewust-zijn verliezen.
<i>Pesach</i>	zeer hoofd (tevens scheldnaam)
<i>planjenen</i>	paasfeest
<i>rewogem</i>	huilen (van Latijn: plangere; Frans: pleurir)
<i>rondsjaletten</i>	winst (Hebr.: rewach)
	sjaletpot is een 'eenpansgerecht', dat op vrijdag in de oven gaat om pas zaterdag (Sabbath), wanneer geen vuur mag worden gemaakt, te worden gegeten. Sjaletten is dus eigenlijk: treuzelen, langzaam-aan-doen.
<i>Rosh Hashana</i>	Joods nieuwjaarsfeest

<i>schadchen</i>	huwelijksmakelaar
<i>schiddesch</i>	verbintenis, huwelijk, engagement, verloving
<i>segwoere</i>	gestorven
<i>sjat wat</i>	schadet was – hindert niets
<i>sjkorum</i>	leugen
<i>sjkorummen</i>	liegen
<i>sjkorumsager</i>	leugenaar (Hebr.: 'scheker' – leugen)
<i>sjleiderten</i>	glijden, zachtjes bewegen
<i>sjmoezaantje</i>	centje, die praat; babbelaar
<i>sjoel</i>	synagoge
<i>sjolem (sjalom)</i>	vrede
<i>smous</i>	dief, scheldnaam voor een Jood
<i>Tenach</i>	Oude Testament
<i>tofelemone</i>	afwijkend geloof, (van tofeil emocnoh) Christendom
<i>toures-emmaes</i>	een waarheid als de Thora
<i>treife</i>	ritueel ongeoorloofd
<i>tsores</i>	zorgen, verdriet, benauwdheid, tegenspoed, nijpende zorgen
<i>unbeschrien,</i>	} bezweringsuitroep om onheil af te wenden
<i>unberufen</i>	
<i>versjteerd</i>	verstoord, bedorven.
<i>versjwartzter nar</i>	zot
<i>vrome-gieteltje</i>	spottend voor 'vrome gitele'
<i>was-is-da-mär</i>	Was ist der Mahr. Wat is er aan de hand?
<i>weemeneem</i>	wie
<i>wolwer</i>	van 'wohlfeil' (Duits) goedkoop
<i>yelet</i>	kind

INHOUD

Grijpen naar het ongrijpbare

DEEL EEN / *Ziet de dagen*

Saartje Vos: men neme	9
Ziet de dagen komen eens. . .	29

DEEL TWEE / *Al die Amsterdamse mensen*

'Is 't tegenwoordig een tijd om muziek te maken?'	39
Tante Pessie-met-de-prijs-d'rbij	59
Er moesten geen oude mensen geboren worden	75
Sjmoezaantje	93
Tsip-Tsop	113

DEEL DRIE / *Jeugd in de Jodenhoek*

Amalek (vijfduizend jaar later)	135
Lord Drol	149
Maj Schena – wat is het verschil?	175
Er groeit gras in de Weesperstraat	201
De code van het kienspel	209

Woordenlijst	219
--------------	-----